T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DEVLET DIŞI AKTÖRLERİN ÜLKELERİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ: İRAN DIŞ POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE HİZBULLAH ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

SEVDA DEMİRCAN

İstanbul, 2021

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DEVLET DIŞI AKTÖRLERİN ÜLKELERİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ: İRAN DIŞ POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE HİZBULLAH ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

SEVDA DEMİRCAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Merve ÖZDEMİRKIRAN EMBEL

İstanbul, 2021

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: Sevda DEMİRCAN

Anabilim Dalı: Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri

Programı: Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Dr.Öğr. Üyesi Merve ÖZDEMİRKIRAN EMBEL

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans- Haziran 2021

Anahtar Kelimeler: İran, Hizbullah, Transnasyonalizm, Devlet Dışı Aktör, Dış Politika

ÖZET

DEVLET DIŞI AKTÖRLERİN ÜLKELERİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ: İRAN DIŞ POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE HİZBULLAH ÖRNEĞİ

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, insanların ve sermayenin dolaşımının sınırsız hâle gelmesi, uluslararası sistemin analizinde, devlet odaklı yaklaşımları yetersiz kılmıştır. Tez, devlet dışı aktörlerin, değişen uluslararası sistemin çoğulcu yapısında, devletlerin dış politikasını nasıl ve ne derece etkilediğine cevap bulmak amacını taşımaktadır. Tezin kavramsal çerçevesini oluşturmak için karşılıklı bağımlılık ve transnasyonalizm kavramlarından faydalanılacaktır. Devlet dışı aktörlerin, devletlerin dış politikasına etkisini analiz edebilmek için devlet dışı silahlı aktör olan Hizbullah'ın İran dış politikasındaki rolü örnek vaka olarak ele alınacaktır. Ortadoğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin sayısının artması, bu aktörlerin bölgedeki devletlerin dış politikasındaki etkilerinin de artmasına neden olmuştur. Devlet dışı silahlı aktörler belli sınırlar içinde oluşum gösterseler de amaçları ulus ötesi bir nitelik taşımaktadır. Hizbullah da Lübnan'da kurulmuş olmasına rağmen Ortadoğu'da etkili bir aktör olarak varlığını sürdürmektedir. İran ile Hizbullah'ın ideolojik ve eylemsel ortaklığı Hizbullah'ın kuruluş aşamasında başlamıştır. İran, Ortadoğu'da kendi dış politikasını Hizbullah üzerinden gerçekleştirmekte ve bu da Hizbullah'ı İran'ın bölgede önemli bir müttefiki haline getirmektedir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname: Sevda DEMİRCAN

Field: Political History and International Relations of the Middle East

Programme: Political History and International Relations

Supervisor: Dr. Merve ÖZDEMİRKIRAN EMBEL

Degree Awarded and Date: Master- June 2021

Keywords: Iran, Hezbollah, Transnationalism, Non-State Actor, Foreign Policy

ABSTRACT

THE EFFECT OF NON-STATE ACTORS ON THE FOREIGN POLICY OF COUNTRIES: THE CASE OF HEZBOLLAH ON IRAN'S FOREIGN POLICY

The developtments in information and communication technologies and the unlimited circulation of people and capital made the state-oriented approaches inadequate to analyze the international system. This study aims to find an answer to how and to what extent non-state actors affect the foreign policy of states in the pluralist structure of the changing international system. The concepts of interdependence and transnationalism will be used to form the conceptual framework of the thesis. The role of Hezbollah as a non-state armed actor on Iranian foreign policy will be discussed as a case study in order to analyze the effects of non-states actors on the foreign policy of states. The increase in the number of non-state armed actors in the Middle East have led to an increase of the influence of these actors on the foreign policies of the states in the region. Even if the non-state armed actors emerge within certain frontiers, their aims are transnational; while formed in Lebanon, Hezbollah is still an influential actor in the Middle East. The ideological and operational partnership between Iran and Hezbollah has begun at the founding stage of Hezbollah. Iran pursues its foreign policy through Hezbollah and this makes Hezbollah an important regional ally of Iran.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

İÇİNDEKİLER ..... **iii**

TABLO LİSTESİ ..... **v**

KISALTMALAR ..... **vi**

GİRİŞ **1**

1. TEORİK BİR ÇERÇEVE OLARAK TRANSNASYONEL YAKLAŞIM **6**

1.1. Devlet Merkezli Yaklaşımın Değişimi 6

1.2. Karşılıklı Bağımlılık Kavramı 8

1.3. Transnasyonalizm Kavramı 11

1.4. Devlet Dışı Aktörler 13

1.4.1. Devlet Dışı Aktörlerin Kategorileri 16

1.4.2. Çok Uluslu Şirketler 17

1.4.3.Uluslararası Örgütler 18

1.4.4. Hükümet Dışı Kuruluşlar 20

1.4.5. Devlet Dışı Silahlı Aktörler 22

2. İRAN DIŞ POLİTİKASININ İNŞA SÜRECİ **26**

2.1. Devrim Öncesi Siyasal Ortam 26

2.2. 1979 İran İslam Devrimi 28

2.3. Devrim Sonrasında Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Kurumlar 31

2.3.1. Anayasa 32

2.3.2. Anayasayı Koruyucular Konseyi(AKK) 33

2.3.4. Uzmanlar Meclisi 34

2.3.5. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Maslahat Konseyi) 35

2.4. Velayet-i Fakih Kurumu 36

2.4.1. Şii İnancı 37

2.4.2. Safevi Döneminde Şiilik 39

2.4.3. 1979 Devrimi Sonrasında Şiiliğin İdeolojik Boyutu 41

2.4.4. İran'ın Şii Nüfusa Sahip Ülkeler ile İlişkileri 42
2.5. Jeopolitik Konum 44
2.6. Ekonomi 45
2.7. Nükleer Enerji 47
3. HİZBULLAH'IN İRAN DIŞ POLİTİKASINDAKİ YERİ 50
3.1. Hizbullah'ın Ortaya Çıktığı Coğrafya: Lübnan 50
3.1.2. Lübnan Şiilerinin Örgütlenmesi- Emel Hareketi 52
3.2. Hizbullah'ın Kuruluş Aşaması 54
3.2.1. Hizbullah'ın İdeolojik Temelleri 57
3.2.2. Hizbullah'ın Yapısı 59
3.3. Hizbullah'ın Siyasallaşması 60
3.3.1. Hizbullah'ın Siyasi Programı 60
3.3.2. Hizbullah'ın 1992 Parlamento Seçimlerine Katılımı 61
3.3.3. 1996 Parlamento Seçimleri 62
3.3.4. 2000 Parlamento Seçimlerinden Günümüze Lübnan'da Siyasal Ortam 63
3.4. Hizbullah-İran İlişkisi 66
3.4.1. İran'ın Bölge Politikasında Hizbullah'ın Rolü 68
3.4.2. Hizbullah-İsrail Çatışması ve İran 69
3.4.3. Suriye-İran İlişkisinde Hizbullah'ın Rolü 71
SONUÇ 74
KAYNAKÇA 79

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 2009 Lübnan parlamento Seçiminde Oy Çokluğu Kazanan Partiler……61

Tablo 2: Lübnan Parlamentosundaki 27 Şii Koltuğun Dağılımı……...62

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKK	Anayasayı Koruyucular Konseyi
BM	Birleşmiş Milletler
DDSA	Devlet Dışı Silahlı Aktörler
DEAŞ	Irak Şam İslam Devleti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
ICRO	İran İslam Kültürü ve İlişkileri Teşkilatı
IMF	International Monetary Fund
NPT	The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
P5	Five Permanent Members
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
YPG	Halk Koruma Birlikleri

GİRİŞ

Devlet dışı aktörlerin, özellikle 1970'lerin ortasından itibaren uluslararası sistemde etkili oldukları bilinmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, uluslararası göç, sermayenin ve insanın dolaşımının sınırsız olması, uluslararası politikada aktörlerin çeşitliliğini arttırmıştır. Bu durum devletlerin dış politikalarında karar alma süreçlerini de etkilemektedir. Araştırmada, devlet dışı aktörlerin, dış politika anlayışlarındaki değişimde, bu aktörlerin rolü üzerine durulacaktır. "Devlet Dışı Aktörlerin Ülkelerin Dış Politikasına Etkisi: İran Dış Politikası Çerçevesinde Hizbullah Örneği" adlı çalışmada örnek vaka olarak İran'ın dış politikası ve Ortadoğu'da etkin devlet dışı silahlı aktör olan Hizbullah ele alınacaktır.

Çalışmada bu konunun seçilme sebebi, devlet dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerde ve devletlerin dış politika anlayışlarında ne derece etkin olduklarını özellikle Ortadoğu bölgesinde etkili bir devlet dışı silahlı aktör olan Hizbullah örneği ile anlamaya çalışmaktır. Ortadoğu'da devlet dışı silahlı aktörler bölge politikasında dikkate değer etkilere sahiptir. Devlet dışı aktörlerin uluslararası politikada göz ardı edilmesi anlayışının dışına çıkılarak, karşılıklı bağımlılık ve transnasyonalizm kavramları ile uluslararası sistemin çok yönlülüğü anlaşılmaya çalışılacaktır. Devlet dışı silahlı aktör olan Hizbullah'ın İran dış politikasındaki konumu üzerinden devlet dışı aktörlerin, dış politikadaki rolleri kavranmaya çalışılacaktır. Çalışmada, değişen uluslararası sistemin çoğulcu yapısında sayıları artan devlet dışı aktörlerin, devletlerin dış politikasını ne derece etkilediği sorusuna cevap aranacaktır.

Konu, Amaç ve Yöntem

1970'li yıllara kadar uluslararası ilişkilerde devletlerin dış politika davranışları incelenirken realist yaklaşım etkili olmuştur. Ancak bu tarihten sonra realizm, devleti merkez alan anlayışı ile yeni oluşan olguları yorumlamakta yetersiz kalmıştır. Uluslararası ekonomik sorunlar, uluslararası siyasi sorunları etkilemeye başlamış, BrettonWoods sisteminin çöküşü Batılı ülkeler arasında gerginliğe neden olmuştur.

Petrol krizi ile artan fiyatlar, devletlerin sanayisini etkilemiş, Batı ittifakında yer alan ülkelerin siyasi olaylara bakış açısı da değişmiştir.[1]

Teknolojik gelişmelerin ve iletişim araçlarının artması ile çok aktörlü bir yapıya sahip olan sistemi açıklamak için yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Araştırmada bu kavramlar çerçevesinde teorik bir yaklaşım belirlenmiştir. Küreselleşme, karşılıklı bağımlılık, transnasyonalizm ve devlet dışı aktörler kavramları kullanılarak realist bakış açısının göz ardı ettiği aktörlerin, dış politikadaki yeri incelenmiştir.

Joseph Nye ve Robert Keohane*PowerandInterdepence* adlı kitaplarında karşılıklı bağımlılığı literatüre kazandırmışlardır.[2]Nye ve Keohane'ye göre karşılıklı bağımlılık ilişkisi, taraflar için maliyete sebep olmaktadır. Karışıklı bağımlılık, ilişkilerin karmaşıklaşması anlamına gelip, ilişkideki taraflar açısından sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi ile taraflar çatışma değil çözüm odaklı, işbirliğine yönelik hareket etmektedirler.[3]

Nye ve Keohane, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin uluslararası sistemde artış göstermesini ulus-ötesi(transnasyonal) ilişkilerin etkisinin artmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu ulus-ötesi ilişkiler ekonomik alanda çokuluslu şirketler aracılığıyla belirginlik kazanmaktadır.[4]Transnasyonel aktörler, çokuluslu şirketlerden, bireylere, sivil toplum kuruluşlarından, terör gruplarına kadar uzanan alanı kapsamaktadır.

Devlet dışı aktörlerin çoğunu ulus-ötesi olarak adlandırabiliriz. Devlet dışı aktörler ülke sınırlarının içinde ya da dışında, devletten bağımsız hareket eden, devletin çıkarlarını öncelemeyen yapılardır. [5]Çalışmamız çerçevesinde baktığımızda transnasyonel aktör olarak kabul edilen devlet dışı silahlı aktörlerin ulus-ötesi etkileri önemlidir. "Devlet dışı silahlı aktörler, devlet kontrolü dışında örgütlenip, kendi siyasi hedeflerini gerçekleştirebilmek için, bir toprak veya topluluk üzerinde kontrolü

[1] Atila Eralp, "Hegemonya", Atila Eralp(der.), *Devlet ve Ötesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 157.
[2] Robert O Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdepence: World Politics in Transtion*. Boston: Little Brown Company, 1977, s. 12.
[3] Atila Eralp, "Sistem", Atila Eralp(der.), *Devlet ve Ötesi,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 149.
[4] Atila Eralp, "Sistem", Atila Eralp(der.), *Devlet ve Ötesi,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 150.
[5]Joshua S. Goldstein ve Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, çev: Haluk Özdemir, Ankara, BB101, 2015, s. 53.

sağlamak adına, şiddet içeren araçlara başvuran, ideolojisi olan ve eylem özgürlüğüne sahip bir örgütlenmedir."[6]

Kavramsal çerçevesi bu doğrultuda çizilen çalışmada, devlet merkezli dış politika anlayışının geçerliliğini kaybettiği görüşü üzerinde durulmaktadır. Devlet dışı aktörler, devletlerin dış politika anlayışını fikirsel ve eylemsel olarak şekillendirmekte etkilidirler. Araştırmada devlet dışı aktörlerin, dış politikadaki etkinliklerinin anlaşılması için, somut vaka olarak Hizbullah'ın İran dış politikasındaki rolü ele alınacaktır. Devlet dışı silahlı aktör olarak tanımlanan Hizbullah'ın İran dış politikasında kapladığı yer ve etkisi incelenecektir. Hizbullah bir devlet dışı silahlı aktör olarak Ortadoğu'da bölgesel güç haline gelmiştir. Kurulduğu Lübnan'da etkili olduğu kadar, Filistinlilerin İsrail ile mücadelesinde, Suriye İç Savaşı'nda, İran'ın bölge politikasının şekillenmesinde göz ardı edilemeyecek öneme sahip bir aktördür. Hizbullah'ın İran ile olan bağı kurulduğu andan itibaren ideolojik temellere dayanmaktadır. Hizbullah, İran İslam Devrimi lideri Humeyni'nin öğretilerini benimsediğini varlığını açıkladığı 'Açık Mektup'ta belirtmiştir.[7]

İran'ın 1979 İslam Devrimi sonrasında kurumları, anayasası ve dış politika anlayışı değişmiştir. İran devrim ihracı politikası çerçevesinde Ortadoğu'da Şii nüfus ile ilişkilerini geliştirmiştir. İran, dış politika anlayışını, ezilenlerin yanında zalimin karşısında yer alacağı şeklinde özetlemiştir. Bu doğrultuda "şeytan" olarak tanımladığı İsrail'in Filistin'i işgalinde, ezilen Filistinlilerin yanında olacağını ilan etmiştir. İran, Filistinlilere yardımı Lübnan üzerinden Hizbullah aracılığıyla gerçekleştirmiştir. 1982'de İran, 1000'den fazla kişiye askeri eğitim verip İsrail ile mücadele için Filistin'e göndermiştir.[8] Bununla birlikte Hizbullah, kendi varlığının en önemli sebebi olarak

[6] Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, *Ortadoğu'da DDSA'ların Yükselişi*, Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran (der.), Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler,SETA, 2019, s. 14.
[7]Joseph Elie Alagha, *The Shıfts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Program*, Amsterdam, Amsterdam UniversityPress, 2006, s. 41.
[8] Joseph Daher,*Hezbollah The Political Economy of Lebanon's Party of God*, Londra, PlutoPress, 2016, s. 27.

Filistin meselesini göstermiştir.[9] Bu durumda İran ve Hizbullah'ın bölge politikası aynı seyirde ilerlemektedir. İran dış politikasını Hizbullah aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Tez hazırlanırken niteliksel veriler incelenmiştir. Literatür taraması yapılmış, mevcut Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır. Kitap, makale ve sempozyum raporlarından oluşan kaynaklar incelenmiştir. Çalışmada, birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Çalışmanın kuramsal alt yapısını oluşturan temel kavramlardan bahsederken birincil kaynak kullanımına özen gösterilmiştir. Robert O. Keohane, Joseph S. Nye gibi karşılıklı bağımlılık yaklaşımının temsilcilerinin makale ve kitaplarından oluşan birincil kaynaklarından yararlanılmıştır.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın teorik alt yapısı oluşturulmuştur. Uluslararası sistemin değişimi ile devlet merkezli yaklaşım yerini yeni kavramlara bırakmıştır. Bundan dolayı ilk olarak sistemin değişim süreci incelenecektir. Ardından karşılıklı bağımlılık ve transnasyonalizm kavramları üzerinde durulacaktır. Bu kavramlar devlet dışı aktörlerin dış politikadaki rolünü analiz etmek için gereklidir. Devlet dışı aktörlerin(DDSA) özellikleri ve çeşitleri incelenecek, çalışmanın esas konusu olan devlet dışı silahlı aktörler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Son olarak DDSA'ların oluşum süreçleri, etkileri ve amaçlarına yer verilecektir.

Tezin ikinci bölümünde İran dış politikasının inşa süreci üzerinde durulacaktır. İran dış politika anlayışının İran İslam Devrimi ile nasıl bir değişime uğradığı hususuna değinilecektir. İran, İslam Devrimi ile devrim ihracı, Şii hilali gibi dış politika söylemlerini benimsemiştir. Dolayısıyla kendi ideolojisini ihraç etme fikri, çalışmamızın da konusu olan Hizbullah'la olan ilişkisini de şekillendirmiştir. Ayrıca Devrim'den sonra dönüşüme uğrayan, dış politika yapım sürecinde etkin rol oynayan, İran'ın kurumlarından da kısaca bahsedilecektir. İran dış politikasını etkileyen unsurlar başlığı altında çalışmamız açısından önemli olan velayet-i fakih kurumu ve Şii inancının ayrıntıları yer alacaktır. Hizbullah ve İran Şiiliğin ideolojik boyutunda aynı fikirsel temele sahiptirler. İran'ın dış politikasını şekillendiren ekonomi, nükleer enerjiye ve jeopolitik konumuna da vurgu yapılacaktır.

[9]Mustafa Yetim, "Son İsrail-Hizbullah Çatışmaları Üzerine: Yıpratma(ma) Savaşı", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, Sayı 96, 2019, s. 5.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Hizbullah'ın İran dış politikasındaki yeri analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın temelini oluşturan devlet dışı aktörlerin, dış politikaya etkisi bu bölümde İran dış politikası ve Hizbullah arasındaki ilişkiler yoluyla açıklanmaya çalışılacaktır. Hizbullah'ın kuruluşu incelenerek, sahip olduğu ideoloji ve İran ile daha kuruluşunda başlayan ilişkiler üzerinde durulacaktır. Hizbullah'ın kurulduğu bölge olan Lübnan'daki Şiilerin örgütlenmesine kısaca yer verilecektir. Hizbullah'ın siyasallaşma sürecine değinilecektir. Böylece Hizbullah'ın Lübnan'daki konumu analiz edilmeye çalışılacaktır. Hizbullah ve İran'ın ilişkisine İran'ın bölge politikasında Hizbullah'ın oynadığı rol başlığı altında giriş yapılacaktır. Ardından, Hizbullah ve İsrail'in çatışmasında İran'ın konumu ve dış politika söylemlerinden olan İsrail ile mücadele ve Filistin'e destek söylemi analiz edilmeye çalışılacaktır.

İran ve Suriye arasında devrimden sonra gelişen ilişkilerin Hizbullah'ın kurulmasıyla nasıl bir seyir izlediği anlaşılmaya çalışılacaktır. Suriye ve İran bölge politikaları açısından ortak çıkarlara sahip iki devlettir. İran, Hizbullah'ı devrim ihracı politikasını uygulayabileceği bir aktör, bölgede Suudi Arabistan ve İsrail'e karşı denge unsuru olarak değerlendirmiş. Suriye ise Hizbullah'ı İsrail'le askeri mücadelesinde destek ve Lübnan'daki nüfuzunun garantisi olarak görmüştür.[10] Böylece devlet dışı silahlı aktör olarak Hizbullah'ın İran dış politikası ve Ortadoğu'da üstlendiği rol anlaşılmaya çalışılacaktır.

[10]NazifeSelcen Pınar Akgül, İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah*, İRAM Analiz*, 2020, s. 5-17.

1. TEORİK BİR ÇERÇEVE OLARAK TRANSNASYONEL YAKLAŞIM

1.1. Devlet Merkezli Yaklaşımın Değişimi

Vestfalya Antlaşması'ndan itibaren devletler uluslararası politikanın başat aktörü olarak kabul edilmişlerdir. Realist yaklaşım 1970'li yıllara kadar uluslararası sistemi açıklamada öncü bir role sahip olmuştur. Askeri güç ve güvenliği uluslararası politikada ilk sıraya koyan realistler, devletlerin uluslararası sistemde tek geçerli aktör olduğu görüşüne sahiptirler. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısında devletlerin dış politika anlayışları güvenlik odaklı bir çerçevede gelişmekteydi ve bu dış politika anlayışları çok aktörlü bir yapıya sahip değildi. Uluslararası politika, hukuki olarak eşit ve egemen devletler arasında, bu devletlerin politikasını uygulayan diplomatlar veya ordular arasındaki ilişkilerden oluşmaktaydı.[11]

Realistler, ülkelerin dış politikasını çıkar ve güç temelli bir bakış açısına göre, uluslararası sistemi ise anarşik olarak ele almışlardır. Bu sistemde realistler, devletler arasında gelişen ilişkileri büyük devletler arasında gelişen etkileşimler olarak kabul etmiş ve diğer ulus devletleri fazla dikkate almamışlardır.[12] Realizmin değişen uluslararası sistemi açıklayamamış olması, teoriye yönelik eleştirilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Toplumlar arasındaki bilgi akışının artması, teknolojik gelişmeler ve ulaşım imkânlarındaki ilerlemeler uluslararası politikada devletin temel aktör olma görüşünü zorlamıştır. 1960'lara kadar realist bakış açısı uluslararası sistemin analizinde yeterli olmaktayken 1970'lere gelindiğinde, BrettonWoods sisteminin çöküşü, ABD'nin Vietnam'ı işgali ve petrol krizi realizmin açıklayamayacağı durumları ortaya çıkarmıştır.[13]

Dünyada teknolojinin, sermayenin, iletişimin birbirine bu kadar bağlı olduğu bir zamanda devletlerin uluslararası sistem içindeki davranışlarını açıklamak için yeni

[11] James A. Field, Jr., "Transnationalism and New Tribe", Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, Jr., eds., *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge, Massachusetts: Harvard UniversityPress, 1973, s.3., Aktaran: Faruk Sönmezoğlu, *" Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi",* İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 30.
[12] Atila Eralp, "Sistem", Atila Eralp(der.), *Devlet ve Ötesi,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 133.
[13] Merve Özdemirkıran Embel, Transnational Issues in Current International Relations, in Meral Balcı, Arzu Al(der.) Current Issues in İnternational Relations, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2019, s. 301-327.

kavramlara ihtiyaç vardır. Bu noktada küreselleşme kavramı, değişen uluslararası sistemi açıklamamız açısından önem teşkil etmektedir. Küreselleşme tek başına bir kavram değil bir süreçten meydana gelmektedir. Kavram farklı şekillerde tanımlanabilir. Genel bir tanım yapılacak olursa insanların, fikirlerin, sermayenin ve teknolojinin dolaşımının sınırsız hale gelmesinden ve entegrasyonundan bahsedilebilir.[14] 1970'li yıllardan itibaren sermaye, teknoloji ve üretimin dolaşımı uluslararası şirketlerin denetimine geçmiştir.[15] Uydu teknolojisinin yaygınlaşması ve kullanılmaya başlanması, ticaret yayıncılığının da küreselleşmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Uluslararası yayın kuruluşları, iletişimi denetim altına alıp, bu kuruluşlar, ortaklıklar veya satın almalar gerçekleştirse bile onlar ile rekabet imkânsız hale gelmiştir.[16] Bu durumda uluslararası şirketler gibi devlet dışı aktörler de uluslararası sistemde etkin birer role sahip olmuşlardır.

Devletler artık uluslararası ilişkilerin tek aktörü olma konumlarını yitirmişlerdir. Uluslararası sistem daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür. Realizm, devleti merkeze alan yaklaşımı ile uluslararası şirketler, sivil toplum kuruluşları, hükümet dışı kuruluşların sistemdeki rolünü görmezden gelmektedir.

Bu sebeple, sistemi açıklamak için transnasyonalizm ve karşılıklı bağımlılık kavramları kullanılmıştır. Transnasyonalizm, uluslararası sistemin dönüşüm sürecinde etkili olmuştur. Para, mal ve düşüncenin hızlı bir şekilde sınırları aşması sonucu, karşılıklı bağımlılık ileri boyutlara ulaşmış, devletler, ekonomik ve siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için karşılıklı bağımlılığı dikkate almaya başlamışlardır.[17] Devlet dışı özel aktörlerin etkili olduğu, bir ulusun içinden gelişerek başka bir ulusun içine yönelen ilişkiler, çelişkilerin azalıp iş birliğinin arttığı bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.[18] Askeri ve güvenlik alanının dışında, ekonomik ve ticari ilişkilerin önemine vurgu yapılmıştır.

[14]Samuel Adams, Globalization and in comeine quality: Implications for intellectual property rights, *Journal of Policy Modeling*, Sayı 30, 2008, s.726.
[15] Mehmet Kaya ve Cahit Aydemir, Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi*, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s. 30.
[16] Ayhan Oğuz Ünlüer, "Radyo Televizyon Yayıncılığında Küreselleşme ve Ulusal Yayıncılık Üzerindeki Etkileri", *Selçuk İletişim*, Cilt 4, Sayı 5, 2005, s. 14.
[17] Tayyar Arı, *"Uluslararası İlişkiler Teorileri",* Bursa, MKM Yayıncılık, 2013, s. 238.
[18] Eralp, s. 164.

Ayrıca ekonomi alanında örgütler oluşturulmuş, devletler arasında iş birliği ağları geliştirilmiştir.

Liberal teori, ulusal düzeyde demokratik düzeni tesis etmiş olan ülkelerin uluslararası seviyede diğer devletlerle ortak siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda iş birliğine gitmeye daha yakın olduğu görüşünü benimsemiştir.[19] Bu düşünce, iç politika ile dış politikanın bir bütün olduğu görüşüne dayanmaktadır. İç politika ve dış politika birbirlerine yakınlaşmış aralarındaki ayrım belirsizleşmiştir. İç politikayı ilgilendiren sorunlar artık dış politikanın konusunu oluşturan bir nitelik kazanmıştır. Çevre sorunları, insan hakları, silahsızlanma gibi konular uluslararası hale gelmiştir. OECD, IMF, Avrupa Birliği gibi oluşumlar gelişmiş, çoğulcu demokratik ülkelerde iç ve dış politika iç içe geçmiştir.[20] Devletlerin birbirleri ile kurdukları iletişim resmi bir yapıdan gayri resmi bir yapıya dönüşmüştür. Toplumların ve devletlerin gayri resmi nüfuz etme olanakları artmıştır. Nye, askeri güç dışında ekonomik, kültürel ve fikir dünyasında da güç sahibi olmanın önemini vurgulamış ve bunu 'yumuşak güç' kavramıyla açıklamıştır.[21]

Küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık olgusu devletlerin yeni birimler olarak devlet dışı aktörler ile temas etmelerini zorunlu kılmıştır. Devletler, değişen uluslararası ortamın çok aktörlü yapısına göre politikalarını şekillendirmek durumunda kalmışlardır. Bu ilişkiler, uluslararası sistemin karmaşık bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur.

1.2. Karşılıklı Bağımlılık Kavramı

Karşılıklı bağımlılık, bireyler, hükümetler, çok uluslu şirketler veya diğer uluslararası aktörler gibi iki ya da daha fazla tarafın eylemlerinin karşılıklı olarak birbirleriyle bağlantılı olma durumunu ifade eder.[22]Nye ve Keohane karşılıklı bağımlılık kavramını *PowerandInterdepence* kitaplarıyla literatüre kazandırmışlardır.[23] Karşılıklı

[19] Atilla Sandıklı, Erdem Kaya, " *Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış*", Atila Eralp(der), Teoriler Işığında Güvenlik Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri, Ankara, Bilgesam Yayınları, 2012, s. 131-161.
[20] Arı, s.327.
[21] Eralp, s. 165.
[22] Sönmezoğlu, s. 118.
[23]Robert O Keohane ve Joseph S. Nye, *Power and Interdepence: World Politics in Transition*. New York: HarperCollins Publisher, 1989, s. 12.

bağımlılık devletlerin askeri güç kullanımından kaçınması ve daha az maliyetli olan ekonomiye dayalı politikaları desteklemesini sağlamıştır.

Nye ve Keohane yapı ve süreç boyutunu ele alırken süreç boyutunu değişen uluslararası sistemi açıklamak için kullanmıştır. Uluslararası sistemin süreç boyutunda aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerine ve aralarındaki etkileşime odaklanmışlardır. Süreç boyutunu açıklarken karşılıklı bağımlılık kavramını ele almışlardır. Karşılıklı bağımlılık sadece devletlerarasında ortaya çıkan bir olgu değil aynı zamanda uluslararası örgütleri, çok uluslu şirketleri ve diğer aktörleri de kapsamaktadır. [24]

Uluslararası sistemde gayri resmi ilişkiler karşılıklı bağımlılığı arttırmıştır. Sistemin karşılıklı ve karmaşık yapısına çok uluslu şirketlerin uluslararası sistemdeki etkin rolü örnek olarak verilebilir. Çok uluslu şirketler sadece kurulduğu ülke içerisinde değil diğer uluslarda da üretimin örgütlenmesine ve iç içe geçmesine neden olmaktadır.[25] Aldıkları kararlar ile ulus ötesini etkileyebilmekte ve devletlerin politikalarının şekillenmesinde rol oynamaktadırlar.

Karşılıklı bağımlılık olgusu incelenirken Nye ve Keohane gerçekçi yaklaşım ile liberal yaklaşım arasında bir fark aramak yerine aslında bu teorilerin bütüncül bir yapı ortaya koyduğu şeklindeki görüşlerini açıklamışlardır. İki teorinin temelde birbirlerinden ayrılmadığını belirtmişlerdir. Her iki teori de bireyi çıkarları doğrultusunda kararlar alan faydacı dünya yaklaşımı çerçevesinde ele almıştır.[26]

Güç ve karşılıklı bağımlılık kitabında Nye ve Keohane ekonomik gücün askeri güce oranla daha etkili olduğu sonucuna varmamıştır. Onlara göre askeri güç hala çok önemlidir ancak aynı zamanda maliyetlidir. Ayrıca askeri güç kullanımı sonucunda devletlerarası sorunların çözüleceğinin de garantisi yoktur. Bu açılardan devletlerarası ilişkiler için ekonomik yönlü politikalar daha az risk barındırmaktadır. Askeri gücü kullanmak büyük devletler için maliyet fayda dengesine bakıldığında zararlı olmaya başlamıştır. Küçük devletlerin ve terörist grupların kuvvet kullanımına başvurması da

[24]Keohane, R.,Nye, J., "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, s. 79-104.
[25] Eralp, s.150.
[26]Keohane ve Nye, "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak", s. 79-104.

ekonomik karşılıklı bağımlılığın askeri güce oranla devletler için daha faydalı olduğunun anlaşılmasına sebep olmuştur.[27]

Karşılıklı bağımlılık olgusunun bağımlılıktan ayrılabilmesi iki tarafın da belli maliyetlere katlanmasına bağlıdır. İki devlet de karşılıklı ilişkilerin devam etmesi için istekli olup çaba göstermelidir. Bağımlılık ilişkisinin karşılıklı olabilmesi için büyük devletlerin de maliyetleri üstlenmesi gerekmektedir. Karşılıklı bağımlılık kavramına, devletlerin devletlere olan bağımlılığı, devletlerin uluslararası örgütlerle ilişkileri, çok uluslu şirketlerin devletler üzerinde oluşturduğu baskıyı dâhil edebiliriz. Karşılıklı bağımlılığı ortaya atan teorisyenlerin görüşüne göre, bu ilişki biçimi devletlerin daha fazla yumuşak güce yönelmelerini sağlayacak ve böylece çatışma riski azalacaktır.[28]

1970'li yıllarla başlayan tartışmalara yeni yaklaşımlar da katkı sunmuştur. 1990'larda Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra uluslararası sistemin değişen yapısı tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Thomas Risse-Kappen 1995 yılında yayımladığı *Bringing Transnational Relations Back In:Non-state Actors, Domestic Structures and International Institutions'da* devletler arası ve ulus aşırı ilişkilerin bütüncül bir şekilde incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.[29] Kitapta, devlet merkezli yaklaşım ile toplum merkezli yaklaşımın ayrı bir şekilde düşünülmemesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca ulus aşırı ilişkilerin devletlerin politikalarını etkileyebilme potansiyelinin, uluslararası normların dikkate alınması sonucu ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. Keck ve Sikkink ise yandaşlık ağ bağları kavramını öne sürmüş bu kavram çerçevesinde ulus aşırı ilişkileri açıklamışlardır. Bu ağ bağlar geniş anlamda düşünüldüğünde çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler, STK'lar, bölgesel örgütleri kapsamaktayken, dar anlamda ise yandaşlık ağ bağları uluslararası ve ulusal STK'ları içermektedir.[30]

[27]Keohane ve Nye, "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak", s.83.
[28] Muharrem Gürkaynak ve SerhanYalçıner, Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23, 2009, s.76.
[29] Thomas Risse-Kapen, *Bringing Transnational Relations Back In: Non-state Actors, Domestic Structuresand International Institution,* Cambridge UniversityPress, 1995, s.323.
[30]Bican Şahin ve Mete Yıldız, "Ulusaşırı Yandaşlık Ağbağları Perspektifinden Türkiye'de Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Sivil Toplum Kuruluşları, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 21, 2009, s. 41-65.

1.3. Transnasyonalizm Kavramı

Transnasyonalizm, literatürde, ulusal sınırların dışını ifade eden bir kavramdır. Transnasyonalizm adı verilen yeni paradigma, uluslararası ilişkileri devlet merkezli olarak ele alan paradigmanın artık geçerliliğini kaybettiği ve yeni aktörlerin katılımıyla sisteminin farklılaşmış yapısını içerir. Askeri güç, güvenlik gibi kavramlar yerine sistemi açıklamak için transnasyonalizm ve devlet dışı aktörler gibi kavramlar önem kazanmıştır.Nye ve Keohane önderliğinde bu kavramlar, uluslararası sistemi açıklamak için kullanılmıştır. [31]

Robert Keohane ve Joseph Nye'ye göre bazı yazarlar transnasyonel aktörlerin önemine işaret etmiş olsalar da uluslararası politika ve teorilerde bu aktörlerin rolünü göz ardı etmişlerdir. Devletler arası ilişkiler, ticaret, iletişim, diplomatik faaliyetler gibi, devletlerin hükümetleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Ancak diğer ilişki türleri, devlet dışı kuruluşlar, bireyler ve aktörler tarafından meydana gelmiş olup, bu ulus ötesi ilişkiler transnasyonel olarak nitelendirilmektedir. Keohane ve Nye ulus ötesi ilişki biçimlerine devletin sınırlarını aşan, iletişim, ekonomik, ulaşım, bireylerin seyahati gibi geniş bir alanı dâhil etmişlerdir. Keohane ve Nye transnasyonalizmi en az bir hükümet dışı aktör ile olan tüm somut ve soyut etkileşim biçimi olarak tanımlamaktadır.[32]

Joseph Nye ve Robert O. Keohane'den önce K.Kaiser de devlet merkezli yaklaşımın uluslararası politikanın gerçeklerini yansıtmadığını söylemiştir. Uluslararası ilişkiler çalışmalarına "ulus-ötesi toplum" olarak yeni bir terimi literatüre katmıştır. Nye ve Keohane *Transnational Relations and World Politics* de sivil toplum kuruluşlarına, çokuluslu şirketlere, ulus-ötesi kuruluşlara dikkat çekmiştir. [33] Teknolojinin ilerlemesi, iletişim olanaklarının sınırları ortadan kaldırması, ulaşımın kolaylaşması, kaynakların çeşitlenmesine neden olmuş buna bağlı olarak uluslararası sorunlar da farklılaşmış ve artış göstermiştir. Terörizm, çevre sorunları, küresel ısınma ve insan hakları gibi ulusal sınırları aşan sorunlar ortaya çıkmıştır. Ulus ötesi sorunlar devletlerin iş birliği

[31]Gürkaynak ve Yalçıner, s. 76.
[32] Joseph S. Nye, Robert Keohane, "Transnational Relationsand World Politics", *International Organization*, Cilt 25, Sayı 3, 1971, s. 329-349.
[33]Embel, s. 301-327.

yapmasını sağlamıştır. Uluslararası örgütler, uluslararası sivil toplum kuruluşları devletlerin iş birliği yapmasını kolaylaştırmıştır.

Transnasyonalizm, modern ulus devletlerin sosyal sistemlerinin sorgulanmasını ve yerine ulusal toplum düzeninin bir alternatifi olarak sınırları aşan toplumsal davranışları getiren bir kavramdır.[34] Uluslararası ortamın dönüşüm sürecini tek bir çerçeveden ele almak mümkün değildir. Bundan dolayı transnasyonalizmin de kapsadığı alanlar oldukça geniştir. Transansyonal aktörler bireylerden, toplumlara, uluslararası örgütlerden, çok uluslu şirketlere, terör gruplarına uzanan geniş bir alana sahiptir. Yirminci yüzyılın sonundaki uluslararası siyaset, devletlerin yanı sıra, devletlerle ve uluslararası örgütlerle etkileşimde bulunan birçok devlet dışı aktörü kapsamaktadır.[35]

Geleneksel sınırların ortadan kalkmasıyla, insanlar, gruplar, fikirler ulusal sınırların ötesine geçmiştir. Devletlerin, devletlerle ve toplumlarla olan ilişkileri karmaşık bir hale gelmiştir. Göç eden bireylerin, ana vatanları ile olan iletişimlerinin kesilmemesi aynı anda iki coğrafya ile iletişime geçebilmelerini mümkün kılmıştır. Bu durumda kendi kültürleri ve göç ettikleri kültür arasında bir etkileşim meydana gelmektedir. Toplumların oluşturduğu ağlar sayesinde toplumlar birbirlerine bağlı, ilişkiler ulus ötesi hale gelmiştir.

Transnasyonalizm ulus ötesi ilişki ağlarından meydana gelmektedir. Faist, bu ilişki ağını devlet-aşırı alan kavramı ile açıklamaktadır. Devlet-aşırı alanlar, kişiler ile kolektif topluluklar arasında ortaya çıkan ve egemen devletlerin sınırlarını aşan ekonomik, siyasal ve kültürel bağları ifade etmektedir.[36] Devlet-aşırı bağlar sayesinde uluslararası etkileşim oranı hızla artmıştır. Sınırlar arası oluşan hareketlilik, kültürün, kaynakların, bilginin sınır ötesine taşınmasını sağlamıştır. Bu sınır ötesi hareketliliği sağlayan olgu göç ve sınır aşan ticaretin artmasından kaynaklanmaktadır. Küreselleşme,

[34]Favell, A. *Games WithoutFrontiers? QuestioningTheTransnationalSocialPower of Migrants in Europe.* EuropenJournal of Sociology, 44(03), 2003, 397-427. Aktaran: Özmete, E., Arslan, E., " Göç: Transnasyonalizm ve Transnasyonal Sosyal Hizmet" . *DergiPark*, Cilt 29, Sayı 1, 2018, 173-207.

[35]Margaret E. Keck ve KathrynSikkink, "Activist Beyond Borders: Advocacy Networks in İnternationalPolitics", London: CornerUniversityPress, 1998,s.11.

[36] Fuat Güllüpınar, "Göç Olgusunun Ekonomi- Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme". *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 2012, 53-85.

ulaşım olanaklarının artması ve teknolojinin ilerlemesi gibi olgulardan bağımsız düşünemeyeceğimiz bir süreç yaşanmıştır. Göç de bu sürecin sonucu ve süreci devam ettiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Keck ve Sikkink, ağ bağları kavramını sosyolojiden alıp ulus-ötesi bir anlama taşımışlardır. Ele aldıkları ağ kavramı uluslararası sistemde yer alan aktörleri etkileme kapasitesine sahip aktörleri içerir. Ulus ötesi savunma ağları şeklinde açıkladıkları kavramın başlıca aktörleri; uluslararası ve yerel sivil toplum araştırma ve savunma kuruluşlarını, yerel sosyal hareketleri, vakıfları, medyayı, kiliseleri, sendikaları, tüketici örgütleri, bölgesel ve uluslararası hükümetler arası kuruluşları, yürütme veya parlamento şubelerinin bölümlerini kapsamaktadır.[37]

1.4. Devlet Dışı Aktörler

Pek çok devlet dışı aktörü transnasyonel(ulus-ötesi) aktörler olarak değerlendirebiliriz. Aktörler, kasıtlı olup olmasın hedef ve planları, küresel alanın ötesinde, ulusal sınırlar dışında ve devletin kontrolünden ve eylemlerinden tamamen ya da kısmen kaçınarak faaliyet gösteriyorlarsa "ulus-ötesi" olarak adlandırılırlar.[38] Ulus-ötesi aktörler farklı özelliklere sahiptir. Küresel faaliyet gösteren Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşlar varken, Avrupa Çevre Bürosu gibi bölgesel odaklı aktörler de vardır. Transnasyonel aktörlerin bir kısmı tek bir konuya odaklanırken, dini kuruluşlar ve kiliseler gibi bazı aktörler farklı konularla da ilgilenirler. Transnasyonel aktörler, yapısal olarak da farklılık gösterir. Resmi kuruluş olan aktörler olduğu gibi gönüllü, karşılıklı ve yatay ilişkilerin olduğu kuruluşlar da vardır. Amaçları açısından bakıldığında, çok uluslu şirketler veya ulus-ötesi özel ilgi grupları üyeleri ve kuruluşun çıkarı için faaliyet gösterirken, sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin motivasyonu

[37]Keck ve Sikkink, s.14.
[38]Bertrand Badie, Marie-ClaudeSmouts, Le Retournementdumonde : Sociologie de la scèneinternationale, Paris, Presse desSciencesPolitiques ve Dalloz, 1995, s. 70 Aktaran: Merve ÖzdemirkıranEmbel, TransnationalIssues in Current International Relations, in Meral Balcı, Arzu Al(der.) CurrentIssues in İnternaTionalRelations, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2019, s. 301-327.

ortak bir amaca hizmet etmektir. Aktörler arasındaki bu farklılık literatürde "kâr amacı gütmeyen" veya "kâr amaçlı" kuruluşlar şeklinde ayrılmıştır.[39]

Devlet dışı silahlı aktörler de transnasyonel aktör kategorisinde girmektedir. Çalışmamız açısında bu devlet dışı aktör grubu önem teşkil etmektedir. Kuruluş amaçları değişiklik gösterse de faaliyetleri bakımından ulusal sınırları aşan aktörlerdir. Etnik, dini ve siyasi hedeflere sahiptirler. Devlet dışı silahlı aktörlerin genel bir tanımlaması yapılacak olursa, belli bir örgütsel yapıya sahip, amaçlarına ulaşmak için şiddete başvuran, devlet olmayan, silahlı gruplardır.[40]

Devlet dışı aktör kavramını, devlet düzeyinin altında (ülke içinde) veya sınırların arasında faaliyet gösteren devlet olmayan ve devletten bağımsız yapılar olarak tanımlayabiliriz.[41] Kavram, bir devletin kontrolü altında olmayan ve bir devlet adına hareket etmeyen, devletin sahip olduğu hukuka ve kimliğe hizmet etmeyen yapılarak olarak da açıklanabilir. [42] Kavram uluslararası ilişkiler disiplinine ve uluslararası hukuk literatürüne özellikle küreselleşme olgusunun da etkisiyle girmiştir. 1648 Vestfalya Antlaşması ile başlayan devletin egemenliğinin mutlak olarak kabul edildiği anlayış Soğuk Savaş'ın bitimine kadar devam etmiştir.[43] Özellikle elektronik haberleşme ve ulaşım teknolojisindeki ilerlemeler, toplumların iletişimini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır.[44]

Uluslararası hukukun devletler arasında gerçekleşen bir alan olduğu görüşü de aynı şekilde sarsılmıştır. Vestfalya'dan 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen süreçte uluslararası hukuk sadece devletler arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaktaydı.[45]. Hatta bu süre zarfı içerisinde devletlerin birbiriyle olan ilişkilerini düzenleyen hukuk,

[39]Thomas Risse, " Transnational Actor and World Politics", Walter Carlsnaes, Thomas Risse, and Beth Simmons (der.), Handbook of International Relations, London.,Sage, 2002, s. 255-274.
[40]KeithKrause ve Jennifer Milliken, "Introduction: The Challenge of Non-State Armed Groups", Contemporary Security Policy, Cilt:30, Sayı:2, 2009, s. 202. Aktaran: Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi", Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran(der.), Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler, SETA, İstanbul, 2018, s. 14.
[41]Joshua S. Goldsteın ve Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, çev: Haluk Özdemir, Ankara, BB101, 2015, s. 53.
[42]Noam Lubell, Extraterritorial Use of Force Against Non-State Actors, Oxford: Oxford UniversityPress, 2010, s. 15.
[43] Murat Gül, "Aktör", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre, 2014, s. 511
[44] Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, İstanbul, Der, 2012, s. 34
[45] Kemal Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, Ankara, Nobel, 2005, s. 175

devletler arası hukuk olarak adlandırılmıştır.[46] BM gibi uluslararası yapıların ortaya çıkması var olan hukuk yapısının da değişimine yol açmıştır. Uluslararası kuruluşlar, devletler ile birlikte uluslararası hukukun öznesi konumuna ulaşmışlardır. Böylece uluslararası hukukta da devlet dışı aktör kavramı yer almaya başlamıştır. Uluslararası hukukun tarafları olan devletler ile birlikte devlet dışı aktörlerde birer uluslararası hukuk süjesi konumuna gelmişlerdir. Bireyler ve devletten bağımsız aktörler uluslararası hukuk çerçevesinde kabul görmeye başlamışlardır.

Küreselleşme ile birlikte devletlerin kendi sınırları içerisinde mutlak egemen olma durumları tartışılmaya başlanmıştır. Devletler sadece kendi ülke sınırları içerisinde bulunan devlet dışı aktörler ile değil, uluslararası sisteme dahil olan devlet dışı aktörler ile de ilişki içerisine girmişlerdir. Susan Strange ticari ulus-ötesi kuruluşların devletlerin egemenliğine bir tehdit oluşturduğunu dile getirmiştir. Ulus-ötesi ticari faaliyet yapan kuruluşlar, politik ve ekonomik olarak otorite olan devletlerden daha güçlü hale gelmişlerdir. [47] Bu aktörler sadece kendi ulusal sınırları içerisinde değil, uluslararası alanda faaliyet gösterip, faaliyetlerinin sonuçları farklı devletleri etkilediği için devlet dışı aktör olan şirketler "transnasyonel aktör" olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde sivil toplum kuruluşları, çok uluslu şirketler ve devlet dışı silahlı aktörler(DDSA) de transnasyonel aktörlerdir. Faaliyetleri, birden fazla devleti etkileyen, ulusal sınırları aşan aktörler ulus-ötesi aktörlerdir.

Devletler çeşitli sebeplerden dolayı devlet dışı aktörler ile etkileşim halindedirler. Bazı durumlarda devlet dışı aktörlerle mücadele etmek durumunda kalırken bazı durumlarda uyumlu bir politika izleme yolunu seçmektedirler. Silahlı devlet dışı aktörler ile mücadele içerisinde olurken, ekonomi temelli uluslararası örgütlerle veya çok uluslu şirketlerle beraber hareket etmektedirler. Hükümetler, borç alabilmek ya da yabancı yatırımları çekebilmek için uluslararası örgüt olan, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi ekonomik yapılanmaların ve çok uluslu şirketlerin beklentilerine göre politikalar belirlerler.[48] Çok uluslu şirketler devletler üzerinde yoğun

[46] Başlar, s. 175
[47]Stephen D.,Cohen, *Multinational Corporations and Foreign Direct Investment: Avoiding Simplicity, Embracing Complexity*, Oxford University Press, 2007, s.237.
[48] Özlem Kaygusuz, Egemenlik ve Vestfalyan Düzen, Evren Balta(der.), Küresel Siyasete Giriş, İstanbul, İletişim, 2016, s. 46

bir etkiye sahiptir. Örneğin çok uluslu bir şirket olan the United FruitCompany'nin yüz yıl önce, Orta Amerika "muz cumhuriyetleri"nde kendilerine yakın yabancı hükümetleri desteklediği gibi bir politika izleyebilir, hatta muhalif olan grubu iktidara getirebilirler.[49]

Devlet dışı aktör kavramı dar anlamda ele alındığında, uluslararası kuruluşlar, çok uluslu şirketler ve hükümet dışı kuruluşlar olmak üzere üçe ayrılır.[50] Kavramın özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde daha geniş anlamlara sahip olduğunu ve alanını genişlettiğini söyleyebiliriz. Artık devlet dışı aktör dediğimizde devletten bağımsız olan silahlı grupları ulus ötesi suç örgütlerini bu kategori içerisinde sayabiliriz.[51] İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası örgütlerin uluslararası politikada etkili olduğundan bahsetmiştik. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise bu var olan uluslararası örgütler, hükümet dışı kuruluşlar, çok uluslu şirketlere ek olarak silahlı devlet dışı aktörler de uluslararası politikada söz sahibi olmuşlardır. Özellikle ABD'ye yönelik yapılan 11 Eylül terör saldırısından sonra silahlı gruplar küresel bir güce sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı devlet dışı aktör kavramını tanımlarken bu silahlı grupları da içeren bir tanımlama yapılmalıdır.

1.4.1. Devlet Dışı Aktörlerin Kategorileri

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politikanın odak noktası savaş ve barış, egemenlik ve hegemonya gibi kavramlardan, adalet, fakirliğin önlenmesi, çevre, insan hakları gibi kavramlara kaymıştır.[52] Devletler yeni ortaya çıkan bu sorunları çözmede yetersiz kalmışlardır ve devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemde sayıları büyük bir artış göstermiştir. Aynı zamanda ortaya çıkan kuruluşlar birbirinden farklı, çeşitli amaçlara sahip olmuşlardır. Devlet dışı aktör olarak ele aldığımız aktörler çeşitli kategorilere ayrılmışlardır. Küreselleşme ile sayılarında artış olan uluslararası örgütlere

[49]Joshua S. Goldsteın ve Jon C. Pevehouse, s.52
[50]BobReınaldan ve Bas Arts ve Math Noortmann, *Non-StateActors in International Relations: Do TheyMatter?*,AldershotAshgate, 2001, s. 2, Aktaran: Kemal Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum,* Ankara: Nobel Yayıncılık, 2005, s. 173
[51] Başlar, s.173
[52] Sönmezoğlu s.47

ve çok uluslu şirketlere Soğuk Savaş sonrası devlet dışı bir aktör olarak silahlı gruplarda eklenmiştir. Uluslararası kuruluşlar, hükümet dışı örgütler, çok uluslu şirketler ve silahlı grupları devlet dışı aktör kategorisi içerisinde sayabiliriz.[53]

1.4.2. Çok Uluslu Şirketler

Çok uluslu şirketler, faaliyetleri ülke sınırlarını aşan ve birden fazla ülkede yatırım ve üretim yapan yapılardır.[54]Küreselleşmeyle birlikte çok uluslu şirketler en az diğer aktörler kadar önemli bir konuma gelmişlerdir. Çok uluslu şirketler nitelikleri, büyüklükleri ve dünya politikası üzerindeki etkisinin derecesi dolayısıyla diğer devlet dışı aktörler ve örgütlerden ayrılırlar.[55]Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra üretim uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Çok uluslu şirketler bu üretimin başlıca aktörleri konumuna gelmişlerdir, hatta şirketler üretimin uluslararası bir boyut kazanmasına en önemli katkıyı yapmışlardır. "Çok uluslu şirketler uluslararası bir ağ yapılanması içerisinde, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu ihracatçı ülke gruplarına üretim yaptırmakta ve sonrasında ürünleri dünyanın her yerinde satmaktadır."[56]Esas kurulma amacı ekonomi temelli olan çok uluslu şirketlerin uluslararası politikaya etkisi dikkat çekicidir. Gerek ülkesel gerekse uluslararası düzeyde siyasi olan ile iktisadi olan arasındaki yakın ilişki günümüzde giderek belirginleşmektedir.[57]

Çok uluslu şirketler özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde iç politikaya müdahalede bulunabilmektedirler. Az gelişmiş ülkeler açısından çok uluslu şirketlerin varlığı bir bağımlılık durumuna dönüşebilmektedir.[58] Küresel üretim sayesinde çok uluslu şirketler üretimlerini istedikleri gibi planlayabilirken az gelişmiş ülkeler yatırımcı şirketlerin ülkede kalması için üretim maliyetlerini aşağıya çekmekteler bu da rekabetin

[53]Fergus Green, "Fragmentation in Two Dimensions: TheICJ"sFlawedApproachtoNon-StateActorsand International Legal Personality", Melbourne Journal of International Law,Vol.9,, 2008, ss.47-77, s.49, Aktaran: Aktaran: Hande Gür, *Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Savunmada "İsteksiz Veya Aciz" Doktrini*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 51.
[54] Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler, Bursa, ALFA, 1997, s. 64.
[55]A.LeRoyBennett ve James K. Oliver, Uluslararası Örgütler, çev. Nasuh Uslu, Ankara, BB101, 2015, s. 330.
[56] İnan Rüma, "Uluslararası Örgütler", Evren Balta(der.), Küresel Siyasete Giriş, İstanbul, İletişim, 2016, s. 412.
[57] Sönmezoğlu, s. 50
[58]Rüma, s. 413

artmasına neden olmaktadır.[59]Çok uluslu şirketlerin esas amacı elbette maksimum kar elde etmektir. Ancak bunu sağlamak için şirketler bulundukları ülkedeki hükümetle veya muhalefet ile çeşitli düzeyde ittifak içerisine girebilmektedirler. Bu durum da onların uluslararası politikaya dahil olmalarına yol açmıştır.[60]

Çok uluslu şirketler bulundukları ülkelerde kendileri için uygun koşulun sürmesini isterler ve bunu sağlamak için ülkedeki çeşitli baskı gruplarıyla veya siyasal odaklar ile etkileşim içinde olurlar. [61] Çok uluslu şirketlerin devletlerin iç politikasında ne derece etkili olduklarına dair birçok örnek mevcuttur. Örneğin 1970'lerin başında International Telephone &Telegraph(ITT) ilk önce Salvador Allende'nin Şili'nin devlet başkanı olarak seçilmesini önlemeye çalışmış, ondan sonra da onun devrilmesinde rol oynamıştır.[62] Çok uluslu şirketler genellikle yatırım yaptıkları ülkenin yönetimi tarafından kısıtlanmamak için ülkede yatırım ortaklığına gitmezler. "Örneğin Ford Şirketi, Avrupa'daki faaliyetlerinde hisselerin %99'una sahip olarak, buradaki yerel birimler üzerinde mutlak bir merkezi denetim imkanını elinde bulundurmaktadır."[63]

1.4.3.Uluslararası Örgütler

Uluslararası örgütler günümüzde global uluslararası sistemin ve modern politikanın birer parçası haline gelmişlerdir.[64] Uluslararası örgütlerin var olma sürecini antik dönemden beri izlemek mümkünken, sosyal bilimler çalışmaları genelde coğrafi olarak Batı merkezli olup, tarihsel olarak da modern dönemi ele aldığından, uluslararası örgütlerin kuruluşunun 1815 Viyana Kongresi ile başladığı öne sürülür.[65]Bir uluslararası örgütün oluşması için en az üç devletin bir araya gelmesi, kurucu bir sözleşme imzalamaları, oy verme mekanizmasında hiçbir devletin kontrolüne izin

[59]Rüma, s.412
[60] John Gerard Ruggie, Multinationals as globalinstitution: Power, authority and relative autonomy, *Regulation and Governance*, Sayı 12, 2018, s. 317-333.
[61] Sönmezoğlu, s. 51
[62] A. LeRoy Bennett ve James K. Oliver, s. 332
[63] Sönmezoğlu, s. 51
[64] Arı, Uluslararası İlişkiler s. 54
[65]Rüma, s. 372

verilmemesi, resmi bir yapısı olması, giderlerinin üye devletlerce karşılanması ve uluslararası ortamda diğer aktörlerle kendi adına ilişki kurabilmesi gerekmektedir.[66]

Uluslararası örgütler, devletlerin onayı alınarak kurulduğundan, yarı devlet aktörleri diyebiliriz. Kuruluşları ve üyelerinin devletler olduğu göz önünde bulundurulduğunda tam olarak devlet dışı bir aktör olarak kabul edilmeleri mümkün değildir. Ancak aldıkları kararlar ve bu kararların uygulanması ulus-ötesi bir etki yapabilmektedir. Çalışmada bu etki göz önüne alınarak devlet dışı aktör başlığı altında uluslararası örgütlere de yer verilmiştir. Uluslararası örgütlerin belli başlı kurulma amaçları vardır. Esas kurulma amaçları sınırları aşan sorunların kalıcı hale gelmesi ve uluslararası sistemi oluşturan devletlerin sayılarının artmasıyla bu sorunlarla baş edemeyecek duruma gelinmesidir.[67]

Milletler Cemiyeti uluslararası sistemde uluslararası örgütlerin belirli bir aktör olarak ortaya çıkmasında bir dönüm noktası olmuştur.[68]Birinci Dünya Savaş'ı sonrasında ABD başkanı Wilson tarafından ortaya konan 14 ilkede barışın istikrarlı bir şekilde sürmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ardından bu amaçlar doğrultusunda ABD öncülüğünde Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Ancak ABD'nin iç siyasal sebeplerinden dolayı örgüte üye olamaması, Birinci Dünya Savaş'ı sonrası mağlup devletlerin imzaladığı antlaşmaların ağır yükümlülüğü sonucu barışın sağlanamaması ve 1929 Buhranı gibi sebeplerle Milletler Cemiyet'i başarısız olmuştur.[69]

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Birleşmiş Milletler ise savaşların önlenmesi, sorunlara ortak bir platformda çözüm bulunması amacıyla kurulmuştur. Bu tarihten sonra uluslararası örgütlerin oluşumu hızla devam etmiştir. Sadece güvenlik sebebi ile değil çevre sorunlarından, insan haklarına ve ekonomik sebeplere kadar birçok amacı kapsayan örgüt kurulmuştur. Uluslararası örgütlerin uluslararası hukukun içerisinde yer almaları ayrıca önemlidir. Uluslararası örgütler uluslararası hukukun bir

[66]Archer, C (2001), International Organizations, Londra, Routledge, Aktaran: İnan Rüma, " Uluslararası Örgütler" , Evren Balta(der.), Küresel Siyasete Giriş, İstanbul, İletişim, 2014, s. 373
[67] Cenap Çakmak, "Uluslararası Örgütler", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre, 2014, s. 442
[68] Gül, s. 515
[69] Gül, s. 515

parçası haline gelebiliyorsa bu durum devletlerin rızası ile gerçekleşmektedir.[70] Bu sebepten dolayı uluslararası örgütlerin devlet dışı aktör olarak kabul edilmemesi yönünde tartışmalar ortaya çıkmıştır. Devletlerin rızalarıyla kurulmaları ve alınan kararların yine devletlerin politikalarıyla uyumlu olması tartışmanın ana sebebidir. Uluslararası örgütler tamamen devletlerin egemenliği altında değillerse bile, devletlerin politikalarıyla uyumlu hareket etmektedirler. "Ancak bu örgütler bazı durumlarda otonom davranışlarıyla ve politikalarıyla uluslararası aktör konumunu kazanmaktadırlar."[71]

Uluslararası örgütler, devletlerin dış politikada ortak bir konum belirlemelerinde oldukça etkilidirler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin ekonomik olarak yeniden kalkınmasını sağlamayı amaçlayan Dünya Ticaret Örgütü belirlediği kurallar ve bu kurallara rıza gösterip uyan devletler açısından, bir uluslararası örgütün, dış politikadaki rolüne atıf yapma konusunda iyi bir örnektir. Uluslararası ticarete entegre olmak isteyen tüm devletler, DTÖ'ye üye olmak adına, örgütün belirlediği kurallardan tamamen farklı, ticaret yapısına sahip olsalar da DTÖ'nün belirlediği mekanizmaya göre hareket etmeye başlamışlardır. DTÖ'ye üye olan devletler fiyat mekanizmasının işleyebilmesi için iç hukuklarını düzenlemek, DTÖ'nün belirlediği dış ticaret faaliyetlerini uygulamak zorundadırlar.[72]

1.4.4. Hükümet Dışı Kuruluşlar

Hükümet dışı kuruluş olgusunun uluslararası hukuk çerçevesinde tanımı yapılırken birçok görüş ortaya çıkmıştır. Kolay bir tanımı yapılırsa "kâr amacı gütmeyen, devlet ile ilişkisi olmayan, tek bir ulustan olmayan, şiddeti benimsemeyen ve mali yönden devlete bağımlı olmayan kuruluşlardır."[73] Ancak bu tanım genel bir kabul görmemiştir. Bundan dolayı hükümet dışı kuruluşlar kavramını kullanan devletler ve uluslararası örgütler kendi tanımlamalarını oluşturmuşlardır. Bu durumun başlıca sebebi hükümet dışı kuruluşların kapsamının belirlenememiş olmasıdır. Medyadan, vakıf

[70] Çakmak, s. 443
[71] Arı, s. 55
[72] Nazım Çatalbaş, "Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, s. 144-158.
[73] Başlar, s. 24

üniversitelerine, dini kuruluşlara ve siyasal hareketlere kadar bu tanımın içerisine çok fazla unsur dâhil olabilmektedir.[74]

Tarihsel süreç odaklı baktığımızda hükümet dışı kuruluşların kökleri 18. yüzyıla kadar götürülse de, Soğuk Savaş'ın ardından hem nicelik hem de nitelik olarak uluslararası siyasetin şekillenmesinde etkili birer aktör haline gelmişlerdir.[75] Soğuk Savaş'ın sona ermesi, teknoloji alanında ortaya çıkan yenilikler hükümet dışı kuruluşların çeşitlerinin ve sayılarının artmasına neden olmuştur. Sivil toplum kuruluşları günümüzde insan haklarının korunmasından, küresel ısınmaya, çevrenin korunmasından, kadın haklarının geliştirilmesine kadar çeşitli konularda faaliyet göstermektedirler.[76]

Hükümet dışı kuruluşlar tamamen bağımsız şekilde hareket etmemektedirler. Uluslararası sistem içerisinde yer alan diğer aktörler ile (devletler ve uluslararası örgütler) iletişim halindedirler. Örneğin BM'nin çatısı altında yer alan birçok organ ve kurum ile hükümet dışı örgütler iş birliği yapmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri genellikle ulusal devlet yardımıyla ve BM sistemi içindeki önde gelen insani yardım kuruluşlarının çabası ile gerçekleşmektedir.[77]

Özellikle insan hakları söz konusu olduğunda hükümet dışı örgütlerin etkin rol aldığını görmekteyiz. Hükümet dışı örgütler insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda medyanın bilgilendirilmesi, kamuoyunun oluşturulması, internet ve sosyal paylaşım sitelerinden yararlanılması, eğitim faaliyetlerinin yapılması ve mümkün olduğunca ulusal hukuklarda ve uluslararası mahkemelerde davaların açılmasını sağlamaktadırlar.[78] Uluslararası Af Örgütü, insan hakları ihlalleri, işkence, adil yargılanma gibi konularda uluslararası kamuoyunu harekete geçirmektedir.[79] Hükümet

[74] EDEN, Larraine, " BookReview: GlobalizationandNGOs: Transforming Business, Goverment, andSociety, DOH, Jonathan P. and TEEGEN, Hildy, eds.,Westport, Praeger, 2003", **Journal of İnternational Business Studies**, 35, (2004),564-566, 564. Aktaran: Kemal Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2005, s. 24
[75] Gül, s. 516
[76] Gül, s. 517
[77] A. LeRoyBennett ve James K. Oliver, s. 338
[78] Deniz Kızılsümer Özer, "İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması", Evren Balta(der.), Küresel Siyasete Giriş, İstanbul, İletişim, 2014, s. 368
[79]Abdulhakimoğulları, E. ve Kedikli, U., "Bir Hükümet Dışı Kuruluş Modeli Olarak Uluslar Arası Af Örgütü ve İnsan Haklarının Gelişimine Katkısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2006, s. 11.

dışı kuruluşlar, devletleri uluslararası anlaşmalar yapmaya zorlar. Dünya Bankasına göre bu kuruluşlar, gelişmekte olan ülkelerdeki politik sorunlara da çözüm bulmaktadırlar. Bu ülkelerdeki kalkınma ile ilgili idari sorunları çözmede, kalkınma projelerinin sorunsuz gerçekleşmesini sağlamada etkilidirler.[80]

Hükümet dışı kuruluşlar, uluslararası yasaların ve normların belirlenmesinde söz sahibi olabilmektedirler. BM İnsan Hakları Komisyonu, Ekonomik ve Sosyal Konseyin onay vermiş olduğu hükümet dışı kuruluşların yasa yapım sürecinde rol alabilmesine, danışmanlık yapabilmesine imkan vermiştir.[81] Hükümet dışı kuruluşlar amaçları açısından çeşitlilik göstermektedirler. Kamuya faydalı olan, belli siyasi hedefleri olup bunun için kurulan hükümet dışı kuruluşlar veya kar amacı gütmese dahi amacına ulaşmak için ticari faaliyette bulunan hükümet dışı kuruluşlar yer almaktadır. Ancak önemli olan husus bu hükümet dışı kuruluşlarının asıl amaçlarının yasa dışı faaliyetler, terörizm ve insanlığa aykırı suçları içeren faaliyetler olmamasıdır.[82]

1.4.5. Devlet Dışı Silahlı Aktörler

Devlet dışı silahlı aktörler, devlet dışı aktörler arasında sınırları en zor çizilen gruplardır. Devlet dışı silahlı aktörlerin özellikle Ortadoğu'daki etkinliklerinin artması dikkat çekmektedir. Bu aktörlerin varlığı yeni olmasa da sayılarının artması ve uluslararası sistemde güvenlik krizlerine sebep olup, bu kadar etkili olmaları yeni bir durumdur. Çalışmamız açısından devlet dışı silahlı aktörlerin incelenmesi ayrıca önemlidir. Devler dışı silahlı aktörlerin devletlerle olan ilişkisi ve dış politikadaki rolleri araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

Devlet dışı aktörlerin bir kategorisi olan silahlı grupların sayısı küreselleşmenin de etkisiyle 1980'lerden bu yana hızlı bir şekilde artmıştır.[83]Soğuk Savaş boyunca devam eden iki kutuplu sistem içerisinde hem SSCB hem de ABD kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla birçok Üçüncü Dünya ülkesine ekonomik ve askeri yardımda

[80]Abdulhakimoğulları, E. ve Kedikli U., s. 10.
[81]Abdulhakimoğulları, E. ve Kedikli U., s. 11.
[82] Başlar, s. 41
[83]Shultz, Richard H. (2011) The 21st Century Conflict Environment: ChallengesPosedby a Multiplicity of Non-StateArmedGroups. Available at: , Aktaran: Özgün Özger Bölükbaş ve Davut Ateş, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Silahlı Grupları Kavramlarla Açıklama" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 32, 2014, s. 27-40

bulunmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimiyle beraber bu devletlere verilen yardımlar son bulmuş ve başarısız devlet olarak adlandırılan devletler ortaya çıkmıştır. "Başarısız devletlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlar sadece kendilerini ilgilendiren bir konu olmaktan çıkmış, bölgesel ve küresel güvenliği tehdit eden aktörlerin ve sorunların kaynağını oluşturmuşlardır."[84]Hem bu başarısız devletlerin güvenliği sağlayamaması sebebiyle hem de küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle silahlı devlet dışı aktörler güç kazanmıştır.

Devlet dışı silahlı aktör kavramını "amaçlarını gerçekleştirmek için şiddet kullanma istek ve kapasitesine sahip olan, düzenli ordu, başkanlık muhafızları, polis ya da özel kuvvetler gibi resmi devlet kurumlarına entegre olmamış; politika, askeri operasyonlar, kaynaklar ve altyapı bakımından belli bir derecede otonomiye sahip" yapılar olarak tanımlayabiliriz.[85] "*Devlet dışı silahlı aktörler bir bölgede dini, siyasi veya etnik amaçlarını gerçekleştirmek için, şiddet içeren, melez askeri taktikler uygulayan, hiyerarşik bir yapıya sahip, ideolojik bağlılıkları güçlü, silahlı gruplardır."*[86]Bu silahlı aktörlerin uluslararası politikada etkin birer aktör haline gelmesiyle tanımları ve faaliyetleri incelenmeye başlanmıştır. "Devlet dışı silahlı aktörler olarak başkaldıranlar, asi-ayaklananlar, milis güçler, kabile reisleri, savaş ağaları, terör örgütleri, mafya, paralı askerler, özel askeri şirketler yer almaktadır."[87]

DDSA'ların oluşum sürecine bakıldığında belli koşulların etkili olduğu görülmektedir. Daha çok devlet egemenliğinin zayıf olduğu, siyasal bir boşluk sonucu ortaya çıkmaktadırlar. Özellikle Ortadoğu için bakıldığında bölgede, devletler kendi siyasi egemenliklerini sağlayamamış ve rejim sağlam temeller üzerine oturmamıştır. Devlet baskıcı yapısı ile şiddet içeren grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. DDSA'ların var oluş gerekçelerinden biri de toprak talepleridir. Toprak onlara hem

[84] Burak Bilgehan Özpek "Başarısız Devletler", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), Uluslararası İlişkilere Giriş, İstanbul, Küre, 2014, s. 683

[85]UlrichSchneckener, "ArmedNon-StateActorsandtheMonopolyoF Force", Bailes, Alyson, UlrichScheneckener ve HerbertWulf,RevisitingtheStateMonopoly on theLegitimateUse of Force, (içinde), 10, Aktaran: Fatma Taşdemir, " Devlet Merkezli Uluslararası Hukuk Sistemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler", *İ.U Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 56, 2017, s. 59-85

[86]Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi", Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran(der.), Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler, SETA, İstanbul, 2018, s. 20.

[87]Ulrich Schneckener, a.g.m., 12. Aktaran: Fatma Taşdemir, "Devlet Merkezli Uluslararası Hukuk Sistemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler", *İ.U Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 56, 2017, s. 59-85

aidiyet hem de siyasi bir neden sağlamaktadır. Bölgede bulunan aktörlerin rekabet içinde olmaları, silahlı aktörlerin de artmasına neden olmaktadır. DDSA'lar askeri müdahaleler sonucunda da oluşmaktadırlar. Bölgesel veya büyük güçlerin rekabet alanı olan Ortadoğu'da dış askeri müdahaleler oldukça yaygındır. [88]

Her silahlı aktörün farklı bir vizyonu ve misyonu olmasıyla beraber, farklı araç ve yöntemler kullanmaktadırlar. [89]İlk olarak devlet otoritesine karşı gelme onu zayıflatma ve meşruluğunu kaybetmesi üzerine bir politika izlerler.[90] Devletin gücünün zayıflatarak kendi otoritelerini bu şekilde sağlamlaştırma yoluna giderler. İkinci olarak silahlı gruplar amaçlarına göre bir kısmı statükonun değişimini isterken bir kısmı statükonun devamlılığını savunur.Teröristler, isyancılar, ayaklanmacılar, gerilla savaşçıları gibi bazı DDSA'lar radikal değişim isterken; kabile reisleri, savaş ağaları ve mafya gibi diğer yapılar ise var olan yapının devamlılığını isterler.[91] Üçüncü olarak silahlı gruplar şiddeti bir araç olarak kullanmaktadırlar. Ancak isyancılar ve gerilla hareketleri fiziksel şiddeti kullanırken, terör örgütleri fiziksel şiddet ile beraber psikolojik şiddeti de kullanırlar.[92]

Ortak sahip oldukları özellikler ise, halk desteğiyle ciddi operasyonlar yapmaları, yasa dışı yollar ile faaliyetlerini yürütmeleri ve kendi anlatılarını ilerletmek için medyayı, interneti bir propaganda aracı olarak kullanmalarıdır.[93]Silahlı grupların devlet dışı aktör kategorisinin içerisinde yer alması yeni sayılabilecek bir olgudur. Terörist gruplar ve mafya benzeri yapılanmaların devlet dışı aktörler içerisinde yer almasının esas nedeni aynı amaç etrafında birleşmiş kişilerin ulus devletlerin baş edemeyeceği büyüklüğe ulaşmalarındandır.[94] Devlet dışı aktör olarak kabul edilen bu gruplar amaçları ve yaptıkları faaliyetler dolayısıyla hükümet dışı kuruluşların arasında

[88] Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, s. 20-27.
[89] Bölükbaş ve Ateş, s. 27-40
[90] Hande Gür, *Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Savunmada "İsteksiz Veya Aciz" Doktrini*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 52.
[91] Taşdemir, s. 62.
[92] Taşdemir, s.62.
[93] Bölükbaş ve Ateş, s. 27-40.
[94] Başlar, s. 199.

yer almazlar. Bunun sebebi aktörlerin hükümet dışı kuruluş olarak kabul edilebilmesi için barışçıl ve meşru olmaları gerekliliğidir.[95]

DDSA'lar bulundukları ülke topraklarında ve dışında oldukça etkilidirler. Statükoyu korumak ya da statükoyu değiştirmek istedikleri ülkenin, iç politikasında etkin oldukları gibi, bu devlet ile diğer devletlerin ilişki biçimini de değiştirmektedirler. Buna DEAŞ'ı örnek gösterebiliriz. Suriye, toprakları içerisinde varlığını ilan eden DEAŞ ve diğer DDSA'lar ile mücadele amacıyla İran ve Rusya'dan yardım talebinde bulunmuştur. İran ve Rusya, Suriye topraklarında Esad rejiminin de isteği ile askeri operasyonlar düzenlemektedir.[96] Bunun sonucunda Suriye topraklarında bu iki ülkenin askeri gücü yer almaktadır.

DDSA'lar bazı durumlarda devletler ile işbirliği içine girmektedirler. Suriye'nin DEAŞ ile olan mücadelesinde ABD bölgede YPG/PKK'ya destek vermiştir. ABD'nin bölgeye uzak kalması bölgedeki DDSA'laravekalet vermesine yol açmıştır. Suriye'de Hizbullah ve Şii kuvvetler de bölgede Esed'e muhalif Türkiye, Suudi Arabistan gibi ülkeler karşısında İran'ın bölgedeki gücünü temsil etmektedir.[97] Dolayısıyla DDSA'lar özellikle son zamanlarda dış politikanın ana unsurlarından biri haline gelmişlerdir.

Amaçlarına ulaşmak için şiddete başvuran silahlı aktörler, uluslararası hukuk veya insancıl hukuk kurallarına uymazlar.[98] Devlet dışı silahlı aktörlerin uluslararası hukuka uygun hareket etmelerini sağlayacak mekanizma veya böyle bir zorunluluklarının olup olmaması tartışılmaktadır. Bu durumda devlet dışı silahlı aktörlerin uluslararası hukuk kurallarına uymalarının ya da bu kuralların bağlayıcılığının nasıl sağlanabileceğine yanıt aranmaktadır.

[95] Başlar, s. 199.
[96] Alı Hussein Al- Bayatı, DDSA'ların Eylemleri Nedeniyle Devletin Sorumluluğu, Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran(der.), Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler, İstanbul, SETA, 2019, s. 172- 200.
[97] Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, s. 18-19.
[98] Taşdemir, s. 59-85

2. İRAN DIŞ POLİTİKASININ İNŞA SÜRECİ

İran dış politikasının temel unsurlarının nasıl meydana geldiğini tarihsel açılardan ve İran'ın siyasi yapısını inceleyerek anlamlandırmak mümkün olacaktır. İran'ın dış politikasını şekillendiren ve dış politika geleneğinin oluşmasını sağlayan önemli etkenlerden biri ülkedeki siyasal ortamın günümüze gelene kadar geçirdiği değişimdir. Devrim ile birlikte değişen kurumlar, iç siyaset, anayasa, dış politikanın da birçok yönden farklılaşmasına sebep olmuştur. İran, geçmişte olduğu gibi bugün de Şiiliği ideolojik boyutuyla ele almış, bu inancı dış politika anlayışının bir yansıması olarak kullanmıştır. İran'ın bulunduğu jeopolitik konum ve sahip olduğu doğal kaynaklar devletin dış politikasına yön veren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Devrim Öncesi Siyasal Ortam

İran İslam Devrimi Ortadoğu coğrafyası için bir dönüm noktası olmuştur. Devrime giden süreçte toplumun farklı kesimlerinden, farklı talepler gelmiş ve halkın topyekün hareketi sonucu devrim meydana gelmiştir. 1953 darbesinden sonra yönetimin demokratik özelliklerini kaybedip otokratik bir anlayışa kavuşması halk üzerinde baskıların oluşmasına yol açmıştır.[99]1960'lı yıllarla birlikte ekonomi alanında atılan adımlar toplumun yapısında değişikliği de beraberinde getirmiştir. Toprak reformu ardından yapılan sanayileşme hareketi kırsal kesimden kente göçü hızlandırmıştır. [100]Ekonomik alanda yapılan reformlar, yönetimin dış politikada Batılı ülkeler ile olan yakınlığı, toplumda huzursuzluk yaratmıştır.

Bunların üzerine Rıza Şah 1975'de yönetimini sağlamlaştırabilmek için Diriliş Partisi'ni kurmuş ve çift parti sistemine son vermiştir.[101] Siyasi yapılanmalar, örgütler, medya ve meslek örgütlerini Şah gözetimi altına almıştır.[102]Özellikle çarşı esnafı ve ulemanın güçlenmesini istememiş ve kendi denetimi altına almak istemiştir. Şahın tek parti yönetimine geçmesi hem çarşı esnafı tarafından hem de ulema tarafından tehdit

[99]Suveyda Karakaya, "İran", Hasan Öztürk(der.), Modern Orta Doğu Siyasi Tarihi, İstanbul, Bilgesam Yayınları, 2016, s. 194.
[100]Farhad Khosrokhaver, Olivier Roy, s. 19.
[101] William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Agorakitaplığı, 2008, s. 468.
[102] Gene R. Garthwaıte, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap, 2016, s. 222.

olarak algılanmış ve Şah topluma daha fazla yabancı hale gelmiştir. [103]Şah'ın gerçekleştirdiği baskıcı uygulamaların dışında ekonominin kötüye gitmesi muhalefetin artmasına yol açmıştır. Artan petrol fiyatları ve petrolden gelen kazancın sadece Şah ve yakın çevresine gitmesi bunun sonucu iktidarın zenginleşmesini sağlamış ancak bir taraftan orta sınıfın enflasyon ile mücadelesini doğurmuştur.[104]

Şah'a karşı muhalefetin başında Humeyni yer almaktadır. Humeyni ruhban sınıfından eğitim almış bir din adamıdır. Siyasi mücadelesi, Şah'ın reformlarından rahatsız olması ile başlamıştır. Humeyni'ye göre Şah, dini kuralları yok sayarak, batılı güçler ile anlaşmış, laik bir sistem kurmak istemiştir. [105] Humeyni'nin konumu halkın örgütlenmesinde oldukça önemlidir. Humeyni, Şah'a İslam'dan uzak bir politika izlediği, yabancı sermayeye ülkenin ekonomisini tamamen açtığı için yoğun eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle ekonomi alanında yaptığı eleştiriler ile pazar esnafını yanına çekmekte başarılı olmuştur. Pazar esnafı uzun süredir ekonominin millileşmesinden yana bir tavır sergilemiştir. Bundan dolayı Humeyni'nin söylemlerinden etkilenmişlerdir. Ekonomik olarak güçlü kesim ile ittifak yapılınca Şah'a karşı muhalefet de daha güçlü bir hal almıştır.[106]

Petrol gelirleri, halkın ekonomik durumunda bir düzelmeye neden olsa da eşit olarak dağılmayan paylar sınıf eşitsizliğinin devam etmesine yol açmıştır. Ayrıca petrol gelirlerinden gelen payın birçoğu devletin silahlanmasına gitmekteydi. Şah'ın petrol ve ekonomik büyümeyi hedefleyen politikalarından dini meseleler ile gerektiği kadar ilgilenmemesi ve ülkeyi laik, Batılı bir ülke olarak şekillendirmeye çalışması halkın hoşnutsuzluğuna neden olmuştur.[107]

Gerçekleştirilen bir dizi modernleşme adımları toplumda yabancılaşmaya ve yönetime karşı tepkinin oluşmasına yol açmıştır. Siyasal sistem bozulmuş, muhalefet baskı altına alınmış, orta sınıf, üst sınıf, SAVAK tarafından toplumdan

[103]Ervand Abrahamıan, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 204.
[104] William L. Cleveland, s. 469.
[105]Serkan Balkan ve Fatih Tiryaki, İran Mitolojisinin İslam Devrimindeki Rolü ve Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 100.
[106] Ömer Faruk Görçün, *1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye- İran İlişkileri,* İstanbul, Beta, 2008, s. 67.
[107] Tayyar Arı, İran*, Irak ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul, ALFA, 2003, s. 333.

ayrıştırılmıştır.[108] SAVAK Şah'ın otoritesini sağlamlaştırmak için kurmuş olduğu bir istihbarat örgütüdür.[109] Bunun sonucu olarak orta sınıf yönetimin değişimini talep etmeye başlamıştır. Köyden kente göç sonucu okuryazar oranın artması ayrıca lise, üniversite mezunu sayılarının artış göstermesi orta sınıfın da genişlemesine neden olmuştur. Monarşiye karşı gelen birbirinden farklı birçok kesim devrimin yapılmasını istemiştir. Bunlar radikal solcular örneğin Tudeh Partisi, ılımlı solcular Mücahidin grubu, Humeyni'nin arkadaşlarının oluşturduğu radikal İslamcılar, ılımlı İslamcılar, milliyetçiler ve liberallerden oluşmaktaydı.[110] Farklı siyasal fikirlerin ortak talebi daha güçlü bir şekilde dile getirilmiştir.

Şah gerçekleşen protestolara karşı kesin ve kalıcı bir çözüm oluşturamamıştır. Öğrencilerden, Marksistlere, çarşı esnafından ulemaya, işçilerden, devlet memurlarına kadar büyük bir kesimden protestolara katılım olmuştur. Şah'ın anti demokratik tavırları ve Uluslararası Af Örgütü'nün bu nedenle yaptığı uyarılar yönetimin biraz olsun baskılara ara vermesini sağlamıştır.[111] Ancak daha sonra yapılan protesto gösterilerinin şiddetle bastırılmaya çalışılması muhalefetin daha fazla güçlenmesini de beraberinde getirmiştir. Protestolar devam etmiş ve Şah ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. Devrim öncesinde İran iç siyasetinde baskıcı bir yönetim ve ekonomik programlarının başarısızlığı etkisini devam ettirirken dış politikada Batı ile yakınlaşan iktidar halkın örgütlenmesinin önünü açmıştır. İran İslam Devrimi böyle bir ortamda gerçekleşmiştir.

2.2. 1979 İran İslam Devrimi

İran'da yapılan devrim sadece İran iç siyasetini ilgilendirmemiş ayrıca uluslararası ortamda dengelerin değişimine neden olmuştur. Devrim öncesi süreçte İran'ın siyasal yapısından bir önceki bölümde bahsedilmiştir. Bu bölümde İran'ın devrimle birlikte değişen politik uygulamalarına vurgu yapılacaktır. Devrim ideolojik ve sosyal yapı olarak tamamen farklı kesimlerin mücadelesi sonucu olmuştur. Bundan dolayı devrim sonrasında nasıl bir yol izleneceği toplumun her kesimi açısından belirsizlik oluşturmuştur. Tüm toplumun ortak fikir sahibi olduğu nokta ise Pehlevi

[108]Farhad Khosrokhaver, Olivier Roy, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul, Metis, 2013, s. 21.
[109] Serkan Balkan ve Fatih Tiryaki, s. 98.
[110] Arı, s. 339.
[111]Ervand Abrahamian, s. 206.

döneminin ve onun yönetim tarzının son bulduğu bunun yerine Humeyni'nin devrimci bir öncü olduğudur.[112] Humeyni'nin devrimin öncüsü kabul edilmesi devrimin niteliğini de ortaya koyması açısından önemlidir. Eğer Humeyni hükümet kurarak devlet başkanlığına geçtiyse İslami bir yönetimin olacağı açıktır.

Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra Fransa'da sürgünde olan Humeyni İran'a dönmüştür. Mehdi Bazargan'ı başbakan olarak atamıştır. Mart 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için referanduma gidilmiş ve halk %99 oranında Cumhuriyet'in kurulmasını onaylamıştır. Devrimden sonraki hükümet iki farklı kesimden meydana gelmiştir. Humeyni ve ulemanın temsil ettiği, halkı, onun ihtiyaçlarını ve sorunlarını tanıyan bu konuda avantajlı olan kesim, Bazargan'in temsil ettiği kesim ise daha çok toplumun entelektüel kısmını oluşturan, bürokratik deneyime sahip ve laik kesimdir.[113] Bu iki grup arasında devletin kurumları ve yönetim tarzı hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Devrim sonrasında, devrim için mücadele eden birçok grup iktidarın sahipleri tarafından yeni oluşturulan rejimin dışında bırakılmışlardır.

Devrimden sonra oluşturulan hükümette laik kesim ile Humeyni ve ulema farklı iç ve dış politika anlayışlarına sahip olmuşlardır. Humeyni tarafından dini temelli kurulan devlet, kendi ideolojisini yakın coğrafyaya ihraç etme politikasını benimsemiş, ayrıca İran dış politikası devrimden sonra ABD ve Batı karşıtlığını esas almıştır.[114] Humeyni'nin İslam devleti görüşüne göre devlet, dış politika anlayışı olarak devrim ihracını benimseyip, radikal İslami gruplar ile ilişkileri geliştirip desteklemelidir. İç siyasette ise devletin tüm kurumlarında ve işleyişinde İslami yapının ön plana çıkarılması görüşü hakim olmuştur.[115] Humeyni'nin dış politika anlayışı sadece mezhebi ortaklığı bulunan ülkeler ile sınırlı değildi. Yeni oluşturulan İslami rejimin tüm Müslümanların koruyucusu olacağı ilan edilmiştir. Humeyni düşüncesini şu şekilde

[112]Garthwaıte, s. 238.
[113] Cantürk Caner, İslam Devrimi Sonrasında İran'da Yönetim, Barış Adıbelli(der.), Doğu-Batı Yol Ayrımında İran, İstanbul, Bilim+Gönül, 2012, s. 76.
[114] Bilgehan Alagöz ve Ekber Kandemir, 11 Eylül Sonrası Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı, 2, 2015, s. 117.
[115] Caner, s. 81.

açıklamıştır "*İran'ı bizim olarak tasavvur etmiyoruz, bütün Müslüman ülkeler bizim birer parçamız*" diyerek rejimin kapsayıcı niteliğini ortaya koymuştur.[116]

Farklı grupların bir araya gelmesi Şah'a olan ortak tepkiden, bağımsızlık ve milliyetçilik fikrinden kaynaklanmıştır.[117]Bazargan ve diğer laiklik yanlısı gruplar İslami bir yönetim anlayışını kabul etmemişlerdir. Ancak ulema iktidarın sahibidir ve bu doğrultuda adımlar atmaya başlamıştır. İranlı öğrenciler, ABD büyükelçiliğinde 52 kişiyi 444 gün boyunca rehin aldığında Bazargan bu olayı neden göstererek görevinden kabinesiyle birlikte çekilmiştir.[118] Geçici hükümetin oluşturduğu anayasanın benimsenmemesi sonucu kurucu meclis yeni bir anayasa hazırlamıştır. [119] Yeni anayasa için yapılan referandum kabul edildikten sonra 1980'de cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış ve Ebu-l Hasan Beni Sadr seçilmiştir.[120]Sadr ülkeyi İslami prensipler dışında yönetmek istemiş ve dini yönetimi savunan kesim ile sorunlar ortaya çıkmıştır. İslamcı grubun Sadr hakkında yaptığı kötü propaganda sonucu Humeyni, Sadr'ın görevine son vermiştir.[121] Bu sırada Irak'ın İran'a işgalini duyurmasıyla Sadr görevinden ayrılmış ve Hamaney görevi devralmıştır.[122]

İran İslam Cumhuriyeti'nin ilanından sonra oluşturulan anayasa, geçici hükümetin oluşturduğu anayasadan farklıydı. Bu anayasada velayet-i fakih kurumu yer alıyordu. Kurum yasama, yargı ve yönetimin üstünde bir yerde konumlandırılmıştı. Dolayısıyla devletin dış politikası ve kurumları bu fakih anlayışına göre gerçekleşecekti. Muhalefet değiştirilen anayasayı onaylamıyordu ancak muhalefetin kendi içinde birlik olamamasından dolayı anayasaya itirazda da bulunamıyorlardı. Parlamento seçimlerinde çoğunluğu İslam Cumhuriyet Partisi elde etmiş ve liberaller ile İslamcı taraf arasında çekişmeler yaşanmıştır.[123] Çoğunluğu İslamcı kesim elde edince, hükümet tamamen İslami bir bakış açısı kazanmış oldu. İslami bir devlet düzeninde dış politika da bu doğrultuda şekillendi.

---

[116] Barış Adıbelli, *PaxPersica: İran Jeopolitiği*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2017, s. 45.
[117] Filiz Kartal, İran İslam Devrimi: Aykırı Bir Devrimin Arkaplanı, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 79, s. 161-182.
[118] Caner, s. 78.
[119] Arı, İran, Irak ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, s. 345.
[120] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa, 2007, s. 532.
[121] Arı, Geçmişten Günümüze Orta Doğu, s.534.
[122] Mehmet Saray, *Türk- İran İlişkileri*, Ankara, Atatürk Araştırmaları Merkezi, 1999, s. 136.
[123] Arı, Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi 534.

Anayasa'da yer alan İran'ın tüm Müslümanların koruyuculuğu rolünü üstlenmesi, ayrıca rejim ihracı politikası Devrim'den sonraki dış politika anlayışını belirlemiştir.[124] Devrim ihracı politikası Sünni devletleri İran'a karşı bir politika geliştirmek durumunda bırakmıştır. Sünni devletler, sınırları içinde yaşayan Şii toplumların İran etkisinde kalmamaları için İran'ın propagandalarına karşı bir politika oluşturmuşlardır. İran, mezhepsel birliği olan toplumlara karşı rejim ihracı politikasını daha etkin bir şekilde gerçekleştirmiştir. Humeyni iç politikada da Şii mezhebi odaklı bir tavır sergilemiştir. Dolayısıyla Humeyni Şii mezhebi ile İran'da yeni bir ulusal kimlik inşa etmiştir.[125]

2.3. Devrim Sonrasında Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Kurumlar

Anayasa'nın 113. Maddesine göre Cumhurbaşkanlığı dini liderden sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin en yüksek makamıdır. Cumhurbaşkanının görevleri anayasada belirtilmiştir. Anayasaya göre anayasanın uygulanması cumhurbaşkanının sorumluluğundadır. Ancak anayasaya aykırı bir yasa söz konusu olduğunda Düzenin Yararını Teşhis Konseyi müdahalede bulunur.[126] Ayrıca dini lideri ilgilendiren durumlarda da cumhurbaşkanı uygulamada bulunamaz, bu da cumhurbaşkanının görevlerini kısıtlayıcı bir nitelik oluşturmaktadır. Meclisin onayından sonra, cumhurbaşkanı, diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle yapılan anlaşmaları ve sözleşmeleri imzalama yetkisine sahiptir.[127] Yine anayasanın 125. Maddesinde belirtildiğine göre cumhurbaşkanı yasaları uyguladığı gibi aynı zamanda devletin idari, plan ve bütçesi üzerinde sorumluluğa sahiptir ve bu işlerin yönetiminin devrini gerçekleştirebilir.[128]Anayasanın 114. Maddesinde cumhurbaşkanı dört yıllığına halk tarafından doğrudan seçilir. Cumhurbaşkanlığı adaylığı için bazı temel şartlar vardır. Bunlar yine anayasada yer almaktadır. Anayasanın 115. Maddesine göre Cumhurbaşkanı, İran vatandaşı ya da İran asıllı, güvenilir, Oniki İmam Şia'sı inancına sahip olmalıdır.

[124] Karakaya, s. 94.
[125]Caner, s. 74.
[126] Erdal Fanıd, İran İslam Cumhuriyeti'nin Hükümet Sistemi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 12, s. 283-296.
[127] Pınar Arıkan, İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem ve Siyasi Partiler, *ORSAM,* No 112, s. 1-20.
[128] Arıkan, s. 1-20.

2.3.1. Anayasa

Anayasalar, devletlerin dış politikasını ve ideolojik tutumlarının, genel çerçevesini çizmektedirler. Bir devlet dış politikasının vazgeçilmez unsurlarını anayasasında belirtmektedir. Yeni kurulan İran İslam Cumhuriyeti için 1906 temel yasalarının yerini alabilecek yeni bir anayasa yapım aşaması başlamıştır. Yeni anayasada velayet-i fakih kurumunun yer alması Humeyni açısından oldukça önem teşkil etmiştir.[129] Kurumun, anayasa taslağı oluşturulurken adının geçmesi geçici hükümet için beklenmedik bir durum olmuştur. Bunun nedeni velayet-i fakih kurumunun yasama, yürütme, yargı gibi bütün erklerin üstünde bir konumda tutulmasıdır.

İran İslam Cumhuriyeti anayasasının giriş kısmında devrimin neden gerçekleştirildiği ve devrimin özelliklerine yer verilmiş, Kur'an'dan alıntılar yapılmış, anayasanın 3. maddesinde devletin amaçlarından olan emperyalizme karşı çıkış yer almıştır. [130]İran anayasası nasıl bir dış politika anlayışı içerisinde olduğunu bize göstermektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasında yer alan dış politika bölümü uluslararası sisteme ve diğer yönetimlere bir karşı çıkış göstermektedir. [131] Anayasada yer alan İran'ın tüm Müslümanların koruyuculuğunu üstlenmesi, diğer Müslüman devletler tarafından endişe uyandırmıştır. Anayasanın dış politika kısmında yer alan sömürgeci devletlerle ilişkiler yasaklanmış ve bu yönetimler gayri-meşru olarak adlandırmıştır.[132] İran, anayasasını İslam hukuku temelinde gerçekleştirmiştir. Anayasada yer alan maddelere ek olarak Kur'an'dan alıntı yapılarak maddelerin dinsel boyutu desteklenmiştir. Anayasa normlarının dini boyutu hakkında farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre anayasada hakların yer aldığı bölümde görülecektir ki anayasa dini bir nitelik taşımaktadır çünkü temel haklar İslam hukukundan alıntı yapılarak anayasada yer almaktadır.[133]

[129]ErvandAbrahamıan, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 212.
[130] Gökhan Albayrak, İran'ın Hukuk Sistemi: Din ve Seküler İntermezzolar, Soyalp Tamçelik(ed.), İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri, Ankara, Gazi Kitabevi, 2014, s. 193-194.
[131]Görçün, s. 80.
[132]Görçün, s. 80.
[133] Albayrak, s. 194.

Bir başka görüşe göre ise İran anayasasının temeline bakıldığında şeriatın anayasanın önüne geçtiği gibi bir gözlem yapmak mümkün değildir. İran'da anayasa şeriatın genel çerçevesini belirler ve dinsel normların kanunların önüne geçmesini engelleyerek siyasetin dinsel olanı şekillendirmesini sağlar. Bu duruma örnek olarak Hamaney'in 1988'de yaptığı açıklamada şeriatın tüm yasaların önünde olduğunu söylemesi üzerine Humeyni'nin 1989'daki cevabında devrimin, devrimci ilkelerin ve yasaların dini yasalardan daha üstün olduğunu açıklaması ile anlamlandırmak mümkündür.[134]

2.3.2. Anayasayı Koruyucular Konseyi(AKK)

Konsey İran İslam Devrimi'nden önce oluşturulmuştur. 1906 yılında meşrutiyet anayasasının kabul edilmesiyle beraber bazı maddelerin İslam'a aykırılıkları tartışma konusu olmuş, kanunları denetleyebilecek bir konsey oluşturma kararı alınmıştır. [135] Konsey o dönemde çok etkin olmasa da günümüzde İran siyasetinde önemli bir yer edinmiştir. Konsey 12 üyeden oluşmaktadır. Bunlardan altı fakihi, velayet-i fakih kurumunun başındaki kişi atar, diğer altı kişi Yargıtay Başkanı tarafından hukukçular arasından atanır ve Meclis tarafından onaylanır (madde 90).[136] Anayasa Koruyucular Konseyi, İslami Danışma Meclisi'nin çıkardığı yasaları denetler, yasaların İslam kanunlarına, anayasaya uygunluğuna karar verir.[137] Bundan dolayı meclisin aldığı kararlar AKK'nin onayı ile geçerlilik kazanmaktadır. Anayasadaki şeriat içerikli maddelerin yorumlanması fakih üyeleri aracılığıyla yapılır, Anayasa Koruyucular Konseyi anayasadaki diğer maddelerin yorumundan sorumludur (madde 98).[138] Fakih üyeleri, Anayasa Koruyucular Konseyinin yorumları diğer maddelerde de söz sahibidir. Ayrıca Koruyucular Konseyi yapılan referandum veya genel seçim durumunda denetleyici olarak görev yapar.[139]

[134]Olivier Roy, *Siyasal İslamın İflası,* çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, Metis, 1993, s. 231.
[135] Abdullah Yegin, *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu,* SETA, İstanbul, 2013, s. 56.
[136]Fanıd, s. 283-296.
[137] Arıkan, 1-20.
[138] Mehmet Koç, *İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: Devrim Rehberliği*, İstanbul, İRAM, 2017, s. 1-20.
[139]Yegin, s. 58.

2.3.3. İslami Danışma Meclisi

İran İslam Devrimi'nden önce de varlığını sürdüren meclis, Devrim'den sonra İslami Danışma Meclisi adını almıştır. İran'da yasama görevini yapan tek kurum olup, bakanlar kurulunu da onaylamak ile görevlidir.[140] Milletvekilleri halk tarafından dört yıllığına seçilir. Meclis 290 üyeden oluşmakla birlikte Asuri ve Keldani Hıristiyanlar için bir temsilci, güney ve kuzey bölgesindeki Ermeni Hıristiyanlar için birer temsilci ve Zerdüşti ve Museviler için bir temsilci seçilmektedir.[141] Meclisin görevleri anayasada belirtilmiştir. Anayasanın 71. Maddesinde meclisin yasa koyucu özelliği belirtilmiş 89. Maddesinde ise bakanlar kurulunu denetleme görevine vurgu yapılmış gerekli durumlarda milletvekillerinin bakanlar kuruluna veya bakanlara gensoru yöneltebileceği belirtilmiştir.[142] Meclis cumhurbaşkanına da gensoru verme yetkisine sahiptir. Meclisin görevleri parlamenter sisteme sahip olan ülkeler ile benzer özellikler göstermektedir. Anayasada yer alan maddelere bakıldığında yasamanın, yürütmeyi denetleme yetkisinin olduğu yorumu yapılabilir. Ancak meclis kararları en sonucunda Koruyucular Konseyinin onayı sonucu geçerlik kazanmaktadır.[143]

2.3.4. Uzmanlar Meclisi

Uzmanlar meclisinin kuruluşu 1979'da İran'ın anayasa taslağını değerlendirmek üzere oluşturulmuş anayasanın kabul edilmesi ile meclis kapanmıştır. 1982'de seçimlerden sonra tekrar toplanmış ve Humeyni'nin ölümünden sonra yeni dini liderin seçimi için görevine devam etmiştir.[144]Uzmanlar meclisinin görevi dini liderin seçilmesini sağlamaktır. İran için velayet-i fakih kurumuna uygun olacak dini liderin kim olacağı oldukça önemlidir. İran siyasetinde tüm kurumların en üstünde yer alan dini liderin seçimi, hem kayıp olan İmam'ı temsil ettiğinden hem de kurumlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olmasından dolayı önemlidir. [145]Ancak dini lider zaten

[140]Yegin, s. 56.
[141] Arıkan, s. 1-20.
[142]Fanıd, s. 283-296.
[143]Yegin, s. 56.
[144] Arıkan, s. 1-20.
[145]Yegin, s. 58.

kurumlardan daha üst bir iradeye sahip olduğundan uzmanlar meclisinin önemi dini liderin görevini yerine getirmediğinde veya ölmesi durumunda yeni bir fakih seçilmesi gerektiğinde ortaya çıkmaktadır. Uzmanlar Meclisi, anayasada 111. Madde de belirtilen devrim liderinin ölümü veya azli durumunda, ya da istifa ettiğinde yeni bir dini lider seçmekle sorumludur. [146] Uzmanlar meclisinde görevli kişileri halk doğrudan seçer. Halk ile yönetim arasında bir köprü oluşmaktadır. Uzmanlar meclisi seksen altı din adamından oluşur. Seçimlere katılacak din adamları, güvenilir, ahlaki olarak yetkin, güncel sorunlar hakkında bilgili, siyasi yetenekleri olan, fıkıh bilgisi olan kişilerden seçilir bu kişiler Koruyucular Konseyi tarafından denetlenir.[147]

2.3.5. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Maslahat Konseyi)

Konsey, Anayasa Koruyucular Konseyi ile Meclis arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için oluşturulmuştur. Meclisin çıkardığı yasalar Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından şeriata veya anayasaya aykırı olarak değerlendirildiğinde ve meclis yasada değişiklik yapmadan tekrar konseye sunduğunda ortaya çıkan anlaşmazlığın çözümünün sağlanması için Humeyni'nin talimatıyla 1988 yılında kurulmuştur.[148]Düzenin Yararını Teşhis Konseyi bu anlaşmazlığın çözümü için meclis lehinde ya da AKK lehinde karar verebilmektedir. Konsey aynı zamanda dini lidere danışmanlık da yapmaktadır. Konsey dini liderin istediği konularda araştırma yapmaktadır.

Sistem çıkmaza girdiğinde yani yasa ile belirtilmemiş bir durum olduğunda Konsey bu duruma da çözüm üretmektedir. Konseyin üyeleri dini lider tarafından belirlenmektedir. Konsey 34 üyeden oluşmakta olup bunlar eski teknokratlar ve bürokratlardır. [149] Düzenin Yararına Teşhis Konseyi'nin önemi politik ve ekonomik kararlarda aktif rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Dini liderin sosyal, siyasal ve ekonomik alanda alacağı kararlarda Teşhis Konseyi oldukça önemli bir konumdadır. [150]

[146] Koç, s. 1-20.
[147] Arıkan, 1-20.
[148]Fanıd, s. 283-296.
[149]Yegin, s. 59.
[150] Koç, s. 1-20.

2.4. Velayet-i Fakih Kurumu

Velâyet kelime anlamı olarak Farsça ve Arapçada yönetme yetkisi olan, yardım, muhabbet anlamında kullanılmaktadır.[151]Şiilik'te imametin peygamber soyundan devam etmesi gerektiği fikri ve gaib imamın yokluğunda yönetimde kimin olacağı tartışması yaşanmıştır. Fakih kavramı bu duruma çözüm odaklı ortaya çıkmıştır. 12. İmamın yokluğunda yönetimin devam edebilmesi için onu temsilen fakihler görev almışlardır. Toplum tarafından saygınlık gören bu kesimin yargı, boşanma ve nikah kıyma gibi görevleri olmuştur.[152]

Gaib imamın yokluğunda fakihlerin bu görevi yapması Şii inancının temelinde olan bir hususdur. Ancak farklı olan durum, yönetim ve din ayrımının yapılmaması gerektiği fikridir. Humeyni Necef'teki dersleri sırasında 'velayet-i fakih' kavramını ortaya atmış ve bu kavramı İslamcı düşünce olan, İslam devleti olmadan toplumunun var olmayacağına dayandırıp bunu Şiiliğe uyarlamıştır.[153] Humeyni siyaset ve din ile ilgili görüşlerini bu kavram çerçevesinde açıklamıştır.

Usuli doktrini fikirlerine sahip olan Humeyni bu doktrini din ve siyaset ayrımına son vererek değiştirdi ve İslami hükümetin diğer yönetimlerden farklı olduğunu ortaya koydu.[154] Humeyni, Şii ulemanın yönetimdeki konumuna büyük bir anlam yüklemiştir. Şii inancında yer alan ve toplumu pasifize eden, toplumda adaletsizliklerin artacağını ve böylece 12. İmam'ın zuhur edeceğine inanılmasına karşı çıkmıştır. [155]Ona göre imamın yokluğunda, Şii ulema Mehdi'ye vekalet ederek yönetimin adil olmasını sağlamalıdır.[156] Ayrıca topluma önderlik etmeli ve imamın sorumluluklarını yerine getirmelidir. Şii inancının temelinde yer alan bekleyişin yerine artık Şiiliğin protest tavrının daha baskın olduğu görülmektedir. Humeyni' ye göre yönetimler İslam'dan ayrı düşünülemez. Humeyni, İslamın kabul etmediği hususun devlet ve yönetimin varlığı değil, şeytani yönetimler olduğunu belirtmiştir.[157] Anayasadaki ismi rehberiyyet olan velayet-i fakih,

[151] Serkan Taflıoğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı " Velayet-i Fakih*"", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 68, Sayı 3, s. 95-112.
[152]Taflıoğlu, s. 95-112.
[153]Roy, Siyasal İslamın İflası, s.22.
[154] Uyar, s. 77-98.
[155] Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s. 223-256.
[156] Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, İstanbul, Klasik Yayınevi, 2016, s. 108.
[157] Onat, s. 223-256.

yasama yürütme ve yargıyı kısaca tüm devlet erkini ve toplumu kontrol altında tutmaktadır.[158]

Velayet-i Fakih, İran'ın ekonomik ve siyasal yapısından sorumlu olacak kişileri Şii din adamlarından seçmiş, aynı şekilde dış politika da bu doğrultuda belirlenmiştir. Dolayısıyla İslam'a dayalı bir dış politika anlayışı oluşmuştur.[159] Devrimden sonra asıl amacın Şiiliğin değil İslam'ın değerlerinin korunması olduğu belirtilmiş ve dışişleri bakanlığı bu doğrultuda hareket etmiştir. Ancak bakanlıklara ne kadar dış politika görevi verilmiş gözükse de, Velayet-i Fakih Doktrini ve Humeyni'nin belirlediği sınırlar dışına çıkılamamıştır.[160] Dış politikada cumhurbaşkanlığının almış olduğu kararlarda velayet-i fakih kurumunun da onayı alınınca bunun İran'ın dış politikasında olumlu bir etki yaptığı söylenebilir. İran dış politika anlayışında Velayet-i Fakih, aktör konumunda yer almaktadır. Lübnan'da Hizbullah'ın bu kuruma olan bağlılığı, İran'ın kendi coğrafyası dışında etkili olduğuna dair bir örnektir.[161] Hizbullah ile İran arasındaki ilişki Velayet-i Fakih Doktrini çerçevesinde gelişmektedir. Velayet-i Fakih kurumunun başında olan kişi kayıp imamın yokluğunda onun yerini alması dolayısı ile aslında Şii inanca sahip toplumların da imamı kabul edilmelidir. Bu anlayış çerçevesinde İran dış politika anlayışı kendi coğrafyası dışındaki Şii kesimde de söz sahibi olması gerektiği şeklinde gelişmiştir.

2.4.1. Şii İnancı

Şia, Arapça bir kelime olup birisine uyanlar, bölük, fırka anlamına gelmektedir.[162] Kelime anlamı dışında Şia farklı kaynaklarda, farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ancak genel olarak Şii kaynaklarda Şia; Hz. Ali'nin tarafında olanlar, Hz. Muhammed'den sonra imametin Hz. Ali soyundan gelmesi gerektiği inancı etrafında birleşen, imamların masum olduğuna inananları kapsamaktadır. [163]Şiilik inancının temelini oluşturan olgu imamet meselesidir. Bu düşünce, Hz. Ali'nin ölümünden sonra imametin onun soyundan gelen kişilere ait olması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Hz. Ali'nin

[158]Büyükkara, s. 108.
[159] Bekir Hallallı, Humeyni Dönemi İran Dış Politikası(1979-1989), *Birey ve Toplum Dergisi*, 2014, Cilt 4, Sayı 8, s. 83.
[160]Hallallı, s. 84.
[161] Balkan ve Tiryaki, s. 153.
[162] Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul, Der Yayınları, 1987, s. 21.
[163] Gölpınarlı, s. 24.

imameti, Hz. Muhammed tarafından Gadir Humm'da bildirilmiş olup Hz. Muhammed'in vasisi Hz. Ali'dir görüşü hakimdir.[164] Bu inanca göre Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halifelik hakkı Hz. Ali'ye aittir. Onun soyundan gelen kişiler yönetimde olmalıdırlar. Adil bir yönetim için bunun gerekli olduğu görüşüne sahiptirler.

Şii inancında Üçüncü İmam olan Hz. Hüseyin'in Emeviler tarafından Kerbela'da şehit edilmesi Şiiliğin inanç sisteminin en güçlü sembollerinden birini oluşturmuştur. Şiiler Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini Muharrem ayının 10'ununcu gününde gözyaşı ve acı ile anmaktadırlar. [165] Bu olay ile birlikte ezen ve ezilen ikilemi Şiilik inancında önemli bir yer kaplamaya başlamıştır. Yönetimde olanların imam olmaması dolayısı ile masum olmamaları yönetimlerin acımasız olmasına yol açmıştır. Şii geleneğinde önemli kavramlardan bir diğeri olan takiyye zalim hükümetlerin varlığında kendi inançlarını gizleme, Mehdi'nin gelmesini bekleme olarak tanımlanabilir. Şii toplumunun kuşkucu yapısı Sünni iktidarlara da kuşku ile yaklaşılmasına da neden olmuş ve bu doğrultuda yaşamlarını İmamların yönlendirmesiyle şekillendirmişlerdir. [166]Takiyye, Şii inancına göre kendini koruma olarak görülmüştür ve bunu zulümden kaçma olarak nitelendirmişlerdir. Ancak İran İslam Devrimi ile birlikte Humeyni takiyye döneminin son bulduğunu, dile getirmiştir.[167]

Tarih boyunca Şii inancının zaman zaman takiyye dönemi yaşaması mevcut Sünni iktidar ile ilişkilerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bazı dönemler ilişkileri mevcut iktidar ile düzenli bir şekilde devam etmiştir. Şii ulemanın iktidar ile ilişkisinin doruk noktasına ulaştığı zamanlar olmuştur. Buna Safevi dönemi Şiiliği örnek olarak gösterilebilir. Şiiliğin içinde bir diğer önemli kavram ise "intizardır". İntizar kavramı Şia'da mehdiyi beklemeyi ve durgunluğu simgeler. Mehdi, yeryüzünde acımazlığın ve zulmün doruk noktasına ulaştığında gelecektir ve mehdi gelene kadar mücadele içerisinde olmamayı ifade eder. Ancak bu durum İran İslam Devrimi ile değişen Şii

[164] Hasan Onat, "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslami Araştırmalar*, Cilt 3, Sayı 3, 1989, s. 122-138.
[165] Mustafa Yetim, "Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah'ın Fikirsel ve Örgütsel Zemini", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2015, s. 59-88.
[166] Yetim, 59-88.
[167] Mazlum Uyar, "Velayet-i Fakihin Ortaya Çıkması ve Değerlendirilmesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, sayı 6, s. 77-98.

inanç yapısının tam karşısındadır. Humeyni'ye göre devrimci olunup, zalim olan yönetimlerle tüm Müslümanlar adına mücadele etmek gerekmektedir. Humeyni aslında bu fikirleri ile Şii geleneğinin içinde yer alan intizar kavramına bir karşı koyuş gerçekleştirmiştir.[168]

Şia'da inancın temelini oluşturan unsurlar zaman içerisinde dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm İran İslam Devrimi ile birlikte gerçekleşmiştir. Humeyni devrim hedefi doğrultusunda Şiilik inancında yer alan temel unsurların değişimini sağlamıştır.

2.4.2. Safevi Döneminde Şiilik

Safevi dönemi Şiiliği özellikle ayrı bir başlık altında anlatılmak istenmiştir. Bunun nedeni Safevi Devleti'nin Şiiliğin siyasallaşmasında önemli bir yerinin olmasıdır. İran coğrafyasında uzun süre istikrar sağlayabilen bir devlet olmamıştır ancak Safevi Devlet'i bu coğrafyadaki varlığını 200 yıl kadar devam ettirebilmiştir. Ayrıca o dönemde uyguladığı politikalar günümüz İran'ının Şii eksende gelişen politikasını anlamada oldukça mühimdir. İran coğrafyasındaki etnik çeşitliliği bir arada tutan Şiilik, milli bir bilincin oluşumunu engellemiş ve tek bir İran halkı görüşü etrafında bir araya gelinmesini sağlamıştır. [169]

Şah İsmail'in Erdebil Dergahı ile olan bağı Safevi Devleti'ni kurarken benimsediği politikalar açısından oldukça önemlidir. Esasen Sünni nitelikleri olan bu dergah Şeyh Cüneyd'in etkisi altında Şii nitelikler göstermeye başlamıştır.[170] Bu dönemde dergah askeri ve siyasal bir nitelik kazanmıştır[171]. Dergahın ilahlaştırdığı Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra oğlu Haydar aynı politikaları takip etmiş, Şiilik daha da siyasallaşmıştır. Şah İsmail'in dergahınpostişliğine geçmesi ile Şii dünyasında değişim

[168] Uyar, s. 77-98.
[169] Saffet Akkaya, Haleddin İbrahimli, "İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* Cilt 14, Sayı 28, 2018, s. 157-186.
[170] Süleyman Gökbulut, "Safeviler Devrinde Şiiliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 30, s. 269-297.
[171] Mehmet Çelenk, "Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkiler Üzerine Etkisi", *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, s. 63-85.

başlamıştır.[172] Şah İsmail'in Erdebil Dergahı'nda Kızılbaşlar tarafından yetiştirilmesi, Şiiliği yorumlama biçimini etkilemiş Safevi Devleti politikaları ve toplum bu inanç çerçevesinde şekillenmiştir. Şah İsmail, Kızılbaşlar tarafından yüceltilmiş ve ilahi bir misyon yüklenmiştir. Bunun nedeni Şah İsmail'in kendini Şia inancındaki beklenen Mehdi'nin bir temsilcisi olarak nitelendirmesi ve soyunun Hz. Ali'den geldiğini açıklamasıdır.[173]

Şah İsmail, İran coğrafyasında bir devlet kurmak istediğinde bu devletin mezhebinin 12 İmam Şiiliği olmasına karar vermiştir. Şah İsmail'in Şiiliği devletin resmi mezhebi yapması eski İran'da dinin ve devletin ayrılmaz oldukları ve biri olmadan diğerinin var olamayacağı inancına dayanmaktadır.[174]Şah İsmail'in bu politikası büyük riskler barındırmaktadır çünkü o dönem halkın üçte ikisi Sünni'dir.[175] Şah, toplumu birleştirmek adına bu mezhebin uygun olduğunu düşünmüştür. Ayrıca Şiileştirme politikasında kendisinin iktidara gelirken desteğini aldığı Kızılbaşların da görüşleri ve inançları etkili olmuştur.[176] Şah İsmail güçlü bir Osmanlı Devleti'ne karşı bu devletten farklı bir mezhebi toplumun geneline yaymış, mezhebi siyasal bir boyuta taşıyıp bu şekilde topraklarını korumak istemiştir.

Toplumu Şiileştirme çabaları çerçevesinde İran'da oturmuş bir Şii ulema bulunmadığından, devlet ulema oluşturmak adına Bahreyn, Güney Lübnan ve Necef'e çağrıda bulunmuştur.[177] Toplumun Şiileştirilmesi devlet politikası olarak benimsenmiştir. Bu yönde birçok farklı adım atılmıştır. Devletin kademelerinde görev yapacak kişilerin Şiiliğe yaklaşımları ön koşul olmuş ve devlet şüpheye düştüğü kişileri denetleme yoluna gitmiştir.[178] Toplumun büyük kesiminin mezhep değiştirmesine yönelik programlar oluşturulmuştur. İslam tarihinde ilk olarak Safevi Devleti askeri, siyasi, kültürel tüm kaynaklarını bir mezhebi kabul ettirmek amacıyla kullanmıştır.[179]

---

[172] Menderes Kurt, " Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velayet-i Fakihin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine, *İran Çalışmaları Dergisi,* Cilt 2, Sayı 1, s. 61-99.
[173] Kurt, s. 66.
[174] Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler,* İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2015, s. 74.
[175] Mazlum Uyar, "Şii Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesi", *Dini Araştırmalar Dergisi,* Cilt 2, Sayı 5, s. 299-315.
[176]Gökbulut, s.286.
[177]Roy, Siyasal İslamın İflası, s. 220.
[178]Tekmiletü'l-Ahbar, s.55; Zeyl-i Habibüs-Siyer, s. 66, Aktaran: Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler,* İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2015, s. 74.
[179] Çelenk, s. 74.

Uygulanan politikalar Şiiliğin siyasallaşmasında oldukça etkili olmuştur. Safevi Devleti'nin Şiiliğe olan yaklaşımı, 200 yıl boyunca izlediği politika, bu coğrafyanın geleceğini etkilemiştir. İran, devrim sonrası uyguladığı politikalar ile Şiiliği Safevi Devleti'ne benzer şekillerde toplumu bir arada tutmak ve rejimi sağlamlaştırmak adına dönüştürmüştür. Safevi döneminin önemi, Şiiliğin yeni bir dayanışma anlayışı oluşturması ve ulusal ruhu diri tutup toprak bütünlüğünü koruyabilmesi, toplumu Şiilik etrafında birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır.[180]

2.4.3. 1979 Devrimi Sonrasında Şiiliğin İdeolojik Boyutu

Safevi Devleti'ne kadar siyasi bir nitelik taşımayan Şii inancı, bu dönem içerisinde siyasi bir unsur olarak kullanılmış bu süreç 1979'da tekrar yaşanmıştır. Şiiliğin ideolojik bir boyut kazanması 1501'de gerçekleşmiş olsa da devrim ile birlikte daha sistematik bir hale gelmiştir. Şiilik, Safeviler döneminde yönetimde siyasal bir rol alarak, adaletsiz olan yönetime karşı duruşu meşru hale getirmiştir. [181] Bu durum İslam Devrimi'ne kadar bu geleneğin devam etmesine yol açmıştır.

İran'ın iç siyaseti, kendine özgü dış politika anlayışı Şiiliği yorumlama biçimi ile ortaya çıkmıştır. İran İslam Devrimi'nin en önemli özelliği Şia temelli olmasıdır. Şiiliğin odak noktası olduğu bir devrim sonucunda anayasa da, dış politika da bu yönde şekillenmiştir. Şiilik temelli bir dış politika izlenmesi İran dış politikasını teolojik ve ideolojik hale getirmiştir. [182] Devrimden sonra Şii inancının ideolojik olarak daha da güçlenmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Ülkenin iç siyaseti bu inanç etrafında şekillenirken dış politikası da mezhepsel bir yönelimden bağımsız kalmamıştır. Mezhepsel ve dinsel temele dayanan dış politika anlayışı, bölge yönetimleri tarafından İran kimliğinin yansıması olarak görülmüş, toplum tarafından ise benimsenmiştir. [183]

Devrimden sonra Şiilik, siyasal olarak pasifizmin zıttı olarak aktivizm ile özdeşleşmiştir. Humeyni, pasifizmin nedenlerinden biri olan mehdiyi bekleme

[180]Clıfford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri*, çev. Hande Canlı, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 365.
[181] İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, İstanbul, Boyut Kitapları, s. 48.
[182] Muharrem Ekşi, "İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik -Şiilik- Temelli Kamu Diplomasisi", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 46-66.
[183] Kadir Ertaç Çelik, İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 251-274.

düşüncesinin yerine 'cihat ve şehadet' kavramlarını koymuş böylece Şii siyasal hareketi devrimci bir boyut kazanmıştır.[184] Humeyni Mehdi inancına tamamen karşı çıkmamıştır. Adaleti sağlayacak olan İslam devleti düşüncesi beklenen Mehdi tarafından gerçekleştirilecek olsa dahi Müslümanların emperyalist devletlerin sömürüsünden kurtulması elzemdir ve bu da İslam devletinin kurulması ile mümkündür tezini savunmuştur.[185] Humeyni İran dış politikasını şekillendirirken toplumsal sınıf farkından yola çıkmıştır. Toplumu birbirleriyle çatışma içinde olan iki sınıfa ayırmıştır. Bunlardan biri mustazaflar yani ezilmişler, diğer sınıf ise müstekbirler(zalimler)dir.[186] Humeyni, kendini tüm İslam dünyasında ezilmişlerin temsilcisi olarak görmüş, dış politik anlayışında da bu doğrultuda hareket etmiştir.

2.4.4. İran'ın Şii Nüfusa Sahip Ülkeler ile İlişkileri

İran dış politikasının işleyişine bakıldığında Şii inancının etkili olduğu görülmektedir. İran'ın tüm devlet sistemi velayet-i fakih teorisi üzerinden şekillenmiştir. Dış politika anlayışı, başka karar mekanizmaları olsa da, velayet-i fakih kurumunun etkisinde gerçekleşip, son karar her zaman bu kuruma ait olmuştur. Humeyni'nin ortaya koyduğu teori Şii inancından kaynaklanmakta dolayısıyla İran dış politikası da Şii inancının etkisinde kalmaktadır. İran İslam Devrimi'nden sonra, İran tüm Müslümanların koruyucu rolünü üstlenmiştir. İran, devrimin tüm Müslümanlar adına yapıldığını ve diğer ülkelerde de İran İslam Devrimi'ne benzer devrimlerin olması gerektiği üzerine bir dış politika anlayışı benimsemiştir.

İran, devrim ihracı politikası çerçevesinde Müslüman toplumların, ezilen halkların koruyucusu olarak kendini tanımlamıştır. Ancak Sünni yönetim altında yaşayan halklar için bu çağrı karşılık bulmamıştır. [187] Sünni yönetimler, İran'ın rejim ihracına yönelik politikalarına karşı önlem almışlardır. Bundan dolayı devrimin ihracını mezhepsel ortaklığı bulunan toplumlarda daha kolay uygulama alanı bulmuştur. İran, transnasyonel bağlarla Şii nüfusa sahip ülkelerin iç siyasetine yön vermeye çalışmakta,

[184] Dağı, s. 49.
[185] Alev Erkilet, *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2017, s. 346.
[186] Adıbelli," İran Jeopoliği, s. 46.
[187] Ünal Gündoğan, Geçmişten Günümüze İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 29, s. 92-100.

bölgedeki Şii nüfusa destek vererek nüfuz oluşturmaktadır. Buna paralel olarak, Irak'ta Şii hükümeti, Lübnan'da Hizbullah'ı Suriye'de de Esad rejimini desteklemektedir. [188] Hem bölgedeki devletlerle mezhepsel bir ortaklık sağlayıp hem de mevcut yönetim dışında Şii gruplarla da ilişkilerini geliştirmiştir. Bir taraftan bu ülkelere ekonomik yardımda bulunurken diğer taraftan Şiiliği devletler ile olan ilişkilerinde araç olarak kullanıp bu grupları güçlendirmektedir.[189] Devrimden sonra bölgesel güç olarak ortaya çıkan İran, Şiiliğin merkezinin Irak olmamasına rağmen bölgeyi mezhepsel ayrımlara bölmüş ve Şiilerin hamisi rolünü üstlenmiştir.[190]

İran'ın bu politikasını Şii hilali kavramı ile açıklamak mümkündür. Kavramı Ürdün Kralı Abdullah, Suriye, Irak, Lübnan ve İran'ı kapsayan bu ülkelerin Sünni yönetimlerden kopuşunu simgelemesi açısından kullanmıştır.[191] İran, bu devletlerde nüfuz oluşturmak için çeşitli politikalara yönelmiştir. Ülkelerdeki Şii nüfusu destekleyerek iç siyasetlerine müdahil olmuştur. Ayrıca bölgede devlet dışı silahlı aktörleri destekleyip kendi politikasını aktörler aracılığı ile uygulamaya koymuştur. İran, 1979 Devrimi'nden sonra, İsrail ve Filistin arasındaki sorunda, İran-Irak Savaşı'nda, İran'ın bölgede Hizbullah gibi Şii gruplara olan desteği, İran'ın dış politikada Şii merkezli bir bakış açısını benimsediğinin göstergesidir.[192]

İran dış politikasını devletten devlete değil, devletten halka yönelik oluşturmuş, Sünni devletleri kazanma yolu yerine orada yaşayan Şii halkı kazanma yönünde politikalar izlemiştir. Kamu diplomasisi olarak adlandırılan bu politikayı gerçekleştirebilmek için İran İslam Kültürü ve İlişkileri Teşkilatı'nı (ICRO) kurmuştur. Teşkilatın faaliyetleri dini lider tarafından oluşturulmuş bu da kurumun bir bakıma devrim ihracı yönünde politikalar izlemesine neden olmuştur. ICRO, İran kültürünü tanıtmak ve Farsçanın öğrenilmesi dışında Şii topluluklara dini eğitim de

[188] Ekşi, s. 46-66.
[189] Ahmet Nafiz Ünalmış, Doğacan Başaran, "İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı ve Kamu Diplomasisi: Ortadoğu Örneği, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s. 50-79.
[190] Akkaya, İbrahimli, s. 157-186.
[191] İrem Bilgetürk, İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s. 398-438.
[192] Çelik, s. 251-274.

vermektedir.[193]ICRO'nun Asya'da 9 ülkede 17 kültür merkezi, Ortadoğu'da 9 ülkede 11 kültür merkezi bulunmaktadır.[194]

2.5. Jeopolitik Konum

Devletlerin dış politika anlayışlarının oluşmasında bulundukları coğrafya sabit bir unsurdur. Dış politikayı belirleyen birçok farklı neden olsa da ülkenin bulunduğu konum, yer altı kaynakları, stratejik suyollarına olan uzaklığı dış politika davranışını büyük oranda şekillendirmektedir. İran için bakıldığında dış politikasının jeopolitik nedenlerle şekillendiği oldukça açıktır. İran dış politikasında coğrafi faktörleri ön plana çıkaran araştırmacıların bazıları ülkenin sahip olduğu yer altı kaynaklarının önemini vurgularken bazıları kültürel zenginliği ve tarihi geçmişini öncelemiştir. [195]İran bulunduğu konum itibariyle her dönem jeostratejik açıdan değerli bir noktada olmuştur.

İran, bulunduğu coğrafya dışında sahip olduğu kültürel miras ve tarihi geçmişten dolayı da jeopolitik önemini koruyan bir ülkedir. İran, Umman Körfezi, Basra Körfezi ve Hazar Denizi kıyısında, Pakistan ve Irak arasında bulunmaktadır. Körfez ülkelerindeki enerji kaynaklarına ulaşım İran üzerinden yapılabilmektedir. İran, büyük devletler için hem enerji kaynaklarına ulaşım hem de bölge politikalarına müdahil olabilme açısından stratejik öneme sahip bir ülke olmuştur. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren İran, jeostratejik açıdan Batılı devletlerin ilgi alanına girmiş Batı'nın ilk savunma mevzileri bu ülkede kurulmuştur. [196]İran, Uzakdoğu ve Avrupa arasında köprü görevi yapıp aynı zamanda Orta Asya ve Kafkaslar bölgesindeki ülkelerin uluslararası sulara geçiş yapabilmesi için kritik bir noktada bulunmaktadır.[197] İran'ın coğrafi önemi ulaşım olanaklarına büyük oranda sahip olmasından kaynaklanıp ulaşımın gelişimi eski kervan yollarının bu noktadan geçmesiyle başlamış günümüzde de önemini korumaktadır. [198]

[193] Ekşi, s. 52-54.
[194] Abdullah Yegin, "İran'ın Yumuşak Gücü", SETA Analiz, Cilt: 118, Şubat 2015, s. 14.
[195] Abdullah Yegin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, İstanbul, SETA, 2017, s. 33.
[196]İzzetullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, İstanbul,Küre Yayınları, 2006, s. 73.
[197] Abdullah Yegin, İran'ın Sert Gücü, *Seta Analiz*, Sayı 150, s. 7-22.
[198] Ramazan Özey, *Ortadoğu Coğrafyası*, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2012, s. 357.

İran, 19. ve 20. yüzyıl'da jeopolitik konumu nedeni ile büyük güçlerin mücadele ettiği bir alan olmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda işgale uğraması dış politikada karar alıcıların psikolojik hafızalarında yer etmiş ve bu doğrultuda dış politika anlayışları şekillenmiştir.[199] İran jeopolitik durumundan dolayı kendini her zaman tehdit altında hissetmiştir. Bu tehdit algısı hem halk tarafından hem de yöneticiler tarafından algılanmıştır.[200]Rusya ve İngiltere'nin topraklarını işgal etmesi hafızalarda hep bir tehlike unsurunu canlı tutmuştur. İran dış politikası ve jeopolitik durumu bir yüzyıldan daha uzun bir süre Rusya'nın ve devamında Sovyetler Birliğinin izlediği politikaya göre şekillenmiştir.[201]İran, konumundan ötürü kendini Körfez bölgesinin en önemli ülkesi olarak adlandırmış ve bu bölgenin politikalarında söz sahibi olmayı amaç edinmiştir. Bulunduğu bölgede üstünlüğe sahip olmak, İran dış politikasının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur.[202]

2.6. Ekonomi

Devletlerin dış politika anlayışlarının oluşmasında ekonominin yeri azımsanamayacak kadar büyüktür. Ekonomi ve siyaset ilişkisi uzun süre boyunca göz ardı edilen bir olgu olmuştur. Uluslararası ilişkiler ile uluslararası ekonominin birbirinden bağımsız olmadığından Susan Strange 1970'de "International Economicsand International Relations: A Case of MutualNeglect" isimli makalesinde bahsetmiştir.[203]Strange, uluslararası ilişkiler incelenirken ekonominin göz ardı edildiğini ekonomi incelenirken siyasi olgulardan uzaklaşıldığını bu durumun, iki alanın da analizinde sorun yarattığını belirtmiştir.[204] 1970'lerde yaşanan BrettonWoods sisteminin çökmesi, üçüncü dünya ülkelerinin yeni uluslararası ekonomik düzen söylemine geçmesi ve yaşanan petrol krizleri ekonominin siyasetten ayrı düşünülemeyeceğini ortaya koymuştur. Uluslararası siyaset alanına, çokuluslu şirketler, uluslararası ticaret,

[199] Jennifer Knepper, "Nuclear We apons and Iranian Strategic Culture", Comparative Strategy, No. 27, 2008, s. 455; Aktaran: Attila Sandıklı, Bilgehan Emeklier, "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", Hasret Çomak(der.), Uluslararası Orta Doğu Kongresi, İstanbul, 2011, s. 419-448.
[200] Ertan Efegil, İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 48, s. 53-68.
[201] Nilüfer Akkoyunlu, Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği, *38. ICANAS*, Cilt 1, Sayı 1, s. 63-76.
[202]Efegil, s. 53-68.
[203] Susan Strange, "International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect", *International Affairs*, 1970, Cilt 46, Sayı 2, s. 304-315.
[204]Strange, s. 304-315.

doğrudan yatırımlar gibi kavramlar girmiştir.[205] Dolayısıyla bir devletin dış politikası incelenirken ekonominin etkisi ihmal edilmemelidir. Çalışmamızın bu bölümünde İran'ın ekonomi ve dış politika ilişkisine bakılacaktır.

İran'ın ekonomisi sahip olduğu petrol rezervlerine bağlıdır. Petrol, Ortadoğu coğrafyasında iç siyasetin şekillenmesini etkilemekle kalmaz, bölge siyasetinin belirlenmesinde hatta bazı ülkelerin oluşumunda dahi etkisini göstermektedir. [206] Petrolün varlığı, sahip olan ülke açısından, ekonomik olarak değerli aynı zamanda dış tehditlere açık bir ülke haline getirmektedir. Petrole ulaşmak diğer devletlerin politik seçimlerini belirlemiştir. Örneğin Amerikan petrol şirketleri, siyasi güçlerini kullanarak hükümetlerin bu noktadaki politikalarını etkilemektedirler. [207]

Tüm dünyanın petrol ve doğalgaza olan bağlılığı, enerjiye olan ihtiyaç, İran'ın uluslararası alandaki konumunu güçlendirmektedir. İran bulunduğu bölge itibariyle, petrol ve doğalgaz üretimi ve transferi açısından kritik bir noktada yer almaktadır. [208]İran coğrafyasında petrolün bulunması ile birlikte, bu ülkeye olan ilgi artmıştır. İngiltere bulunan petrol rezervlerini kendi petrol şirketleri aracılığıyla çıkartmıştır. Bu tarihten sonra İran ekonomisi yabancı denetimine girmiştir. Ülke büyük güçlerin hedef noktası olmuştur. 1953'de Musaddık İran'da petrolü millileştirmek istemiş ancak darbe ile devrilmiş bu da sanayileşmiş devletlerin enerji kaynağına ulaşabilmek adına uluslararası çatışmaları göze alabileceklerinin bir göstergesi olmuştur. [209]Musaddık'a yapılan darbe ile petrol tekrar yabancı devletlerin tekeline girmiştir. Petrol şirketlerinin yerli olmaması ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Gerçekleşen 1979 Devrimi'nin temelde ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır.

İran, tarih boyunca ekonomisinin bağımsız olmasını istemiştir. İran ekonomisi en büyük sorunlardan biri budur. Şah dönemine yönelik eleştirilerin bir kısmı bağımsız olmayan ekonomiden kaynaklanmaktadır. 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra

[205]Ziya Öniş ve Mustafa Kutlay, "Uluslararası Politik Ekonomi", İçinde: Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.) *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, İstanbul, Küre Yayınları , 2014, s. 1-10.
[206] Sadık Ünay, Küresel Değişim Dinamikleri ve Ortadoğu Ekonomi Politiği, Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran(der.), Ortadoğu Yıllığı, İstanbul, Küre Yayınları, 2008, s. 409.
[207] İzzeti, s. 249.
[208]Yegin, s. 13.
[209]Ünay, s. 410.

ekonomide bağımsız olma, iktisadi anlamda kendi kendine yetebilme fikri ön plana çıkmıştır. Aslında devrimden sonra bir görüş, İran ekonomisinin sisteme uygun hale gelebileceğini vurgularken diğer görüşe göre yabancı sermayenin ülkeye girişi İran'ın kaynaklarının yabancı sermaye tarafından sömürüye açık hale geleceği ve kapalı bir ekonomi önermektedir.[210] Devrimden hemen sonra ekonomide eşitsizliğin ortadan kaldırılacağı ve devletin ezilen halkının yararına bir ekonomi sistemi oluşturacağı görüşü hakimdi.

Devrim sonrasında petrol ve diğer sanayi kollarının millileştirilip buradan gelen gelirin toplumun tüm kesimleriyle paylaşılması fikri benimsenmiştir. Devrimden sonra petrol fiyatlarındaki düşüş, enflasyonun artması, yabancı sermayenin ülkeden çekilmesi ve 1980 itibariyle başlayan İran-Irak Savaşı sonucu ülkeye uygulanan ambargolar neticesinde İran ekonomisi zor durumda kalmıştır. İran, Humeyni'den sonra daha liberal politikalar izleyip, küresel ekonomi ile ilişkileri arttırmıştır.[211]

Ekonominin dış politikadaki önemi devletlerin karar mekanizmasında oldukça etkili olabilecek bir unsur olmasından kaynaklanmaktadır. İran'ın dış politika davranışlarında ekonomiyi göz önünde tutması mühimdir. İran, uluslararası bir sorun ile karşılaştığında bu ülkeye karşı uygulanan ambargolar ülkenin ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle ABD'nin uyguladığı ambargoların toplum üzerindeki etkisi çok fazla olmaktadır. Enflasyonun yükselmesiyle birlikte halk temel ihtiyaçlarını bulmakta zorluk yaşamaktadır. [212] Ekonomisi doğal kaynaklara dayanan bir ülke olarak her zaman inişli çıkışlı bir sisteme sahip olan İran günümüzde kapalı bir ekonomi olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik anlayışı kendine has özellikler göstermektedir.

2.7. Nükleer Enerji

Nükleer enerjiye sahip olma fikri temelde devletlerin güvenlik endişesinden kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında SSCB ve ABD arasındaki rekabetin

[210]Didem Özdemir Albayrak, *İran Ekonomisinin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı*, SoyalpTamçelik(ed.), İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri, Ankara, Gazi Kitabevi, 2014, s. 144.
[211] Albayrak, s. 146.
[212] Albayrak, 148.

artması sonucu nükleer enerji çalışmaları yapılmaya başlanmış, bunun sonucu olarak da ABD Japonya'nın iki şehrine Nagazaki ve Hiroşima'ya nükleer bomba atmıştır.[213] Nükleer enerji faaliyetleri ilk defa burada kendini göstermiştir. Tahrip gücü çok fazla olan bu enerji kaynağı devletler tarafından hem güvenliklerini garanti altına ama isteği sebebiyle hem de enerjiye olan ihtiyacın karşılanması fikriyle elde edinmek istenmiştir.

İran dış politikasını şekillendiren unsurlar incelendiğinde jeopolitik konumdan ekonomiye, Şii inancından siyasal yapıya kadar birçok farklı unsurun etkisi görülmektedir. Ülke, tarih boyunca jeopolitik konumu ve enerji kaynakları sebebiyle büyük güçlerin hedefi haline gelmiştir. Bundan dolayı İran'ın nükleer enerjiye sahip olma düşüncesinde güvenliğini garanti altına ama isteği yatmaktadır. İran, 1957'de "Atomun Sivil Kullanımına Dair İşbirliği Anlaşması" imzalamış ve bu tarihten sonra Batılı devletlerin desteği ile nükleer enerjiye sahip olmuştur.[214] İlk olarak 1967'de ABD tarafından İran'a hafif su taşıma reaktörü verilmiş bu reaktörde %93 oranında uranyum kullanmıştır.[215] ABD 1970'li yıllar boyunca İran'ın nükleer enerjiye sahip olması yönünde olumlu adımlar atsa da bu tutumu İslam Devrimi sonrası değişime uğramıştır. SSCB'yi çevrelemek adına İran'ı destekleyen ABD, devrim sonrasında ülkenin nükleer enerjiye sahip olmasını ve bu yönde çalışmalar yapmasını istememiştir. İran-Irak Savaşı'nın başlamasıyla İran'ın silah ihtiyacı artmış SSCB'den de aradığı desteği bulamamıştır. Nükleer enerji çalışmaları bu süreç boyunca artış göstermiştir.

1990'lı yıllardan itibaren savunma sistemine öncelik veren İran, Batılı devletler tarafından kuşku ile karşılanmaktaydı. İran'ın 2002'de ortaya çıkan gizli iki nükleer tesisi Batılı devletlerin İran nükleer silah üretiyor iddialarına neden olmuştur. ABD ve İsrail, İran'ın nükleer çalışmalarının, Nükleer silah hedefli olduğunu ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın(NPT) ihlali olduğunu belirtmişlerdir. Nükleer programların gözetimini yapan Uluslararası Atom Enerjisi

[213] Zafer Akbaş, Adem Baş, İran'ın Nükleer Enerji Politikaları ve Yansıması, *HıstoryStudies*, Cilt 5, Sayı 2, s. 21-44.
[214] Murat Jane, İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, s. 264-314.
[215] Fikret Birdişli, İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar, Güvenlik *Stratejileri,* Cilt 8, Sayı 15, s. 33-53.

Ajansı(UAEA), İran'ın programındaki belirsizliklerden dolayı, programa onay veren bir rapor hazırlayamayacağını belirtmiştir. [216]

İran ile AB üçlüsü(İngiltere, Fransa Almanya) arasında müzakere süreçleri başlamıştır. Görüşmeler sonucu İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini gönüllü olarak durdurmuştur ancak tamamen vazgeçmesi istendiğinde İran 2005 yılı itibariyle nükleer programına geri dönmüştür. İran, UAEA'nın nükleer programına dair çalışmalarını takip etmesine izin vermemiş ve sorun 2006'da BM Güvenlik Konseyine iletilmiştir. BM Güvenlik Konseyi ve UAEA İran'a yönelik kısmi yaptırım kararları almıştır. ABD ve AB, İran'ın silahlanmasına, enerji kaynaklarına, finans sistemine nükleer programına yönelik yaptırımlar uygulamışlardır. Bunun üzerine İran UAEA'ın incelemelerine izin vermiş, incelemeler sonucu UAEA İran'ın nükleer silah çalışmaları yaptığına dair bir bulgu bulmadığını rapor etmiştir.[217]

İran ile anlaşmazlıkların ortadan kalkması için BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi ülkesi(İngiltere, Fransa, Rusya, Çin, ABD) ve Almanya(P5+1), İran ile müzakerelere başlamıştır. Uzun süre devam eden müzakereler, İran'ın yaptırımlara rağmen nükleer programına devam etmesi ve ilerlemesi sonucunda 23 Kasım 2013 'de Cenevre'de anlaşma sağlanmıştır. İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarına izin verilip, denetime izin verilmesi kararlaştırılmış, anlaşma ile İran üzerindeki yaptırımlar kısmen azalmıştır.[218]

İran'ın nükleer enerjiye sahip olması ve bu gücü elinde bulundurmak istemesi dış politikayı ilgilendirdiği kadar iç politikaya da etki eden bir unsurdur. İran'ın batılı devletlere karşı çıkarak nükleer enerji konusunda ısrar etmesi, rejimin pekişmesi açısından da olumlu olmuştur. İran, İsrail ve ABD gibi devrim sonrası şeytani rejimler olarak adlandırdığı ülkelerle mücadelesinde bu enerjiyi bir araç olarak göstermesi toplum tarafından da olumlu karşılanmaktadır ve desteklenmektedir. [219]

[216] Bayram Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", *Ortadoğu Analiz,* Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, s. 72.
[217]Sinkaya, s. 73.
[218] Bayram Sinkaya, "İran P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser", Ortadoğu Analiz, Cilt 6, Sayı 63, Temmuz-Ağustos 2015, s. 24.
[219] Akbaş, Baş, s. 21-44.

İran'ın dış politika anlayışında bölgesel güç olma vurgusu öne çıkmaktadır. Sahip olduğu kaynaklar ile bu gücü elde etmeye çalışan İran, nükleer enerji politikası ile de bölgesel bir güç olma politikasını pekiştirmektedir. İran'ın nükleer enerjiye sahip olması ve bu enerjiyi nükleer silah yapımında kullanmasını Batılı ülkeler endişe ile karşılamaktadır. İran'ın enerji politikasının ideolojik temellere dayandığını iddia etmektedirler.[220] Ancak İran, bölgede hem konumu itibariyle hem de yönetimde bölge ülkelerinde farklı ideolojik yönelime sahip olmasından kaynaklı kendi güvenliğini garanti altına almak istemektedir. İran'ın rejim ihracı politikasının diğer devletler tarafından endişe ile karşılanması nükleer enerji politikasının da bu noktada onu destekleyici bir unsur olması sebebiyle batılı devletler tarafından istenmemektedir.

3. HİZBULLAH'IN İRAN DIŞ POLİTİKASINDAKİ YERİ

3.1. Hizbullah'ın Ortaya Çıktığı Coğrafya: Lübnan

Lübnan tarihinin her döneminde, toplumun farklı kültürel yapılara ve dini inançlara sahip kesimlerini bir arada tutmuştur. Lübnan nüfusu etnik olarak homojen bir yapıya sahiptir. Çoğunluğu Arap olan Lübnan toplumu dinsel ve mezhepsel olarak farklılık göstermektedir. Lübnan toplumu, Dürziler, Şiiler, Sünniler ve Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Jeopolitik olarak herhangi bir avantaja sahip olmadığı gibi, coğrafi yapısının neden olduğu birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Lübnan tarih boyunca coğrafi konumunun dağlık olması sebebiyle siyasi, sosyal ve dini sebeplerle ülkesinden kaçanların sığınağı olmuştur.[221] Sahip olduğu coğrafyanın başka dezavantajı da merkezi otoritenin sağlanmasının oldukça güç olmasıdır. Lübnan, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar boyunca yönetimi altında kalmıştır. Osmanlı Devleti bu coğrafyadaki mezhepsel ve dinsel farklılığı göz önünde bulundurarak yönetimi yerel yöneticilerin söz sahibi olacağı şekilde yapılandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıfladığı dönemde Maruni ve Dürziler arasında çatışmalar çıkmış, isyanlar başlamıştır. Maruniler, 18. yüzyılda hem din değiştirmelerin artması hem de Avrupalı devletlerin

[220] Akbaş, Baş, s. 21-44.
[221] Yasin Atlıoğlu, "Lübnan", *Modern Ortadoğu Siyasi Tarihi*, Hasan Öztürk(ed.), İstanbul, BİLGESAM, 2016, s. 299.

vermiş oldukları destek ile ekonomik ve siyasal anlamda gelişme göstermişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Lübnan'ın Hıristiyan nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Maruniler, Paris Barış Konferansı'nda Fransa mandası altında olmayı teklif ettiler. Böylece Lübnan ve Suriye, Fransa manda yönetimi altına girdi. [222] Devlet inşa süreci sorunlu olduğundan, manda yönetimi altında kurulduğundan, etnik ve dini olarak farklı kesimleri bir arada tutamadı.

Lübnan'ın anayasası 1926'da oluşturulmuş ve anayasada yönetimin nasıl olacağı belirlenmiştir. 1926 anayasasına göre toplumda herkes eşit hak ve yükümlülüklere sahip olacak ve yönetimde toplumun her kesimi yer alabilecekti. Bu sisteme bazı yazarlar ortaklaşmacılık demektedir.[223] Anayasaya göre cumhurbaşkanlığını Hıristiyanlar, başbakanlığı Sünni Müslümanlar yapıp, bakanlık görevleri de yine mezhepsel dağılım göz önünde bulundurularak diğer gruplara dağıtılmıştır. [224]Bu anayasanın önemi 1943 Milli Paktı'na da temel olmasından kaynaklanmaktadır.

1937'de yapılan seçimler sonucunda, Edde cumhurbaşkanı seçilmiş ve kendisi Maruni olduğundan dolayı başbakanlığa, Sünni Müslüman olan Hayreddin el-Ahdab'ı atamıştır. Cumhurbaşkanının Maruni ve başbakanın Sünni Müslüman olma ilkesi uzun yıllar Lübnan siyasetinde geçerli olmuştur.[225] Bu dönemde Lübnan bağımsızlığı tartışılmaya ve uzlaşma için çalışılmaya başlansa da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması atılan adımların yarıda kalmasına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Lübnan bağımsızlığına kavuşmuş, Lübnan'ın yönetimi kesin olarak 1943 yılında Milli Pakt'da ortaya koyulmuştur. Yönetimin nasıl gerçekleşeceği ve temsil oranları 1932 yılında yapılan nüfus sayımına göre belirlenmiştir. Bu sayım sonrasında nüfus oranlarında birçok değişiklik meydana gelmiş olsa da yeni sayım yapılmamıştır. [226] Sayımın tekrar yapılmamasının amacı toplumun Hıristiyan kesiminin ayrıcalıklı konumunu yitirmemesi üzerine bir politika izlendiğinden kaynaklanmıştır. Zaten 1932'de yapılan nüfus sayımında Hıristiyanların

[222] Ahmet Bağlıoğlu, Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhepsel Etkiler, *İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 13, Sayı 1, s. 13-36.
[223] Mesut Şöhret, Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 93.
[224] Şöhret, s. 94.
[225] William L. Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 253.
[226] Cleveland, s. 256.

sayısı fazla gösterilmiş, Hıristiyan nüfusun çoğunluk olduğu yerlerdeki özellikle Güney Lübnan Dağı ve Kuzey bölgelerindeki Şiiler, Hıristiyan nüfusa dahil edilmiştir.[227]Pakt'ın Lübnan'da nasıl bir siyasal yapı oluşturduğunu anlaşılması için parlamentodaki milletvekili sayısının oranları önem teşkil etmektedir. Örneğin 1968'de 99 milletvekilinden 30'u Maruni, 19'u Şii, 22'si Sünni Müslüman, 11'i Rum Ortodokslardan, 6'sı Katolik Rumlardan, 6'sı Dürzi, diğerleri Ermeni Ortodoks, Ermeni Katolik, Protestan ve azınlıklardan meydana gelmiştir.[228]

Lübnan'da nüfus sayımının yapıldığı tarihten itibaren demografik değişim oldukça belirgin bir şekilde gerçekleşmiştir. Müslümanların sayısı arttıkça, temsil oranlarının değişimi için farklı taleplerde bulunmaya başlamışlardır. Özellikle 1958 yılında Beyrut'da öldürülen gazetecinin ardından Ulusal Cephe'nin genel grev ilan etmesi ve ardından devam eden çatışmalar ABD'nin müdahalesi sonucu durdurulabilmiştir.[229] Lübnan iç siyasetini sorunsuz bir şekilde yürütemezken çevre ülkelerin yaşadığı sorunlar bu ülkeye taşınmıştır. Arap-İsrail Savaşı ve ardından kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü ilerleyen süreçte Lübnan'ın iç politik sorunu haline gelmiştir.

3.1.2. Lübnan Şiilerinin Örgütlenmesi- Emel Hareketi

İran ile Lübnan arasındaki ilişkilerin artması Lübnan'da yaşayan Şiilerin siyasi fikirlerini oluşturmak da oldukça etkilidir. İran, Ortadoğu'da Şiilere yönelik hem yumuşak güç unsurlarını kullanmış hem de sert güç unsurlarını kullanmıştır. Yumuşak güç unsuru olarak din, mezhep, kültürü kamu diplomasisi yoluyla uygulamış, sert güç olarak ekonomik, askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. İran'ın Lübnan'da Hizbullah'ı desteklemesi sert güç kullanımına bir örnektir.[230] Özellikle 1960 ve 1970 yılları arasında Şah rejiminden kaçan İranlıların Lübnan'a sığınması Şii toplumunun

[227] Joseph Alagha, *The Shıfts in Hızbullah Ideology: Religios Ideology, Political Ideology and Political Program*, Amsterdam UniversityPress, 2006, s. 22.
[228] Michael C. Hudson, "Democracy and Social Mobilization in Lebanese Politics", Comparative Politics, Vol. 1, No:2, 1969, s. 251. Aktaran: Erdem, s. 29.
[229]Bağlıoğlu, s. 17.
[230] Ekşi, s. 52.

örgütlü hale gelmesinin yolunu açmıştır.[231] Bunun sebebi İran'da radikal Şiiliği destekleyen grubun Lübnan'da bulunması ve fikirlerini Lübnan Şiilerine aktarmasıdır.

İran, devrimden sonra Filistin özgürlük savaşçılarının İsrail'e saldırılarına destek vermek amacıyla Güney Lübnan'ı kullanmış bu da Lübnan ve İran arasındaki ilişkinin gelişmesini sağlamıştır.[232]Şiiler Lübnan'da uzun süre boyunca siyasi bir temsile sahip olamamıştır. Etnik ve dinsel olarak karmaşık bir yapıya sahip olan toplumda Şiiler siyasi olarak bir araya gelememişlerdir. Musa es-Sadr Lübnanlı Şiilerin toplumsal uyanışlarında önemli bir rol oynamıştır. Musa es-Sadr İran'ın Kum kentinde doğmuş eğitimini Irak'ın Necef kentinde almıştır. Necef Şii dini eğitimin verildiği önemli bir kenttir. Sadr eğitimini tamamladıktan sonra 1958'de Lübnan' a gitmiş, ardından İran'daki Şii halk ile Lübnan'daki Şiiler arasında köprü oluşturmuştur.[233]

Musa Sadr Lübnanlı Şiilerin uğradığı haksızlıkları giderilmesi için çalışmalara başlamış. Lübnan'daki sosyal, ekonomik ve politik adaletsizliğin giderilmesi için adımlar atmıştır. Musa Sadr'ın politik söylemi ne seküler ne de dini bir içeriğe sahip olmuştur. Dini bir eğitim almış olan Musa Sadr siyasal programında buna yer vermemiş, Şiilerin adaletli bir sistem ile haklarını almaları gerektiğini vurgulamıştır.[234]Musa es-Sadr Lübnanlı Şiilerin devlet karşısında siyasal görünürlülüğe sahip olmasını istemiştir. Buna paralel olarak 1969 yılında, Şiilerin haklarının savunabileceği sivil toplum özelliği gösteren İslami Şii Yüksek Konseyini kurmuştur. Konsey, amaçlarını içeren yedi maddeden oluşan kararlar almıştır. Maddelerin genel olarak bahsettiği başlıkları özetlemek gerekirse, Lübnan'ın içinde bulunduğu sosyoekonomik durumun iyileştirilmesi gerekliliği, tüm Müslümanlarla mezhep fark etmeksizin birlik olunması gerekliliği, Lübnan topraklarının bağımsızlığı için mücadele ve Filistin halkına destek verilmesi şeklindedir.[235] Konsey herhangi bir askeri oluşum özelliği taşımayan bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.

---

[231]Joseph E. Alagha, *Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah*, çev. Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap, 2007, s. 30.
[232]Alagha, Silahlı Mücadeleden İktidar PartisineHizbullah, s.30.
[233] Joseph E. Alagha, The Shıfts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Program , s. 26.
[234]Gökhan Erdem, "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a" *The Turkısh Yearbook of İnternational Relations,* Sayı 49, 2018, s. 21-55.
[235]Alagha, TheShıfts in Hizbullah's Ideology: Religious Ideology, Political Ideology and Political Program, s. 27.

Musa es-Sadr çoğulcu anlayış ile yola çıkmış ve yeni bir hareket başlatmıştır. Sadr ve Katolik Yunan Başpiskoposu GregoireHaddad Mahrumlar Hareketini kurmuşlardır. Sadr'ın siyasi ve sosyal anlayışı çerçevesinde kurulan Mahrumlar Hareketi, etnik ve dinsel farklılıklara sahip, toplumun her kesiminden kişilere açık olması ile dikkat çekiyordu.[236] Mahrumlar Hareketi genel amaçlara hizmet etmekle birlikte Şii nüfusun yaşam kalitesini iyileştirilmesi gibi sadece onlara yönelik amaçlara da sahipti. Sadr, Lübnan'da Şii kesimin büyük bir oranının desteğini kazanmıştı. Ancak Mahrumlar Haraketini'nin talepleri siyasette yerini bulmamıştı. İç savaş öncesi, Lübnan' da Maruniler, Dürziler, Sünni Müslümanlar ve diğer kesimler örgütlenmeye ve silahlanmaya başlamışlardır. 1975 yılına gelindiğinde Lübnan'da iç savaş çıkmış, bu tarihten sonra Şiilerin askeri bir yapıya ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. Bunun üzerine Musa el Sadr Mahrumlar Hareketi'nin silahlı bir kolu olan EMEL'i kurmuş, örgütün askeri kanadı ile İran İslam Devrimi'ndeki önemli rolü ile bilinen Mustafa Çamran ilgilenmiştir.[237]

Musa el Sadr Libya'da kaybolduktan sonra, Emel'in liderliğini Nebih Berri devraldı. Örgüt içinde yer alan Şiilerin çoğu NebihBerri'nin politikalarından dolayı örgütten ayrıldı.[238]Sadr ve Berri arasında, Lübnan'ın sorunlarının çözüme ulaşmasında izlenen yol açısından çok büyük farklar vardı. Berri, daha modern ve ılımlı bir yön çizmiş Lübnan iç savaşının bitirilmesi doğrultusunda Marunilerin oluşturduğu Ulusal Kurtuluş Komitesine onay vermiş, seküler bir tutum belirlemiş ve bu durum Emel'in zayıflamasına neden olmuştur.[239] Emel'de ortaya çıkan fikir ayrılıklarından sonra yine Emel üyesi olan Seyyid Hüseyin Musevi, İslami Emel örgütünü kurmuştur. Bu örgüt Hizbullah'ın temelini oluşturmuştur.

3.2. Hizbullah'ın Kuruluş Aşaması

İlk olarak kelimenin kökenine bakarsak, *Hizb* kelimesi Arapça olup, kısım, bölük ve taraftar anlamına gelmektedir.[240] Kelime *hizb* ve Allah kelimelerinin

[236] Erdem, s. 21-55.
[237]Yegin, İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları, s. 68.
[238]Yegin, İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları s. 69.
[239] Mustafa Yetim, " İran Hizbullah İlişkileri(1980-1995): Ulus-Aşırılaşan Şiddet", Akademik *Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 10, No 18, 2018, s. 29-42.
[240] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, Aydın Kitabevi, 1993, s. 374.

birleşmesinden türemiştir. Hizbullah kelimesinin anlamına bakıldığında kelime Kur'anda geçmekte olup "Allah'ın taraftarları, Allah'ın Ordusu, Allah'ın dostları, Allah'ın yardımcıları ve Allah'ın dininin yardımcıları anlamında kullanılmaktadır."[241] "Kur'anda Maide Suresinde üç yerde kullanılan kelime Allah'ın müminlere Yahudilerle ve Hristiyanlarla dost olunmamasını emreden, gerçek dostların Allah'a iman eden müminlerden ve salih amel işleyen kişilerden olduğu belirtilmiş işte bu kişilerden de Hizbullah olarak bahsedilmiştir. Yani Hizbullah Allah'ı ve müminleri sevenler dost edilenler grubu olarak anlaşılmaktadır."[242]Kur'anda Hizbullah'ın zıttı olarak şeytan tarafında olanlar anlamında Hizbuşşeytan ifadesi kullanılmaktadır. Kur'anın yorumlanmasına göre kişi ya Allah taraftarıdır ya da şeytan taraftarıdır. Hizbullah da bu ikiliğe göre hareket etmiş kendi tarafında olamayanları şeytanlaştırmıştır.[243] Böylece kendinden olmayanı ötekileştirerek, düşman yaratmıştır.

Örgüte ismini Ayetullah Muhammed Gaffari vermiştir. Gaffari, İran'da Şah rejimi ile mücadele etmiş, Şah yönetimince tutuklandığında hapiste Hizbullah'ın fikirsel temelini oluşturmuştur. Gaffari, Hizbullah'ın ideolojik altyapısına katkı sağlamıştır. Gaffari'nin anlayışına göre "Tek parti vardır o da Allah'ın partisidir."[244] Bu görüşe göre Allah'ın partisi olarak adlandırılan Hizbullah oluşumunun dışındaki partiler şeytani partilerdir. Gaffari'ye göre demokrasi ve Batılı tarz yönetim İslam toplumları için uygun değildir. Gaffari Hizbullah örgütünün yapısını belirlerken hiyerarşik bir sistem yerine kararların ortak alındığı "şura" sistemini önermiş, ayrıca örgütün halkın içinden çıktığını klasik bir örgüt anlayışının olmaması gerektiğini, Hizbullah'ın "ruh gibi" olduğunu vurgulamıştır.[245] Muhammed Gaffari, Tahran'da devrim sürecinin simge ismi haline gelmiş hem İranlı Şiiler hem de Lübnanlı Şii kesim Gaffari'den etkilenmiştir.[246]

Hizbullah'ın kuruluş tarihi kesin olarak bilinememektedir. Örgüt bir süre yaptığı eylemleri gizlemiş ancak 1985'de varlığını açıklamıştır. Örgütün temel kadrosunu Emel'den ayrılan yöneticiler, İran'ın o dönem Şam büyükelçisi olan Ali Ekber

[241] Abdülhamit Birışık, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hizbullah", https://islamansiklopedisi.org.tr/hizbullah (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2020).
[242]Birışık, s. 183.
[243]Abdulgani Bozkurt, Hizbullah'ın Lübnan'da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 7, Sayı 17, s. 599-627.
[244]Yıldırım Boran, *Lübnan'daki İran: Hizbullah*, İstanbul, Siyah Beyaz Yayınevi, 2007, s. 153.
[245] Bozkurt, s. 599-627.
[246] Boran, s. 153.

Muhteşemi, Seyyid Hüseyin Musevi, Abbas el-Musevi, Subhi et-Tufeyli oluşturmaktaydı.[247]

Hizbullah'ın kuruluş süreci birçok koşuldan etkilenmiştir. Mevcut uluslararası ortam, İran İslam Devriminin gerçekleşmesi, Lübnan'daki iç savaş en büyük etmenlerdir. İran İslam Devrimi'nin Şiiliği radikalleştirmesi ve Lübnan'daki Şii nüfusun da bu radikalleşme sürecinden etkilenmiş olması Hizbullah'ın kuruluş aşamasında etkili olmuştur. İran Devrimi, İslami bir yönetim biçimi oluşturmak ve bu yönetim biçiminin tüm İslam devletlerinde olmasını sağlamak amacıyla Şii nüfusa sahip ülkelerde radikal Şiiliği desteklemiştir. İran, devrim ihracı politikasına paralel olarak, Emel örgütünde yer alan Şii yöneticileri Hizbullah'ın kuruluşu için ikna etmiştir.[248]Lübnan ile olan bağlantısı devrim öncesinde Şah döneminde İran'dan Lübnan'a kaçan dini eğitim almış kişilerle gelişmiştir. Ayrıca İran, Filistin direnişine destek vermek amacıyla Lübnan ile ilişkilerini geliştirmiş ve Güney Lübnan'da bulunan Filistinli direnişçilere yardım etmiştir.

Lübnan'da Musa es-Sadr öncülüğünde yürütülen genelde tüm Lübnan halkının eşitlik içinde yaşamasını amaçlayan oluşumlar sonuç vermemiştir. İç savaşın yaklaşmasıyla bu tarz örgütlenmeler, Lübnanlı tüm kesimler silahlanırken çözümü sağlayamamıştır. Şiiler silahlanmaya başlamış ancak Musa es-Sadr 1978'de kaybolduktan sonra örgütte fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu da örgüt içinde İslami fikirlere sahip olan yöneticilerin, Hizbullah oluşumuna dâhil olmasına neden olmuştur.

"Mevcut uluslararası sistem de Hizbullah'ın ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı özelliklere sahipti. Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminin bittiği 1970'lerin sonlarına doğru büyük güçler Ortadoğu alanında daha sert bir mücadeleye girişmişlerdir. Özellikle Nasırcılık, Baasçılık gibi sol fraksiyonları destekleyen Sovyetlere karşı ABD, Carter Doktrini ile "Yeşil Kuşak" politikası ile radikal İslami desteklemeye başlamıştır. Bu Şiiliğin de radikalleşmesine yol açmış dolayısıyla Hizbullah'ın kuruluşunda etkili

[247]Alagha, s. 37.
[248] Adıbelli, s. 153.

olmuştur."[249] Ayrıca Ortadoğu'da sosyalist hareketlerin gücünün azalması İslami fikirlerin yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Hizbullah bu koşullarda ortaya çıkmış, ancak kurulduğuna dair resmi bir duyuru yapmamıştır. Varlığını 16 Şubat 1985'de kuruluşunu, amaçlarını ve askeri yapısını açıkladığı, kimliğini betimlediği Hizbullah'ın kendi gazetesi olan *Al-Safir*'de yayınlanan 'Açık Mektup' ile duyurdu.[250] Açık Mektup'ta İran İslam Devrimi'ne vurgu yapılmış, devrimin Müslüman bir devlet kurulabileceğine dair umut aşıladığı belirtilmiştir.

3.2.1. Hizbullah'ın İdeolojik Temelleri

Hizbullah'ın ideolojik alt yapısı, Humeyni'nin Şiiliğe yeni bir anlayış getirmesi ile şekillenmiştir. Örgütün ideolojisi, İran İslam Devrimi'nin amaçları ile paralellik göstermiştir. Emel'in aksine Hizbullah, Humeyni'yi dini lider olarak kabul etmiş ve bunu yayınladığı 'Açık Mektup'ta dile getirmiştir.[251] Humeyni'nin Şiilikte bulunan kayıp imamı bekleme(takiyye) anlayışının yerini haksızlıklara karşı mücadele etme anlayışı hâkim olmuştur. Hizbullah da bu anlayış çerçevesinde dünya üzerindeki tüm mazlumların yanında olacağını açıklamıştır.

Hizbullah kendini tanımlarken, ezilen halkların yanında olan bir örgüt olarak her türlü ekonomik, siyasal, toplumsal haksızlığa karşı olduğunu belirtmiştir. Hizbullah sadece Şiilerin değil diğer Müslümanların ve gayrimüslimlere ezilen tüm halklar için mücadele ettiğini açıklamıştır.[252] Şiilikte yer alan "ezen ve ezilen" ikiliği Hizbullah'ın ideolojik yaklaşımını da etkilemiştir. Humeyni ezen ve ezilen kavramlaştırmasını Kur'an ayetlerine dayandırır. Humeyni, adaletsiz yönetimlerin son bulması adına ezilen kesimlerin bir araya gelip mücadele etmesine ve bu mücadele sonucunda İslam Devrimi'nin olabileceğini dile getirmiştir.[253] Hizbullah, Humeyni'nin öğretileri doğrultusunda yönetim tarafından haksızlığa uğrayan Şiiler adına ve dünyada emperyalist devletlerin sömürdüğü tüm halklar için mücadeleyi esas almıştır.

[249] Erdem, s. 48.
[250] Alagha, s. 41.
[251] Yetim, s. 67.
[252] Alagha, s.125.
[253] Alagha, s. 128.

Hizbullah'a göre Batı, ABD ve İsrail mazlum halkları ezen devletlerdir. Dışarıda ABD ve Fransa gibi emperyalist devletleri büyük şeytan olarak tanımlamış, İsrail'i ise küçük şeytan ve içeride de sağcı militanları ve siyasi Marunileri zalimler olarak adlandırmıştır.[254]

Hizbullah'ın fikirsel temelinin oluşmasında etkili isimlerden biri de Ayetullah Fadlallah'tır. Fadlallah kendisi reddetse de, Hizbullah'ın manevi lideri olarak kabul edilmiştir.[255]Fadlallah, Şiilerin yoğun olarak yaşadığı Irak, Necef'te 1935 yılında doğmuştur. Dini eğitimini Necef'de tamamlayıp, Lübnan'a geçmiştir. Fadlallah, Lübnan'da Şiiler için eğitim ve sosyal destek veren kurumlar oluşturmuştur. Humeyni ile benzer iç ve dış politika anlayışa sahip olsa da Fadlallah, İran'ın Lübnan üzerindeki hegemonik etkisinden rahatsızdı.

Fadlallah uluslararası ilişkilerin, hep bir mücadele alanı olduğunu bir tarafta ABD İsrail, gibi ezen devletlerin diğer tarafta ezilen Arap ve Müslüman dünyası olduğunu belirtmiştir. Ezilen devletler uluslararası ilişkilerdeki bu dengeyi değiştirmek için ellerindeki maddi ve manevi olanakları kullanmalıdırlar. Fadlallah, Batılı devletlerin gücü elinde bulundurduklarını ve bu gücün para olduğunu söylemiş ancak ahlaki değerlere sahip olan ezilen devletler, zalimlere karşı mücadele ederlerse başarılı olacaklardır.[256]

Fadlallah'ın şiddete yönelik düşünceleri Hizbullah'ın silahlı mücadelelerinin çerçevesini oluşturmuştur. Fadlallah Müslümanların hayatlarını, özgürlüklerini ve topraklarını korumak adına şiddete başvurmalarının meşru olduğunu dile getirmiştir.[257] Sonuç olarak Humeyni ve Fadlallah ideolojik olarak Hizbullah'ı şekillendirmiş, temelde benzer özelliklere sahiptirler.

[254]Alagha, s. 126.
[255] Boran, s. 172.
[256] Sami Emile Baroudi, "Islamist Perspectives on International Relations: The Discourse of Sayyid Muhammed Hussein Fadlallah (1935-2010)", *Middle Eastern Studies*, Cilt 49, Sayı. 1, 2013, s. 115.
[257]Baroudi, s.111.

3.2.2. Hizbullah'ın Yapısı

Örgütün karar alma mekanizmasının İslamiyet'in ilk yıllarında olduğu gibi Şura yoluyla yapılması kararlaştırılmıştır. Şura sistemi hiyerarşik bir yapıya sahip olmamakta, kararlar ortak alınmaktaydı. Ancak Hizbullah 1985'de yayımladığı "açık mektupla" birlikte örgütün resmi bir sözcüsü olması ve siyasal tavrının resmi bir şekilde açıklanması gerekliliği ortaya çıkmış, Şura'nın karar mekanizması değişmiştir.[258] Bu tarihten itibaren Şura üyelerinin sayısı dokuz olarak belirlenmiş, bir yıllığına seçilmeleri karara bağlanmıştır.[259] Hizbullah'ın siyasi kadrolarında din adamlarının rolü oldukça fazladır. Teşkilat yapısında genel sekreter ve genel sekreter yardımcısı, sözcü din adamlarından seçilmektedir.[260] Genel sekreter örgütün lideri konumunda olduğundan, Şii eğitim almış kişilerden olmalarına önem verilmiştir.

Alınan kararlar doğrultusunda Şura'ya seçilen dokuz kişi arasından bir genel sekreter seçilmiştir. Kalan kişiler arasında sorumluluk dağıtılmıştır. Örgütün ilk genel sekreteri olarak 1989'da Şeyh Subhi Tufeyli seçilmiştir. Daha sonra Şura üyelerinin sayısı yediye düşürülmüş ve görev süreleri iki yıl olarak belirlenmiştir. Tufeyli'den sonra göreve 1991'de Abbas Musavi seçilse de 1992'de şehit edilmesinden sonra Hassan Nasrallah genel sekreterlik görevini devralmıştır[261] Örgüt daha işlevsel bir yapıya sahip olmak adına yapılanmada değişiklikler yaptı. Konsey kurulları oluşturuldu. Bunlar; Siyasi Kurul, Cihat Kurulu, Yürütme Kurulu, Yargı Kurulu ve Parlamenter Kurul'dan oluşmaktadır.[262]

Kurulların görevleri kısaca; Parlamento kurulu, vatandaşın ihtiyaçlarını partinin hükümetle ve diğer organlarla olan iletişimini inceler, parlamentoya gelen yasa tekliflerini değerlendirir. Siyasi Kurul, ülkedeki siyasi oluşumlarla iletişim halinde olup Şura'ya rapor hazırlar. Cihat Kurulu, güvenlik, teçhizat, askere alım, eğitim ve direniş ile ilgili konulardan sorumludur. Yürütme kurulu sosyal, eğitim, kültür gibi konulardan

[258] Boran, s. 178.
[259] Naim Qassem, *Hızbullah: The Story from Wıthin*, çev. Dalia Khalil, London, SAQI, 2005, s. 66.
[260] Yegin, s. 74.
[261] Qassem, s. 66.
[262] Qassem, s. 67.

sorumlu birim başkanlarını ve faaliyetleri takip eder. Yargı Kurulu, örgütün hakim olduğu, farklı alanlarda ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturur.[263]

3.3. Hizbullah'ın Siyasallaşması

1985'de Hizbullah'ın varlığını ilan ettiği "açık mektup" sonrası 2009 yılında Hizbullah yeni bir manifesto yayınlamıştır. 1985'de olduğu gibi yine tüm Müslümanları kapsayan bir bakış açısı sunan küresel bir vizyona sahiptir.[264] Hizbullah'ın Lübnan içindeki hedefleri ise Lübnan parlamentosunda daha fazla temsile sahip olmak, parlamento ve kabinede etkisini artırmak varken küresel İslam coğrafyasında lider olmayı amaçlamaktadır.[265]

Hizbullah askeri, ekonomik olarak güçlü bir duruma geldiğinde ve halkın desteğini almaya başladığında siyasallaşma süreci de başlamıştır. "Lübnanlılaşma" olarak adlandırılan bu süreçte Hizbullah direniş örgütü olduğunu söylemekte ancak yaptığı çalışmalarla siyasi bir parti gibi hareket etmektedir. Sağlık, sosyal hizmet ve eğitim konularında çalışmalar yapmış, siyasi kanadını güçlendirmiştir. Hizbullah'ın silahlı bir örgüt olmasının yanı sıra siyasallaşmasına, örnek olarak 1996'da Hizbullah'ın ruhani lideri olan Fadlallah'ın düşmanlar ile olan diyaloga dikkat çekmesi ve bunu bir ayet ile desteklemesi olmuştur.[266]

3.3.1. Hizbullah'ın Siyasi Programı

Lübnan'da barış sağlandıktan sonra Hizbullah'ın, Lübnan içindeki rolü tartışma konusu olmuştur. 1989'da Taif Anlaşması'ndan sonra tüm milislerin silahlarını Lübnan ordusuna vermeleri zorunlu tutulmuş ancak Hizbullah silah bırakmayı kabul etmemiştir. Bildiriler yayınlayarak halkı arkasına alan Hizbullah, Lübnan Devleti'ni ikna etmiş ve Hizbullah, İsrail'le savaşan direniş hareketi olarak kabul edilmiştir. Artık Hizbullah bir

[263]Qassem, s. 68.
[264]LinaKhatib, "Hızbullah's Political Strategy", The Hizbullah Phenomenon, LinaKhatib, Dina Matar ve AtefAlshaer(der.), Oxford UniversityPress, Oxford, 2014, s. 14.
[265]Khatip, s. 14.
[266] Zeynep Sütalan, Hizbullah'ın Siyasallaşması, *Stratejik Öngörü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 77.

taraftan İsrail ile mücadele ederken diğer taraftan Lübnan halkı tarafından kabul görmeye başlamıştır.[267]

Hizbullah 1991'de siyasal programını oluşturdu. Hizbullah'ın kurucu liderlerinden Seyyid Abbas tüm Lübnanlıları kapsayan dört maddelik bir bildiri hazırladı. Özellikle, toplum içindeki devam eden huzursuzlukların son bulması için ve farklı görüşler ile uzlaşabilmek adına ciddi görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılan görüşmelerde, İsrail ile olan mücadele aralıksız devam etmeli kararı alınmıştır. "Lübnanlaşma" politikası ile ya da diğer adıyla "açılma" politikasıyla Lübnan'daki siyasal partilerle görüşülmeye başlanmış, güçlü bir halkla ilişkiler kampanyası ile Lübnan'daki Hristiyanların desteğine sahip olunmaya çalışılmıştır. Açılma politikası Lübnan'daki farklı mezheplere ve dini inançlara sahip kişilerin bir araya gelmesine ve çoğulcu bir politika belirlenmesini hedeflemiştir.[268]

Açılma politikasıyla birlikte Hizbullah'ın 1992 parlamento seçimlerine katılması parti içinde tartışma konusu olmuştur. Hizbullah, Lübnan'ın siyasi sistemine entegre olup olmama noktasında kararsız kalmıştır. İran, bu noktada Hizbullah'ın Lübnan parlamento seçimlerine katılmasını onaylamış ve desteklemiştir.

Hizbullah seçimler katılıp katılmama kararı Hizbullah, İslam devleti kurma amacında olmasına rağmen, halka ulaşabilmek ancak Lübnan'ın siyasetine dâhil olması ile gerçekleşebileceğinden seçimlere katılma kararı almıştır.[269]

3.3.2. Hizbullah'ın 1992 Parlamento Seçimlerine Katılımı

Parti içindeki tartışmalardan sonra Hizbullah, 1992 parlamento seçimlerine girmeye karar vermiştir. Kararını açıklamasıyla birlikte Hizbullah, seçime katılmasının gerekçelerini ve partinin amaçlarını da paylaşmıştır. Buna göre, Lübnan'daki İsrail varlığının son bulması gerektiği, siyasette özgürlüğün artması, seçim yasasında değişiklik yapılması ve böylece halkın temsilinin iyileştirilmesine odaklanılmıştır.[270]

[267]Alagha, s.161.
[268]Alagha, s. 162.
[269]Abdulgani Bozkurt, *Lübnan'ın Sosyal Yapısı, Siyasi Tarihi ve Hizbullah*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 117-118.
[270]Alagha, s. 48.

Hizbullah seçim politikasında oldukça başarılı olmuştur. Bunun belli sebepleri vardır. Öncelikle, seçim kampanyasında toplumun her kesimine ulaşmayı hedeflemiştir.

İşsizliğin çok yüksek olduğu ve kamu hizmetlerinin aksadığı bir dönemde Hizbullah'ın yoksul kesimlere ulaşması seçimde oy almasını sağlamıştır. Seçim kampanyasını geniş bir alanda, çok fazla partilinin çalışmasıyla yürütmüştür. Sadece Biqa'da yapılan seçim çalışmaları sonucunda o bölgede 10.000 üye olduğu gözlemlenmiştir. Seçimlerin yapıldığı süre boyunca Hizbullah'ın parti çalışanları, seçim güvenliği için oluşturdukları ekip ile oyların güvenliği ve sayımı için çalışmışlardır.[271]

Hizbullah 1992 seçiminde oldukça başarılı oldu. On iki sandalyenin de hepsini aldı ve Hizbullah artık Lübnan iç siyasetinde söz sahibi bir aktöre dönüştü.[272] Parlamentoya girerek Hizbullah Şiilerin ve toplum içinde ezilen kesimlerin haklarını savunacağını duyurdu. Bu seçim sonucunda Hizbullah, siyasi bir parti konumuna geldi.

3.3.3. 1996 Parlamento Seçimleri

Hizbullah, 1992 seçiminden sonra yaptığı kurultaylarla nasıl bir yol izleyeceğini belirlemiştir. Özellikle Hristiyanlarla ilgili olarak, İsrail'i destekleyen Hristiyanlar dışında Lübnanlı tüm Hristiyanların da partisi olduklarını açıklamıştır. 1996 seçimlerine kadar geçen sürede İsrail ile olan çatışmalar devam etmiştir. İsrail'in Lübnan'a karşı girişmiş olduğu Gazap Üzümleri Operasyonu da sivillerin ölmesine ve yarım milyon insanın göç etmesine neden oldu. [273] Bu sebeple Hizbullah, İsrail ile mücadele ederken bir taraftan da seçim programını açıklamak durumunda kalmıştır.

Suriye'nin isteği ile 1996 seçimlerine Hizbullah ve Emel kısmi bir ortaklık ile girdiler Kısmi ortaklık Bekaa Ovası ve Güney Lübnan bölgesi içindi. Seçimin ilk etabında NebihBerri'nin Emel partisinden ikinci etapta Hizbullah yani Nasrallah'tan

[271] A. NizarHamzeh, "Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation", *Third World Quarterly*, Cilt 14, Sayı 2, 1993, s. 321-337.
[272]Alagha, s. 48.
[273]Alagha, s. 51.

yararlanıldı.[274] 1996 parlamento seçimleri sonucunda Hizbullah 7, Emel 8 sandalye elde etti.[275]

3.3.4. 2000 Parlamento Seçimlerinden Günümüze Lübnan'da Siyasal Ortam

2000 seçimlerinden önce 1998'de Lübnan'da Belediye Seçimleri yapıldı. Hizbullah seçimler için ısrarcı oldu ve 1963'ten beri yapılmayan seçimler gerçekleşti. Hizbullah'ın belediye seçimleri ile ilgili programında yine halkın temel gereksinimlerinin yerine getirilmesine yönelik bir yol izlediği görülmüştür. Belediyelerin sosyoekonomik hizmetlerinin gerçekleşmesi daha güçlü bir yapıya sahip olması gerektiğini seçim programına eklemiştir. Seçim sonucunda Hizbullah birçok yerel belediye meclisinde söz hakkı oldu ve meclis üyeliği kazandı. Belediye seçimleri sonucunda Lübnan'da güçlü bir siyasal aktör olduğunu göstermiş oldu.[276]

İsrail'in Lübnan'dan çekilmesi ile birlikte Hizbullah'ın da silah bırakması konuşulmaya başladı. Aynı zamanda Suriye'nin Lübnan'daki varlığı da eleştiri konusu oldu. Bu tarihten itibaren Suriye'ye muhalefet ciddi bir şekilde arttı. Seçimlere Suriye'nin müdahale edebileceği ortaya çıkınca Maruni Kilisesi Lübnan'daki Suriye'nin bu ülkeden geri çekilmesi ancak bu şekilde Lübnan'ın bağımsız olabileceğine yönelik açıklama yaptı.[277] Suriye'nin seçimlere müdahale edeceği fikri seçim yasasında değişikliğe neden oldu. 5 idari bölge 14 bölgeye ayrıldı. Hizbullah seçim programında bağımsızlık için direnişin devam etmesinden, sosyal iyileştirmelerin yapılmasından, siyasette katılımın artmasından bahsetmiştir. Seçim sonucunda en yüksek oyu alarak 12 sandalyeye sahip olmuştur. Hizbullah, parlamentodaki temsilcilerini sivil olarak belirlemişti.[278]

2005 seçimleri Refik Hariri'nin uğradığı suikastın gölgesinde geçmiştir. Suikast sonucu Suriye'ye olan tepkiler artmıştır. Suikastın Suriye tarafından gerçekleştirildiğine

[274]Dominique, Avon ve Anais-Trissa, Khatchadourian, *Hezbollah: A History of the "Party of God",* çev. Jane Marie Todd, Cambridge, Harvard UniversityPress, 2012, s. 45.
[275]Alagha, s.51.
[276]Alagha, s. 53.
[277] Özlem Tür ve Veysel Ayhan, "İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi", *Akademik Orta Doğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s. 5.
[278]Alagha, s. 56.

inanan bir kitle ortaya çıkmıştır. Ancak Hizbullah çok büyük bir miting düzenleyerek bu durumu yalanlamış, Suriye'nin Lübnan'da kalması gerektiğinin açıkamıştır.[279] Seçimler esasen iki blok arasında gerçekleşmiştir. Bunlardan 8 Mart Bloğu Şii ağırlıklı Suriye ve İran desteğini alan grup, 14 Mart Bloğu ise Suudi Arabistan gibi Sünni devletlerin ve ABD'nin desteğini alan bloktur. 8 Mart Bloğu'nda Hizbullah Genel Sekreteri Nasrallah, Emel lideri Nebih Berri, Maruni lider Michael Aoun isimleri başta geliyordu. 14 Mart Bloğunda ise Gelecek Hareketi'nin başında Saad Hariri ve İlerici Sosyalist Partisi lideri Dürzi Velid Canpolat gelmekteydi. [280]

2009 seçimlerinde Hizbullah'ın da dahil olduğu 8 Mart Bloğu'nun parlamentoda 14 Mart Bloğundan daha fazla sandalyeye sahip olacağı düşünülmekteydi. Ancak seçim sonuçları bir önceki seçimle benzer şekildeydi. 14 Mart Bloğu 71 milletvekili elde ederek 57 sandalyeye sahip olan 8 Mart Bloğu'ndan daha fazla bir başarı elde etmiştir. Hizbullah 2005 seçimlerindeki oy oranları ile benzer bir oy aldı. 2006'da İsrail'e karşı mücadele etmiş ve başarılı olmuş olan Hizbullah'ın bu seçimlerde askeri başarısının etkisinin siyasi alana da yansıyacağı düşünülmekteydi. Ancak 2008'de yaşanan 7 Mayıs olaylarında Hizbullah ile hükümet taraftarları arasında tarafından tepkiyle karşılandı. [281]2009 seçimlerinden sonra Lübnan'da parlamentoda çoğunluğu elde eden gruplar tabloda verilmiştir.

[279]Alagha, s. 64.
[280] Tür, Ayhan, s. 13.
[281] Oytun Orhan, Lübnan Seçim Sonuçları Ne Anlam İfade Ediyor?, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 7-8, 2009, s. 60.

Tablo 1: 2009 Lübnan parlamento Seçiminde Oy Çokluğu Kazanan Partiler

	Partiler	Mezhebi Yönelimler	Milletvekili Sayıları	Diğer Parti Milletvekilleri
	Bağımsız Vatansever	Maruni-Merkez	19	
8 Mart Bloğu	Hareket			12
	Hizbullah	Şii	13	
	Emel	Şii	13	
14 Mart Bloğu	Gelecek Hareketi	Sünni	29	21
	İlerici Sosyalist Parti	Dürzi	11	
	Lübnanlı Güçler	Maruni	5	
	Ketaib Partisi	Maruni	5	

Kaynak: Oytun Orhan, Lübnan Seçim Sonuçları Ne Anlam İfade Ediyor?, Ortadoğu Analiz, Cilt 1, Sayı 7-8, 2009, s. 59.

2009 seçimleri için Hizbullah'ın belli amaçları vardı. Bunlardan biri Lübnan'da toplumun her kesimine varlığını kabul ettirmek ve Şiiler arasındaki popülaritesini toplumu geneline yaymaktı. Aldığı oy oranları ile bu amacına ulaşmış ve Lübnan'daki en güçlü Şii parti olduğunu göstermiştir. Bir diğer amacı ise hükümetin kurulmasında öncülük etmek idi ama bu amacını 7 Mayıs olaylarının da etkisi ile gerçekleştiremedi.[282]

[282] Veysel Ayhan, "2009 Lübnan Seçimleri ve Etkileri: Kazananlar ve Kaybedenler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 7-8, 2009, s.49.

Tablo 2: Lübnan Parlamentosundaki 27 Şii Koltuğun Dağılımı

	Hizbullah	**Emel**	**Diğer**
1992	8	9	10
1996	7	8	12
2000	9	6	12
2005	11	11	5
2009	**11**	**11**	**5**

Kaynak: DominiqueAvon ve Anaïs- TrissaKhatchadourian, Hezbollah: A History of the "Party of God", çev. Jane Marie Todd, Cambridge, Harvard UniversityPress, 2012, s. 45.

Lübnan'da 2009'dan beri yapılamayan seçim 2018 yılında yapıldı. Hizbullah parlamentodaki 128 sandalyenin 67'sine elde etmeyi başardı.. Hizbullah'ın bu başarısı onun sadece silahlı bir aktör olarak değil aynı zamanda siyasal bir aktör olarak kendini ispatladığını göstermektedir. Hizbullah sadece kendi seçim bölgesinde değil, diğer bölgelerde de başarı kazanarak tüm Lübnan'a hizmet etme anlayışının karşılığını bulmuştur. Hizbullah ilk seçimlere katıldığı tarihten itibaren, toplumun sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarını dikkate almış ve kurumlar oluşturmuştur.[283]

Seçimden sonra hükümet kurulma süreci uzun sürmüştür. Kritik bakanlıkların paylaşılması güçlükle olmuştur. Ancak Hizbullah istediği bakanlıklara da sahip olmuştur.[284]

3.4. Hizbullah-İran İlişkisi

İran ve Lübnanlı Şiiler arasındaki ilişki devrim öncesine dayanmaktadır. Şah'ın politikalarına karşı olan dini eğitim almış, İranlı Şiilerin Lübnan'a gitmesi ile ilişkiler başlamıştır. Hizbullah ile İran arasındaki ilişki ise daha örgütün kuruluş aşamasında gelişmiştir. İran, Emel örgütünün kuruluşunda olduğu gibi Hizbullah'ın kuruluşunda da ideolojik destek vermiştir. İdeolojik olarak bakıldığında Hizbullah yayınladığı "açık

[283] Tahsin Yamak, Tuba Yıldız ve Emre Saygın, "Lübnan'da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 7, No 2, 2020, s.383.
[284] Yamak, Yıldız ve Saygın, s. 384.

mektup" da dini lider olarak Humeyni'yi tanımış ve onun öğretileri doğrultusunda örgüt politikalarını belirlemiştir.

İran'ın Hizbullah'a olan maddi ve manevi desteği gelişerek devam etmiştir. Hizbullah, İran'dan aldığı destek ile Lübnan'da eğitim, sosyal yardım ve sağlık alanlarında çalışmalar yapmıştır. Hizbullah'ın Genel Sekreter Yardımcısı Naim Kasım'da bu noktayı vurgulamış, İran ile olan ilişkilerin İran'da iktidarda kim olursa olsun devam edeceğini belirtmiştir. [285]

Kuruluş aşamasında ideolojik boyutu öne çıkan İran ve Hizbullah arasındaki ilişki Hizbullah'ın kuruluş aşamasından itibaren değişiklik göstermiştir. Böylece İran ve Hizbullah Ortadoğu'da ortak çıkarlara dayalı, ekonomik ve askeri unsurların da etkili olduğu bir boyut kazanmıştır. Hizbullah, kuruluş yıllarında olduğu gibi İran devrim liderine olan bağlılığını dile getirmektedir ancak bu bağlılık dini konularda geçerli olmaktadır. Hizbullah, siyasi konulara İran'ın müdahil olmasına karşı koymaktadır.[286]

İran, bölge politikasını şekillendirmede bir araç olarak gördüğü Hizbullah'ı mali konularda desteklemektedir. İran, Hizbullah'a yıllık 100 milyon dolar mali yardımda bulunmakta bu da Hizbullah'ın yıllık gelirinin beşte birinin İran tarafından sağlandığını göstermektedir. [287] İran, Hizbullah'ın mali gelirine önemli bir katkı sağlamaktadır. 2006 yılında İsrail ve Hizbullah arasında gerçekleşen çatışma sonucu zarar gören yapıların inşası ve yeni askeri sığınaklar için Hizbullah 450 milyon dolar bütçe ayırmış, bu bütçenin çoğu İran tarafından sağlanmıştır. Ayrıca Hizbullah'ın propaganda aracı olarak kullandığı Lübnan'ın Al-Manar televizyon kanalının finansmanı da Hizbullah arayıcılığıyla İran tarafından karşılanmaktadır. İran, yıllık 100-200 milyon dolar aralığında kaynak aktarmaktadır.[288]

[285] Nail Elhan, Hizbullah-İran İlişkileri, *İran Araştırmaları Merkezi*, Ankara, 2019, s. 1-15.
[286] Bayram Sinkaya, Şii Ekseni Tartışmaları ve İran, *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, s. 45.
[287] Martin Rudner, "Hizbullah Terrorism Finance: Fund Raising and Money-Laundering", *Studies in Conflict & Terrorism,* Cilt 33, Sayı 8, s. 700-715. Aktaran: Yetim, " İran Hizbullah İlişkileri(1980-1995): Ulus-Aşırılaşan Şiddet", s. 38.
[288] Martin Rudner, "Hizbullah Terrorism Finance: Fund Raising and Money-Laundering", *Studies in Conflict & Terrorism,* Cilt 33, Sayı 8, s. 704-705.

3.4.1. İran'ın Bölge Politikasında Hizbullah'ın Rolü

İran ve Hizbullah'ın arasındaki bağ dini ve ideolojik temellere dayanmaktadır. Velayet-i Fakih öğretisine Hizbullah da İran kadar bağlıdır. Devrimin amaçları Hizbullah tarafından da kabul edilmiştir.[289]İran açısından bakıldığında Hizbullah'ın varlığı, İran'ın bölge politikaları açısından oldukça önemlidir. Devrimden sonra İran'ın devrim ihracı politikası, Şii nüfusa sahip ülkelerde etki alanının da arttırmasına yönelik bir amaçtır. İran, devrim ihracı politikası doğrultusunda Humeyni'nin söylemlerini ve uygulamalarını Lübnan'da Devrim Muhafızları Ordusu ve Hizbullah aracılığıyla yaymıştır.[290] Devrim Muhafızları Ordusu Baalbek'teki köylerde Humeyni'nin İslam'a yönelik teorilerini yaydığında, bu bölgelerde İran bayrağı ve Humeyni resimleri artmıştır.[291]

İran, Hizbullah'ın yapmış olduğu her türlü eylemi resmi bir şekilde olmasa da onaylamıştır.[292] Hizbullah açısından İran, Lübnan'daki Şiilerin koruyuculuğuna destek veren, ezilen halkların yanında olan bir devlettir. Lübnan'da Hristiyan Maruniler, Dürziler büyük devletler tarafından desteklenirken yalnız kalan Lübnan Şiilerine desteği İran vermiştir.

İran, devlet dışı silahlı aktör olan Hizbullah'ı bölgede birçok farklı sebeple desteklemiştir. Bunlardan birinin devrim ihracı politikasının bir uzantısı olduğu söylenmişti. Bir diğeri ise İsrail ile olan mücadelede hem Filistinlilere Lübnan üzerinden yardım etmek hem de İsrail'in Lübnan'ı işgali sonucunda bölgedeki Şiileri desteklemektir. İran'ın bölgede İsrail'e karşı kullanabileceği kendi ideolojik değerleri ile örtüşen bir örgütün olması çıkarlarına uygun olmuştur. İran açısından Hizbullah'ın varlığı Sünni devletlerle olan dengeyi sağlamak açısından da önemlidir. Suudi-Arabistan ile rekabetinde Hizbullah Şii bir örgüt olarak İran'ın da çıkarlarına yönelik hareket etmektedir. Hizbullah'ın kurulduğu yıllarda Lübnan'daki siyasal boşluktan yararlanan İran, dönemin Şam büyükelçisi olan Ali Ekber Muhteşemi'yi ve Devrim Muhafızları Ordusu komutanı Ahmet Kenani'yi Lübnan'da dengeleri sağlamak üzere

[289] Elhan, s. 1-15.
[290] Joseph Daher, *Hezbollah The Political Economy of Lebanon's Party of God*, Londra, PlutoPress, 2016, s. 28.
[291]Daher, s. 28.
[292] Yetim, s. 37.

görevlendirmiştir.[293] İran, burada İslami bir şura kurulmasını sağlamış ve Şii ileri gelenlerle bir araya gelerek Hizbullah'ın etkisini arttırmasında katkısı olmuştur.

İran 1982 yılının yazında Hizbullah'a askeri açıdan destek amaçlı devrim muhafızları ordusundan 1500 kişiyi Zabadani ve Bekaa'da ki kamplarda görevlendirdi.[294] Hizbullah üyesi ve aynı zamanda İmam olan, Şeyh Hassan Trad, İran ve Lübnan arasındaki yakın ilişki için şöyle demiştir: "İran ve Lübnan tek halk ve tek devlettir."[295]Ali Ekber Muhteşemi de benzer söylemler de bulunmuş, Hizbullah'a destek verildiğini açıkça ifade etmiştir.

3.4.2. Hizbullah-İsrail Çatışması ve İran

Hizbullah kuruluşundan itibaren Batı'ya ve İsrail'e karşı bir duruş sergilemiştir. Örgütün kuruluşunda hem 1979 İran İslam Devrimi hem de 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali etkili olmuştur. Dolayısıyla İsrail ile mücadele ve Filistin meselesi Hizbullah için kuruluş amaçlarındandır**.** [296]Hizbullah, mazlumun yanında olan ve zalime karşı mücadele eden bir örgüt olduğunu duyurmuş, Humeyni'nin devrim ilkelerini ve İsrail ile mücadele politikasını benimseyip bu doğrultuda hareket etmiştir. İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarının geri alınması için mücadele eden Hizbullah, Filistinli savaşçılara destek olmuştur. İran bu süreçte finansal ve askeri olarak Hizbullah'a yardım etmiş, bunu İslam Devrimi için kuvvet toplamak adına da yapmıştır.[297]

Zabadani ve Batı Bekaa'da örgütün askeri eğitim kamplarına İran'dan gelen Devrim Muhafızları Ordusu'ndan askerler eğitim vermiştir. Aynı zamanda Abbas Musavi takipçilerini ve öğrencilerini bu kamplara katılmaları için teşvik etmiştir. SubhiTufeyli'nin belirttiğine göre 1982'de 1000'den fazla genç eğitilip, İsrail'e karşı ilk askeri operasyonu başlatmak için Güney'e gönderilmiştir.[298]

Ulusal Direniş grupları adı altında toplanan Lübnanlılar ile İsrail arasında, üç büyük çatışma yaşanmıştır. Bunlar Temmuz 1993'de Hesap Verilebilirlik Operasyonu,

[293] Elhan, s. 1-15.
[294]Daher, , s. 27.
[295]Daher, s. 29.
[296] Sütalan, s. 74.
[297]Sütalan, s. 75.
[298]Daher, s. 154.

Nisan 1996'da Gazap Üzümleri Operasyonu ve Temmuz 2006' da Yön Değişikliği operasyonlarıdır. İsrail'in stratejisi sivilleri de hedef alarak Hizbullah'ın varlığını yok etmektir. Ancak bu stratejinin yanlış olduğu ortaya çıkmış, Lübnan halkı her zamankinden çok Hizbullah'a destek olmaya başlamıştır.[299]

İsrail, 1982'den beri işgal ettiği Lübnan topraklarından 2000 yılının Mayıs ayında çekilme kararı almıştır. Bu karar ile birlikte Hizbullah'ın bölgedeki askeri varlığının durumu tartışma konusu olmuştur. İsrail geri çekildikten sonra Suriye'nin Lübnan'daki güçlerinin de Lübnan topraklarından çekilmesi için ülkede eylemler başlamıştır.[300] Suriye, İsrail işgalini gerekçe göstererek Lübnan'da bulundurduğu askeri 2005'de geri çekmek durumunda kalmıştır.

2005 yılında Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri'nin suikaste uğraması ve bu durumdan Suriye'nin sorumlu tutulması Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesinde etkili olmuştur.[301] Bu tarihten sonra Lübnan'da devlet dışı aktörlerin siyasi alanda üstlendikleri rol artmıştır. 8 Mart Bloğu olarak adlandırılan Şii blok ve Hizbullah, İsrail'in en büyük düşman olduğunu Suriye'nin geçmişten beri Lübnan'ın müttefiki olduğunu belirtmiştir. Sünni taraf olan 14 Mart Bloğu ise Lübnan için hem İsrail hem de Suriye'nin tehdit olduğunu, Suriye'nin Lübnan'ı kendi toprakları olarak gördüğünü Hizbullah'ın ise bu devlet ile ilişkilerini bitirmesi gerektiği vurgusunu yapmıştır.[302]

2006'da başlayan İsrail ve Lübnan arasındaki savaşta Hizbullah, İsrail ile olan mücadelesinde Lübnan'da prestij kazanmıştır. Ülkeyi düşmana karşı savunması mezhep fark etmeksizin tüm Lübnan halkı tarafından örgütün kabul görmesini sağlamış, hatta Arap devletleri arasında da Hizbullah takdir görmüştür.[303]

Filistin meselesi için mücadele eden iki devlet dışı silahlı aktör olan Hamas ve Hizbullah'ın İran tarafından desteklenmesi İsrail için ciddi güvenlik tehlikesi olarak algılanmaktadır. Hizbullah Arap ayaklanmalarından sonra askeri gücünü arttırmış,

[299]Filippo Dionigi, Hezbollah, IslamistPolitics, and International Society, New York, PalgraveMacmillan, 2014, s. 100.
[300] Veysel Ayhan ve Özlem Tür; İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s. 3.
[301] Ayşe Selcan Özdemirci, Suriye İç Savaş'ının Lübnan'a Etkileri, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2016, s. 83.
[302] Özdemirci, s. 83-84.
[303] Özdemirci, s. 84.

bölgede İsrail'e karşı en büyük tehdit haline gelmiştir. Hizbullah, bu süreçte Suriye'deki rejimin değişmemesi için ilk defa Lübnan dışında Suriye'de askeri faaliyette bulunmuştur. Hizbullah Arap ayaklanmasından sonra, Batılı devletlerin İran'a ve Hizbullah'a yaptığı yaptırımlara rağmen askeri ve siyasi gücünü arttırmıştır.[304]

3.4.3. Suriye-İran İlişkisinde Hizbullah'ın Rolü

Suriye ve İran arasındaki ilişkilerin gelişmeye başlaması 1979 İran İslam Devrimi'ne dayanmaktadır. Aslında devrimden kısa bir süre önce İranlı devrimci gruplar, Lübnan iç savaşında Şiilerin yanında olmak ve İsrail'le mücadele etmek adına Lübnan'a gitmiş, Suriye de onları desteklemiştir. [305]Devrim sonrası İran'ı ilk tanıyan Ortadoğu ülkesi Suriye olmuş, devrim sonrasında da ilişkiler devam etmiştir.

Mısır'ın İsrail ile anlaşma yapması sonrası yalnız kalan Suriye devrimin gerçekleşmesiyle bölgede ittifak kurabileceği bir devlete sahip olmuştur. İran için ise özellikle İran-Irak Savaşı'nın başlaması ile Suriye kritik bir ortak olmuştur. İran-Irak Savaşı'nın başladığı dönemde Saddam Hüseyin yönetimi ile ilişkileri iyi olmayan Suriye, İran'a destek sağlamıştır. İsrail'in 1982'deki Lübnan işgali Suriye ve İran arasındaki ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur. İsrail'in Lübnan'ı işgali, Suriye'nin güvenliğini tehdit etmiştir. Dolayısıyla İran'ın Lübnan'daki Şii güçleri İsrail'e karşı desteklemesi, Suriye tarafından olumlu karşılanmış, iki devlet arasındaki ittifak güçlenmiştir.[306]

İran ve Suriye'nin ortaklığı karşılıklı çıkarlar üzerine kurulmuştur. İki ülkenin mezhebi ortaklıkları yoktur ve farklı yönetim anlayışına sahiptirler. Suriye, laik Baas rejimi tarafından yönetilmekte, İran ise yönetimde dini bir anlayışı benimseyip, Şiiliği bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır.[307] Suriye ve İran temelde farklı yönetim anlayışına sahip devletler olsalar da ortak tehditlere karşı bir araya gelmişlerdir. İki devlet Siyonizm ve ABD karşıtlığında birleşmiştir. Ortadoğu'da tarihsel süreç içerisinde

[304] Mustafa Yetim, Son İsrail-Hizbullah Çatışmaları Üzerine: Yıpratma(ma) Savaşı, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, Sayı 96, 2019, s. 3-8.
[305] Bayram Sinkaya, Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası, *SETA Analiz*, Sayı 64, 2012, s. 1-40.
[306] Bayram Sinkaya, İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı, Ortadoğu Analiz, Cilt 3, Sayı 33, 2011, s. 38-48.
[307]Sinkaya, İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı, s. 38-48.

Batı karşıtlığı oluşmuş, bu karşıtlık bölgedeki devletlerin iki farklı kutupta yer almasına yol açmıştır. İran, Suriye ve Hizbullah Batı karşıtı aktörler olarak adlandırılmışlardır.[308]

Hizbullah'ın kurulması iki ülke arasındaki ittifakı pekiştirmiştir. İran, Hizbullah'ı devrim ihracını gerçekleştirebileceği, bölgede Suudi Arabistan'a ve İsrail'e karşı dengeyi sağlayabilecek bir aktör olarak görmüştür. Suriye ise Hizbullah'ı İsrail'e karşı askeri bir destek ve Lübnan'daki nüfuzunun garantisi olarak algılamıştır.[309]

İran ve Suriye arasındaki ilişkide Hizbullah'ın rolü kilit bir öneme sahiptir. Suriye, İsrail ile sıcak bir çatışmaya girmek istemediğinden Şii güçlerin İsrail'le mücadelesi kendi güvenliğini sağlamak için elverişli bulmuştur. Bundan dolayı Hizbullah'ın eğitimleri için İran'ın Devrim Muhafızları'nın, Lübnan'a ulaşmasında yardımcı olmuştur. Suriye İran'ın yaptığı lojistik desteği iletmiş ve diğer direniş örgütlerine yardım ulaştırmasını sağlamıştır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda Hizbullah'ın İsrail'e yönelik çatışmalarının artmasından sonra, Suriye, savaşa çekileceği düşüncesiyle Hizbullah'a karşı tavrını değiştirmiştir. Batılı devletler ile barış görüşmeleri yapan Suriye ile İran arasında uzun sürmeyecek bir anlaşmazlık dönemi yaşanmıştır. Suriye, Hizbullah'ın Lübnan'daki varlığını Batılı güçlerle ve Arap devletleri ile müzakerelerde koz olarak kullanmıştır. İran ile olan ilişkisinde de aynı kozu değerlendirmiştir. Böylece Lübnan'daki nüfuzunu devam ettirmiştir.[310]

Suriye'nin Batılı devletler ile girdiği barış görüşmelerinden 2003 yılı itibariyle sonuç alınamaması, İran ile olan ilişkisini de sağlamlaştırmasına sebep olmuştur. İran'ın Ortadoğu politikasını hayata geçirmekte en büyük müttefiklerinden biri Suriye olmaya devam etmiştir. 'Direniş ekseni' olarak adlandırılan bu müttefiklik durumu, Suriye, İran ve bölgedeki en güçlü devlet dışı aktör olan Hizbullah ve Hamas'ı kapsamaktadır. Bu aktörler tarafından direniş ekseni Batı hegemonyasına karşı, birlikteliği simgelerken, Batı tarafından "Şer Ekseni" olarak adlandırılmış, bu aktörler terör destekçileri olarak nitelendirilmişlerdir.[311]

---

[308]. Nazife Selcen Pınar Akgül, İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah, *İRAM Analiz*, 2020, s. 5-17.
[309] Akgül, , s. 5-17
[310]Sinkaya, s. 43.
[311] Akgül, s. 6.

İran ve Suriye arasındaki ilişki bu direniş ekseni etrafında güçlenmiştir. İsrail ile sınırları olan ve barış yapmayan tek ülke olarak Suriye de Batılı güçler tarafından şer eksenine dahil edilmiştir. Bundan dolayı İran, Suriye'yi, Batı ile olan mücadelesinde müttefiki olarak görmüştür. İran, devrimden sonra çevre ülkeler tarafından tehdit olarak algılandığından, düşmanları ile birebir mücadele etmek zorunda kalmak istememiştir. Suriye ve Hizbullah ile olan ilişkisi bölgede yalnızlaşmamasını sağlamıştır. İran ve Suriye arasındaki ilişkinin mezhebi bir yakınlıktan kaynaklandığına dair görüşler de mevcuttur ancak her iki taraf da bunu reddetmektedir. [312]

Suriye'de 2011'de başlayan iç savaş İran ve Suriye arasındaki 35 yıllık ittifakın pekişmesi sonucunu doğurmuştur. Suriye'deki Esad rejimine muhalif gruplarla, yönetim arasında çıkan çatışmayı İran, ABD ve İsrail'in planı olduğunu belirtmiştir. Suriye'de iç savaş durumunun devam etmesi üzerine, İran, Suriye'ye finansal ve askeri destek sağlamıştır. İran, Suriye'yi gıda, milis güçleri ve Hizbullah'ın eğitimi, silah tedarikçisi olarak birçok noktada desteklemiştir. 2013 yılının başından itibaren Hizbullah, Suriye'de Esad rejiminin yanında savaşın taraflarından biri olmuştur. Hizbullah'ın eski genel sekreteri Subhi Tufeyli, Hizbullah'ın Suriye'de savaşmasında İran'ın etkili olduğunu vurgulamıştır. [313] Hizbullah dışında, Irak ve Afganistan gelen Şii gruplar da Suriye güçlerinin yanında yer almışlardır.

İran, Esad rejiminin devam etmesini istemektedir aksi bir durumda bölgede ittifak yapacağı bir Suriye kalmayacaktır. Hizbullah'a giden destek kesilecek, Lübnan siyasetindeki rolü azalacak ve Hizbullah'ın İsrail karşısındaki gücü son bulacaktır. Dolayısıyla İran oluşturduğu direniş ekseninden mahrum kalacaktır. Bu da İran'ı bölgedeki düşmanlarına karşı savunmasız bir duruma sokacaktır. [314] Suriye ile İran arasındaki ilişkide Hizbullah hassas dengeleri sağlamada bir araç görevi görmektedir.

[312] Bayram Sinkaya, Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri, Akademik Orta Doğu Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2015, s. 131-160.
[313]Sinkaya, Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri s. 145.
[314]Sinkaya, Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri s. 150.

SONUÇ

Çalışma ile amaçlanan, devlet dışı aktörlerin, devletlerin dış politikasındaki etkilerinin 'ne derece' ve 'nasıl' oluştuğu sorularına, karşılıklı bağımlılık ve transnasyonalizm kavramları çerçevesinde açıklamaya çalışmaktır. 1970'li yıllarla birlikte uluslararası sistemin mevcut teorilerle açıklanamayacağı düşüncesi ile devleti birincil aktör olarak ele alan yaklaşımların geçerliliğini kaybettiği görüşü hâkim oldu.

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, insanların ve sermayenin dolaşımının sınırsız hâle gelmesi, uluslararası sistemde etkili devlet dışı aktörlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu devlet dışı aktörlerin sayısı artmış ve sistem içinde göz ardı edilemeyecek etkiye sahip olmuşlardır. Bu gelişmelerden dolayı devletlerin hem birbirleriyle hem de devlet dışı aktörlerle ilişki biçimleri değişmiştir. Küreselleşme ile birlikte devletlerin tehdit algılamaları da değişmiş, güvenlik, küresel ısınma, uluslararası sorunlar tartışılmaya başlanmıştır.

Karşılıklı bağımlılık kavramını literatüre kazandıran Robert Keohane ve Joseph Nye değişen uluslararası sistemi analiz edebilmek, ulus ötesi etkileşimleri ve devletler arasındaki çift taraflı bağımlılık durumunu açıklayabilmek için 'karşılık bağımlılık' kavramından faydalanmışlardır. Karşılıklı bağımlılık, iki tarafında bazı maliyetlere katlandığı bir durumdur.

1970'li yıllarda başlayan uluslararası sistemdeki ulus ötesi ilişkilerin öneminin vurgulandığı tartışmalar 1990'lı yıllarda da devam etmiştir. 1995'te Thomas Risse-Kappen *Bringing Transnational Relations Back In: Non-state Actors, Domestic Structures and International Institutions'da* devletler arası ve ulus ötesi ilişkilerin bütüncül bir şekilde incelenmesi, toplum merkezli yaklaşım ve devlet merkezli yaklaşımın ayrı düşülmemesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Çalışmamız açısından, tezin birinci bölümünde de bahsedildiği gibi transnasyonalizm kavramı önem teşkil etmektedir. Transnasyonalizm, devletlerin hükümetleri aracığıyla gerçekleştirmedikleri, sınırları aşan ilişki biçimi olarak açıklanabilir. Transnasyonalizm kavramı ulus-ötesini ifade eden bir anlama sahip

olmakla birlikte ulus ötesi etkileşim yaratan aktörleri, sorunları kapsamaktadır. Ulus ötesi özellik taşıyan devlet dışı aktörler, uluslararası politik sistemi etkilemektedir.

Ulus-ötesi ilişkilerin arttığı ve bunun sonucu transnasyonel aktörlerin, dış politikadaki rollerinin belirgin hâle geldiği göz önüne alınarak, devlet dışı aktörlerin ulus ötesi etkileri analiz edilmiştir. Devlet dışı aktörlerin kuruluş amaçları, ortaya çıktıkları bölge, ne kadar değişiklik gösterse de amaçları ulus ötesini kapsamaktaysa, transnasyonel aktörler olarak adlandırılmışlardır. Bu aktörler çok uluslu şirketler, hükümet dışı kuruluşlar, silahlı gruplar ve bireylerden oluşmaktadır.

Devlet dışı aktörlerin, devletlerin iç ve dış siyasetlerine etkileri ilk olarak ekonomik anlamda kendini göstermiştir. Çok uluslu şirketler, bulunduğu devletin iç siyasetine dâhi müdahil olabilecek güce sahip duruma gelmişlerdir. 1970'lerin başında Şili'de Salvador Allende'nin başkan olarak seçilmesini onaylamayan International Telephone &Telegraph şirketi devlet başkanı olarak seçilmesine engel olmaya çalışmış, ardından da devrilmesine neden olmuştur.

Tezin konusu olan ulus-ötesi etki yaratan ve devletten bağımsız hareket eden devlet dışı aktörler, devletlerin dış politikasını etkilemektedir. Çalışmamızda ayrıntılı olarak devlet dışı aktör kategorisinden, devlet dışı silahlı aktörlere değinilmiştir. Bu aktörlerin oluşum nedenleri, devletlerle olan ilişkileri ve bulundukları bölgedeki devletlerin politikasını ne denli etkilediği açıklanmaya çalışılmıştır. Devlet dışı silahlı aktörler, belli bir siyasi ve askeri hedefi olan, devletten bağımsız, amacına ulaşmak adına şiddeti kullanan silahlı gruplardır.

Ortadoğu'da DDSA'ların rolü oldukça artmıştır. Bu durumun sebepleri arasında bölgedeki devlet yapılarının zayıflaması, bölgedeki çoğu çatışmanın sınırları aşması sonucu bölge içi aktörlerin rekabetinin artması gösterilebilir. Çalışmamızda somut vaka olarak Ortadoğu'da etkili bir devlet dışı silahlı aktör olan Hizbullah ve onun İran dış politikası ile ilişkisi incelenmiştir.

Hizbullah ve İran arasındaki ilişkiler, Hizbullah'ın kuruluş aşamasında başlamıştır. Hizbullah, ideolojik olarak İran'ın devrimden sonraki dış politika anlayışını benimsediğini ve velayeti-i fakih kurumuna bağlılığını dile getirmiştir. Kuruluş

aşamasında başlayan ilişkiler, Hizbullah'ın Ortadoğu'da İran'ın politikalarını destekleyen bir aktör konumuna ulaşmasıyla devam etmiştir. Hizbullah açısından İran, Lübnanlı Şiilerin ve ezilmiş halkların yanında olan bir devlettir.

İran için Lübnan'da kendi ideolojisiyle örtüşen bir aktörün olması önemlidir. Bölgede İsrail'e karşı, Filistin meselesi için aktif mücadele veren bir aktör, İran bölge politikasında kilit öneme sahiptir. Hizbullah, İran'ın verdiği destek ile Filistin mücadelesinde İsrail'e karşı 2006 senesinde olduğu gibi büyük kazanımlar sağlamıştır. Ayrıca İran-Suudi Arabistan arasındaki rekabette de denge unsuru olmuştur.

Hizbullah'ın kurulması, İran'ın bölgede müttefiki konumunda olan Suriye ile ilişkilerin de gelişmesine olanak sağlamıştır. Suriye, Lübnan'daki etkisinin kalıcı olması isteği ile Hizbullah'ın bölgede etkili olmasını olumlu karşılamıştır. Suriye, Batılı devletler ile olan barış görüşmelerinde ve İran ile olan ilişkilerinde Hizbullah'ın varlığını bir koz olarak kullanmıştır. 2011'de Suriye'de başlayan iç savaşta İran, Esad rejiminin yanında olduğunu açıklamış, 2013 yılı itibariyle askeri ve finansal destek sağlamıştır. Ayrıca Hizbullah Suriye iç Savaşı'nda rejimin yanında savaşmıştır. Hizbullah'ın Suriye'ye destek olması İran'ın etkisi ile olmuştur. Bu bilgiler doğrultusunda çalışma, devlet dışı aktörlerin, devletlerin dış politikasında etkili aktörler olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Böylece çalışmanın son bölümünde İran ve Hizbullah arasındaki ilişkinin çok yönlülüğü incelenmiştir. Devlet dışı silahlı aktör olarak Hizbullah'ın İran ile olan bağının ideolojik temellere dayalı bir şekilde başladığı ortaya konsa da iki aktör arasındaki ilişkinin güçlü stratejik temellere dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. İki aktör arasındaki ilişki, ortak çıkarlara dayalı, askeri ve ekonomik boyutlardan meydana gelmiştir. Hizbullah dini konularda İran'a dolayısıyla velayet-i fakih kurumuna bağlılığını dile getirse de siyasi konularda bağımsız olmak, İran'ın etkisinden uzaklaşmaya çalışmaktadır.

Hizbullah'ın Lübnan iç siyasetindeki rolü kuruluş aşamasından farklı bir seyir izlemektedir. Hizbullah direniş örgütü olduğunu belirtmekte ancak aynı zamanda sağlık, sosyal hizmet ve eğitim konularında çalışmalar yapmaktadır. Hizbullah bu yönüyle

siyasi parti özelliği göstermektedir. Lübnan'da toplumun ihtiyaçlarına yönelik sosyal faaliyetler yürütmektedir. Aynı zamanda devlet dışı silahlı bir aktör olma konumunu da sürdürmektedir. Dolayısıyla Hizbullah'ın gelecekte nasıl bir konumda bulunacağı tartışmalı bir konudur. Hizbullah'ın 'Lübnanlaşma' faaliyetleri hem İran ile hem de bölge devletleri ile ilişkilerinin değişimine neden olmaktadır. İran'ın Hizbullah'a ve Lübnanlı Şiilere sağladığı destek, Şiilerin Lübnan siyasetindeki rollerinin artması sonucunu doğurmuştur.

İran, Hizbullah ile olan bağlantısından dolayı Batı'lı devletler tarafından teröre destek vermek ile eleştirilmektedir. İran kendine yönelik bu eleştirilere ve sonucunda uygulanan ambargolara rağmen Hizbullah'a desteğini sürdürmektedir. Hizbullah'ın yıllık gelir kaynaklarının %20'si İran'ın desteğinden oluşmaktadır. İran'ın Hizbullah ile ilişkisini sürdürmesi Hizbullah'ın bölgedeki politikalarını uygulamada güçlü bir müttefik olmasından kaynaklanmaktadır. Ortadoğu'da Hizbullah ve İran ortak düşmanlara sahip aktörlerdir. İki aktör de İsrail ve Batı'yı düşman olarak görmektedir. Bunun yanı sıra Batı da Hizbullah'ı terör örgütü olarak tanımlamaktadır. Geleneksel güvenlik anlayışında devletler diğer devletleri düşman olarak algılarken, küreselleşme ile birlikte tehdit unsurları çeşitlilik göstermiştir. Devlet dışı silahlı aktörlerin, uluslararası politikadaki rolleri nedeniyle geleneksel güvenlik anlayışının dışına çıkılarak devlet dışı aktörler de güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlanmıştır.

Tezde, devlet dışı silahlı aktör olarak Hizbullah'ın, İran bölge politikasındaki rolü ortaya konmuştur. Lübnan'da kurulmuş olan Hizbullah, Ortadoğu'da birçok devletin bölge politikasında etkili olmuştur. İsrail için çatışmaya girdiği silahlı bir örgüt, Suriye için güvenliğini sağlamasına yardımcı aktör, İran için bölge politikasının tamamlayıcı bir unsurudur. Bu da bize bir devletin sınırları içinde oluşan, ancak devletten bağımsız hareket eden aktörlerin ulus-ötesi etkileri olduğunu göstermektedir. Hizbullah'ın Lübnan'daki siyasi konumu yıllar içinde değişiklik gösterse de, ulus ötesi etkisi ve ulus ötesi amaçları kurulduğu andan itibaren devam etmektedir.

Hizbullah, İran için dış politika yapım sürecinde etkin bir aktör olma konumuna sahiptir. Devlet ve devlet dışı aktörlerin ortak amaç ve ideolojik bağlar ile ilişkilerini güçlendirdiği bu örnekte karşılaştığımız bir sonuç olmuştur. Hizbullah, bulunduğu

konum sebebi ile İran'ın Ortadoğu'daki politikalarını gerçekleştirmek için kullanışlı bir aktördür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abrahamıan, Ervand. **Modern İran Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Adıbelli, Barış. **Pax Persica: İran Jeopolitiği**, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.

Alagha, Joseph. **Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine Hizbullah**, Çev. Kadriye Göksel, 1. Baskı, İstanbul:Doğan Kitap, 2007.

Alagha,Joseph. **Shıfts in Hızbullah Ideology: Religios Ideology, Political Ideology and Political Program**, Amsterdam: Amsterdam UniversityPress, 2006.

Albayrak, Didem. "İran Ekonomisinin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı", Soyalp,Tamçelik(ed.), **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri** içinde, 1. Baskı Ankara: Gazi Kitabevi, 2014.

Albayrak,Gökhan. "İran'ın Hukuk Sistemi: Din ve Seküler İntermezzolar", Soyalp Tamçelik(ed.), **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri** içinde, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014.

Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler Teorileri,** 8. Baskı, Bursa: MYK Yayıncılık, 2014.

Arı, Tayyar. **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 1. Baskı, Bursa: Alfa Yayınları, 1997.

Arı,Tayyar. **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.

Arı, Tayyar. **İran, Irak ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, 1. Baskı, İstanbul: ALFA Yayınları, 2003.

Atlıoğlu, Yasin. "Lübnan", Hasan Öztürk(ed.), **Modern Ortadoğu Siyasi Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: BİLGESAM, 2016.

Avon, Dominique ve Khatchadourian, Anais-Trissa. **Hezbollah: A History of the "Party of God"**, Çev. Jane Marie Todd, Cambridge: Harvard UniversityPress, 2012.

Başlar, Kemal. **Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum**, 1. Baskı,Ankara: Nobel Yayınları, 2005.

Büyükkara Mehmet Ali. **Çağdaş İslami Akımlar**, 1. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınevi, 2016

Gölpınarlı, Abdülbaki. **Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik**, İstanbul: Der Yayınları, 1987.

Boran, Yıldırım. **Lübnan'daki İran:Hizbullah**, 1. Baskı, İstanbul: Siyah Beyaz Yayınevi, 2007.

Caner, Cantürk. "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Yönetim", Barış Adıbelli(der.), **Doğu-Batı Yol Ayrımında İran** içinde, 1. Baskı, İstanbul: Bilim+Gönül, 2012.

Cleveland, William. **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, 3. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Clıfford. **Doğuştan Günümüze İslam Devletleri**, Çev. Hande Canlı, 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Cohen, Stephen. **Multinational Corporations and Foreign Direct Investment: Avoiding Simplicity**, 1. Baskı, Oxford: Oxford UniversityPress, 2007.

Daher, Joseph. **Hezbollah The Political Economy of Lebanon's Party of God**, 1. Basım, Londra: PlutoPress, 2016.

Dağı, İhsan. **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002.Bosworth,.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 1993

Dionigi, Filippo. **Hezbollah, Islamist Politics, and International Society**, New York: PalgraveMacmillan, 2014.

Eralp, Atilla. **Devlet ve Ötesi,** 8. Baskı, İstanbul: İletişim, 2014.

Erkilet, Alev. **Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler**, 7. Baskı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.

Garthwaıte, Gene. **İran Tarihi,** Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap, 2016.

Goldsteın, Joshua ve Pevehouse, Jon. **Uluslararası İlişkiler,** Çev. Haluk Özdemir, 1. Baskı, Ankara: BB101, 2015.

Görçün Ömer. **1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye- İran İlişkileri**, 1. Baskı, İstanbul: Beta, 2008.

Gül, Murat. "Aktör", Şaban Kardaş ve Ali Balcı(der.), **Uluslararası İlişkilere Giriş** içinde, 5. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2014.

Gündüz, Tufan. **Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safeviler**, 1. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.

İzzeti, İzetullah. **İran ve Bölge Jeopolitiği**, 1. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2005.

Keck, Margaret ve Sikkink, Kathryn**. Activist Beyond Borders: Advocacy Networks in İnternational Politics**, 1. Baskı, London: Cornell UniversityPress, 1998.

Keohane, Robert veNye, Joseph. **Power and Interdepence: World Politics in Transition**. 2. Baskı, New York: HarperCollins, 1989.

Khatib, Lina. "Hızbullah'sPoliticalStrategy", LinaKhatib, Dina Matar ve AtefAlshaer(der.)**The Hizbullah Phenomenon**, 1.Basım, Oxford: Oxford UniversityPress, 2014.

Khosrokhaver, Farhad ve RoyOlivier. **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Lubell, Noam. **Extraterritorial Use of Force Against Non-StateActors**, 1. Baskı, Oxford: Oxford UniversityPress, 2010.

Özdemirkıran, Merve. "Transnational Issues in Current International Relations", Arzu Al ve Meral Balcı, (Ed.). **Current Issues in İnternational Relations** içinde**,** 1. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

Özey, Ramazan. **Ortadoğu Coğrafyası**, 6. Baskı, İstanbul, Aktif Yayınevi, 2015.

Risse, Thomas. **Bringing Transnational Relations Back In: Non-state Actors, Domestic Structuresand International Institutions**, 1. Baskı, Cambridge: Cambridge UniversityPress, 1995.

Risse, Thomas. "Transnational Actorand World Politics", Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth Simmons (der.), **Handbook of International Relations** içinde**,** 1. Baskı, London: Sage, 2002.

Roy, Olivier. **Siyasal İslamın İflası**,Çev. Cüneyt Akalın, 1. Baskı, İstanbul: Metis, 1992.

Rüma İnan. "Uluslararası Örgütler", Evren Balta(der.), **Küresel Siyasete Giriş** içinde, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Sandıklı, Atilla ve Kaya, Erdem. " Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış", Atila Eralp(der), **Teoriler Işığında Güvenlik Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri** içinde, 1. Baskı, Ankara: Bilgesam Yayınları, 2012.

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 5. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2012.

Ünay, Sadık. “Küresel Değişim Dinamikleri ve Ortadoğu Ekonomi Politiği”, Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran(der.), **Ortadoğu Yıllığı** içinde, 1.Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2008.

Yeşiltaş, Murat ve Duran Burhanettin. “Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi”, Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran(der.), **Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler**, 1. Baskı, İstanbul: SETA, 2018.

Yegin, Abdullah. **İran Siyasetini Anlama Kılavuzu**, 1. Baskı, İstanbul: SETA, 2013.

Yegin, Abdullah. **İran’ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları**, 1. Basım, İstanbul: SETA, 2017.

Qassem, Naim. **Hizbullah: The Story from Wıthin**, Çev. Dalia Khalil, 1. Basım, London: SAQI, 2005.

Süreli Yayınlar

Adams,Samuel.“Globalization and income inequality: Implications for intellectual property rights”, **Journal of PolicyModeling**, Cilt 30, Sayı 5, Eylül-Ekim 2008, ss. 725-735.

Abdulhakimoğulları, Erdal. veKedikli, Umut, “Bir Hükümet Dışı Kuruluş Modeli Olarak Uluslar Arası Af Örgütü ve İnsan Haklarının Gelişimine Katkısı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2006, ss. 1-31.

Akbaş, Zafer ve Baş Adem, “İran’ın Nükleer Enerji Politikaları ve Yansıması”, **History Studies**, Cilt 5, Sayı 2, 2016, ss. 21-44.

Akkaya, Saffet ve İbrahimli, Haleddin. “İran’ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 14, Sayı 28, 2018, ss. 157-186.

Akkoyunlu, Nilüfer. “Değişen Dünya Düzeninde İran Jeopolitiği”, **38. ICANAS**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 63-76.

Alagöz Bilgehan ve Kandemir, Ekber. “11 Eylül Sonrası Bölgesel Güvenlik ve İran’ın Afganistan Siyaseti”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı, 2, 2015, ss. 109-140.

Arıkan, Pınar. “İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem ve Siyasi Partiler”, **ORSAM**, Sayı 112, 2012, ss. 1-20.

Ayhan, Veysel. “2009 Lübnan Seçimleri ve Etkileri: Kazananlar ve Kaybedenler”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 7-8, 2009, ss.41-51.

Balkan, Serkan ve Tiryaki, Fatih.“İran Mitolojisinin İslam Devrimindeki Rolü ve Humeyni ve Şah’ın Söylemlerinin Analizi”. **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2014, ss. 85-113.

Bağlıoğlu, Ahmet, “Lübnan’ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhepsel Etkiler”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 2008, ss. 13-36

Baroudi, Sami. “Islamist Perspectives on International Relations: The Discourse of Sayyid Muhammed Hussein Fadlallah (1935-2010)”, **Middle Eastern Studies**, Cilt 49, Sayı. 1, Ocak 2013, ss. 107-133.

Bilgetürk, İrem. “İran’ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler”, **ANKASAM Bölgesel AraştırmalarDergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2018, ss. 398-438.

Birdişli, Fikret. “İran’ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar”, **Güvenlik Stratejileri,** Cilt 8, Sayı 15, 2012, ss. 33-53.

Bozkurt, Abdülgani, “Hizbullah’ın Lübnan’da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri”, **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt 7, Sayı 17, Mart 2014, ss. 599-627.

Bölükbaş Özgün ve Ateş Davut. “Uluslararası İlişkiler Kuramında Silahlı Grupları Kavramlarla Açıklama” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 32, 2014, ss. 27-40.

Çatalbaş, Nazım. "Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 2014, ss. 143-158.

Çelenk, Mehmet. "Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkiler Üzerine Etkisi", **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2013, ss. 63-85.

Çelik, Kadir. "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış", *Bölgesel* **Çalışmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2019, ss. 251-274.

Efegil, Ertan. "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 48, Aralık 2012, ss. 53-68.

Ekşi, Muharrem, "İran'ın Transnasyonel ve Teopolitik -Şiilik- Temelli Kamu Diplomasisi", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2017, ss. 46-66.

Erdem, Gökhan. "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a" **The Turkısh Yearbook of İnternational Relations**, Sayı 49, 2018, ss. 21-55.

Fanıd, Erdal. "İran İslam Cumhuriyeti'nin Hükümet Sistemi", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 7, Sayı 12, ss. 283-296.

Gökbulut, Süleyman. "Safeviler Devrinde Şiiliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 30, 2016, ss. 269-297.

Gündoğan, Ünal. "Geçmişten Günümüze İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 29, Mayıs 2011, ss. 92-100.

Güllüpınar, Fuat. "Göç Olgusunun Ekonomi- Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme". **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 2012, s.s.53-85.

Gürkaynak, Muharrem ve Yalçıner, Serhan, "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 23, 2009, ss. 73-92.

Hallallı, Bekir, Humeyni Dönemi İran Dış Politikası(1979-1989), **Birey ve Toplum Dergisi**, Cilt 4, Sayı 8, 2014, ss. 75-96.

Hamzeh, Nizar. "Lebanon's Hizbullah: From Islamic Revolution to Parliamentary Accommodation", **Third World Quarterly**, Cilt 14, Sayı 2, 1993, ss. 321-337.

Jane, Murat. "İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", **ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2017, ss. 264-314.

Kartal, Filiz. "İran İslam Devrimi: Aykırı Bir Devrimin Arkaplanı", **Doğu Batı Düşünce Dergisi,** Sayı 79, 2016, ss. 161-182.

Kaya Mehmet ve Aydemir Cahit, "Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi", **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2011, ss. 14-36.

Keohane, Robert ve Nye, Joseph. "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 46, 1987. ss. 79-104.

Koç, Mehmet. "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: Devrim Rehberliği", **İRAM**, 2017, s. 1-20.

Menderes Kurt, " Safevi Dönemi Şii Ulema ve Velayet-i Fakihin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine, **İran Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2018, ss. 61-99.

Nye, Joseph ve Keohane Robert, "Transnational Relations and World Politics", **International Organization**, Cilt 25, Sayı 3, 1971, ss. 329-349.

Onat, Hasan. "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, 1989, ss. 122-138.

Özdemirci, Ayşe. "Suriye İç Savaş'ının Lübnan'a Etkileri", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2016, ss. 76-105.

Özmete, Emine ve Arslan, Ezgi. " Göç: Transnasyonalizm ve Transnasyonal Sosyal Hizmet" **DergiPark**, Cilt 29, Sayı 1, 2018, ss.173-207.

Rudner, Martin "Hizbullah Terrorism Finance: FundRaising and Money-Laundering", **Studies in Conflict & Terrorism**, Cilt 33, Sayı 8, 2010, ss. 700-715.

Ruggie, John. "Multinationals as Global Institution: Power, Authority and Relative Autonomy", **Regulation and Governance**, Sayı 12, 2018, ss. 317-333.

Sandıklı, Atilla ve Emeklier, Bilgehan. "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", Hasret Çomak(der.), **Uluslararası Orta Doğu Kongresi**, İstanbul, 2011, ss. 419-448.

Selcen, Nazife ve Akgül, Pınar. "İran'ın Levant'taki İzdüşümü: Hizbullah", **İRAM Analiz**, 2020, ss. 5-17.

Sinkaya, Bayram. "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", **SETA Analiz**, Sayı 64, 2012, ss. 1-40.

Sinkaya, Bayram. "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 33, 2011, ss. 38-48.

Sinkaya, Bayram."İran P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 6, Sayı 63, Temmuz-Ağustos 2015, ss. 24.

Sinkaya, Bayram. "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 12, Aralık 2009, ss. 72.

Sinkaya, Bayram "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran", **Avrasya Dosyası**, Cilt 13, Sayı 3, 2007, ss. 45.

Sütalan, Zeynep. “Hizbullah’ın Siyasallaşması”, **Stratejik Öngörü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss. 72-81.

Strange, Susan. “International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect”, *International Affair*, Cilt 46, Sayı 2, 1970, ss. 304-315.

Şahin, Bican ve Yıldız, Mete. “Ulusaşırı Yandaşlık Ağbağları Perspektifinden Türkiye’de Demokratikleşme, İnsan Hakları ve Sivil Toplum Kuruluşları, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 21, 2009, ss. 41-65.

Şöhret, Mesut. “Ulus Devletsiz Devlet Sistemi: Lübnan Modeli”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2012, ss. 93.

Taşdemir, Fatma. “ Devlet Merkezli Uluslararası Hukuk Sistemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler”, **İ.U Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, 2017, ss. 59-85.

Taflıoğlu, Serkan. “İran İslam Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı ‘Velayet-i Fakih’”,**Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 68, Sayı 3, 2013,ss. 95-112.

Tür,Özlem ve Ayhan, Veysel. “İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt 3, Sayı 1, 2008, ss. 1-42.

Uyar, Mazlum. “Şii Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 5, 1999, ss. 299-315.

Uyar, Mazlum. “Velayet-i Fakihin Ortaya Çıkması ve Değerlendirilmesi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 2, sayı 6, 2000, ss. 77-98.

Ünalmış, Ahmet ve Başaran, Doğacan. “İran Dış Politikasında Yumuşak Güç Kullanımı ve Kamu Diplomasisi: Ortadoğu Örneği, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 2019, ss. 50-79.

Ünlüer, Ayhan. “Radyo Televizyon Yayıncılığında Küreselleşme ve Ulusal Yayıncılık Üzerindeki Etkileri”, **Selçuk İletişim Dergisi**,Cilt 4, Sayı 5, 2005, ss. 11-20.

Yamak,Tahsin, Yıldız, Tuba ve Saygın, Emre. “Lübnan’da Siyasal Kurumların Yeniden İnşası: Çoğunluk Sisteminden Nispi Temsile”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt 7, No 2, 2020, ss.373-384.

Yegin, Abdullah. “İran’ın Sert Gücü”, **Seta Analiz**, Sayı 150, Şubat 2016, ss. 7-22.

Yegin, Abdullah. “İran’ın Yumuşak Gücü”, **SETA Analiz**, Sayı: 118, Şubat 2015, ss. 7-17.

Yetim, Mustafa. “ İran Hizbullah İlişkileri(1980-1995): Ulus-Aşırılaşan Şiddet”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 18, 2018, ss. 29-42.

Yetim, Mustafa. “Son İsrail-Hizbullah Çatışmaları Üzerine: Yıpratma(ma) Savaşı”, **Ortadoğu Araştırmaları Merkezi**, Sayı 96, 2019, ss. 3-8.

Yetim, Mustafa.“Şiddet Eğilimli ve Direniş Temelli Şii Aktivizmi: Hizbullah’ın Fikirsel ve Örgütsel Zemini”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2015, ss. 59-88.

Tezler

Bozkurt, Abdülgani. “Lübnan’ın Sosyal Yapısı, Siyasi Tarihi ve Hizbullah”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Gür, Hande. “Devlet-Dışı Aktörlere Karşı Meşru Savunmada “İsteksiz Veya Aciz” Doktrini”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Diğer Kaynaklar

Abdülhamit Birışık, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hizbullah", https://islamansiklopedisi.org.tr/hizbullah (Erişim Tarihi: 20 Mart 2021).